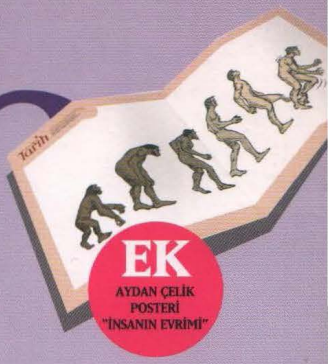
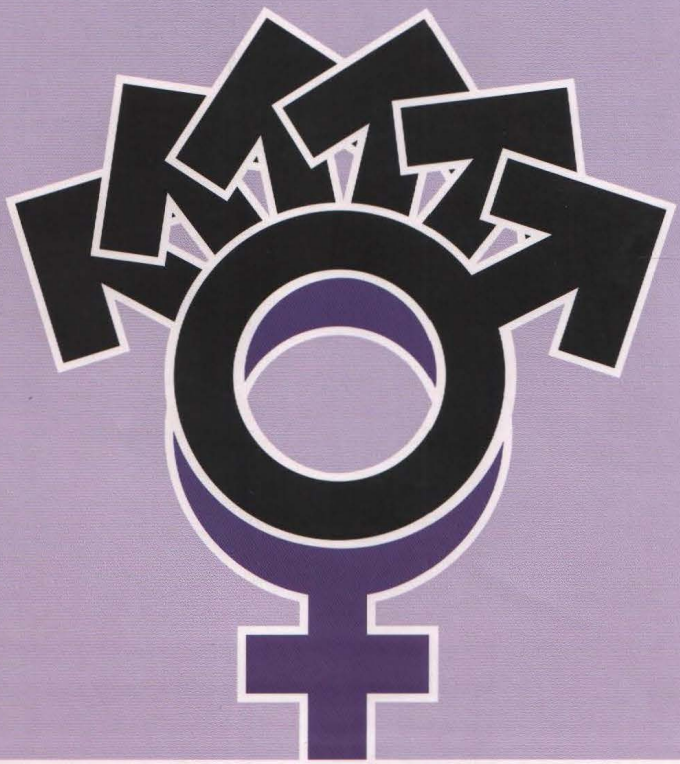
TOPLUMSAL
Tarih
156
ARALIK
2006

Balkan Harbi Yılları

Rum Yerleşimlerine Muhacir İskânı

Tuncay Bilecen

Osmanlı'da İlk Basımevi

Yahudi Matbaacılığı

Naim Güleryüz

Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde

16 ve 17. Yüzyıllarda "Kürdistan"

Martin van Bruinessen

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 5,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

72 YILIN ARDINDAN

Kadını içermeyen siyaset

Ayşegül Yaraman, Türkiye'de kadınların siyasal haklarına kavuşmalarının tarihini sorguluyor. 14. sayfada.

ISBN 1300-7025-9-1

İÇİNDEKİLER

156. SAYIMIZLA MERHABA...

Toplumsal Tarih dergisinin her ay başında düzenli olarak toplanan, tarih ve arkeoloji alanlarında Türkiye'nin önemli isimlerini bir araya getiren bir yayın kurulu var. Bu kurul dergide çıkan hemen her yazıyı okuyor, tartışıyor, yazı öneriyor ve yazı üretiyor; kısacası Toplumsal Tarih'e can veriyor. Yine de editöre yapacak iş kalıyor. Genel politikanın Yayın Kurulu tarafından belirlenmesine rağmen, gelen yazıları değerlendirmek, eleştirmek, yazıların uzaması-kısalması gibi konularda yazarlarla tartışıp anlaşmaya varmak benim işim. Bu durum tarih anlayışı, tarih-siyaset ilişkisi ve derginin yayın politikası üzerine tekrar tekrar düşünmeyi ve okumayı zorunlu kılıyor. Bu okumalar esnasında R.G. Collingwood'un (*Tarih Tasarımı*, 1990, s. 81) dikkatimi çeken bir cümlesini aktarmak istiyorum: "Tarih, tasarımlar hakkındaki sorular ile olgular hakkındaki soruların birbirinden ayrılmadığı bir bilgi türüdür." Bu cümle gerçektende de tarih yazanların dünya görüşleri ile tarihsel olguları uyumlulaştırmak yolunda daima sürecek olan çabalarını çok güzel özetliyor. Toplumsal Tarih'e kimi zaman ilginç tarihsel olgular ortaya koymasına rağmen, yazarın bir yorum getirmemesinden dolayı, "tasarımı" olmayan, kof içerikli yazılar geliyor. Sonuçta yazarla görüşmelerde bu tasarımsızlık meselesini halledemezsek yazı yayınlanmıyor.

Tabii bir de tarihsel olgulara pek önem vermeden, siyasi bir yazıymışçasına kaleme alınmış yazılar var. Böyle durumlarda yazarlardan, görüşlerini dayandırdıkları tarihsel olguları açıklıkla ortaya koyması talep ediliyor.

Bu iki durumun dışında mantıklı bir sebep sonuç ilişkisi kurmadan bazı yargılar üreten ya da tarihle alakalı olmayan yazılar da geliyor yazışlerine. Bu yazılara kimi zaman dergideki sıkışıklığa göre Yayın Kurulu'na danışamadan cevap yazmak zorunda kalıyorum. İnsan, böylesi konularda yoğun çalışma temposunun da etkisiyle haksızlık yapmanın sınırını aşıyor belki.

Öte yandan, tarih anlayışı tartışmalarının kesin bir denklemle sonlandırılabilir türden bir konu olduğunu düşünmüyorum. Tam tersine, tartışılarak geliştirilebilecek ve uzlaşılabilecek bir konuya benziyor. Keşke Toplumsal Tarih'te "Tarih nedir?" sorusuna cevap arayan birkaç yazı yayınlıyabilsek.

2007 yılının ocak ayında görüşmek umuduyla.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 GÜNCEL

08 26 KASIM 1910 ŞARK GÖRÜNTÜLERİ-2
Edhem Eldem

12 BASRA'DA "KAR YAĞDI, BÖYLE OLDU!.." (1851)
Yavuz Selim Karakışla

14 KADINI İÇERMEYEN SİYASET
Ayşegül Yaraman

24 EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ 16 VE 17. YÜZYILLARDA KÜRDİSTAN
Martin Van Bruinessen

32 BALKAN HARBİ YILLARI RUM YERLEŞİMLERİNE MUHACİR İSKÂNI
Tuncay Bilecen

38 ERMENİCE KONUŞAN RUMLAR HAY-HURUMLAR
Yorgos I. Anastasiadis

46 OSMANLI'DA İLK BASIMEVİ YAHUDİ MATBAACILIĞI
Naim Güleryüz

55 OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KARAY MATBAASI
Dan Shapira

60 ERMENİ ALFABESİNİN 1500, MATBAANIN 400. YILI KUTLAMALARI
Sacit Kutlu

66 19. YY SELANİK SOSYAL HAYAT, GİYİM KUŞAM TARZI VE KADINLAR
Ulvi Keser

74 EDİRNE'DE 17. YÜZYILDA İNŞA EDİLEN AYŞEKADIN KERVANSARAYI
Ratıp Kazancıgil

79 BİR AMERİKAN İSTİHBARAT RAPORU II. DÜNYA HARBİ YILLARINDA ZSA ZSA GABOR'UN TÜRKİYE HAKKINDA GÖRÜŞLERİ
Rıfat N. Bali

82 MİMARLIK, MEKANİK VE İNSAN ANATOMİSİ ÜZERİNE LEONARDO DA VINCI'NİN DEFTERLERİ
Ayşe Hür

87 FOÇA ÜZERİNE ÜÇÜNCÜ KONFERANS FELIX SARTIAUX'NUN KAZILARI
Zeki Arıkan

90 WEB'DE OSMANLI TARİHİ
Gürel Tüzün

92 *MİŞLİ GEÇMİŞ ZAMAN* ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ "ÇİZER İÇİN BEREKETLİ BİR MALZEME: ANAKRONİZM"
Söyleşi: Ahmet Akşit

96 ANAKRONİK
Aydan Çelik

Özür ve düzeltı:

153. sayımızda Y.S. Karakışla'nın kaleme aldığı "Casus Rus Askeri Pavlo'nun Kurşuna Dizilmesi" yazısında geçen dönemin padişahı Abdülaziz değil, Abdülmecid'dir.

155. sayımızın "Güncel" bölümünde yer alan, Yasemin İnceoğlu'nun kaleme aldığı "10. Mehmet Ali Aybar Sempozyumu'nun ardından" yazısında geçen "Türk Tarih Vakfı Başkanı Orhan Silier" cümlesi "Tarih Vakfı Başkanı Halim Bulutoğlu" olmalıdır.

Ayşe Hür'ün yazdığı "Temür Kazuş'a kurulan Balığ"lar yazısının kaynaklar bölümünde geçen N. Kemal Orkun ismi Hüseyin Namık Orkun olmalıdır.

Tarih Vakfı aşağıdaki kurumsal Tarih Dostları tarafından desteklenmektedir. *İstanbul ve Toplumsal Tarih* dergileri Myra'dan tasarım ve tasarım danışmanlığı, Marjinal'den basın ve halkla ilişkiler hizmeti ve danışmanlığı, Girişim'den bilgisayar donanımı servis hizmeti, Bileşim'den baskı desteği alarak yayımlanmaktadır.

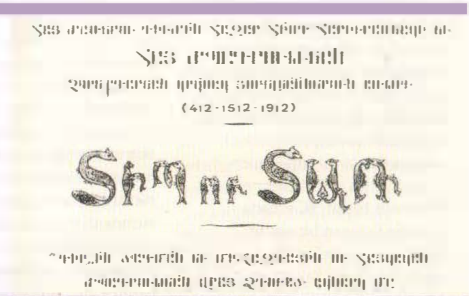
KURUMSAL TARİH DOSTU

Aktif Dağıtım A.Ş.
Barut Hotels
Bileşim Matbaacılık
Datagate A.Ş.
Despec A.Ş.
Ekin Fuarcılık Ltd.
Evrim Bilgisayar
İndex A.Ş.
Netex A.Ş.
Odeon Tours
Royal Garden Hotel
Transteo Turizm
TÜYAP
Vasco Turizm A.Ş.
Visitur Seyahat Acentası

38 **HAY-HURUMLAR**
Yorgos Anastasiadis'in Ortodoksluğu seçmiş Ermenilerin, Hay-hurumların tarihini anlattığı yazının çevirisini sunuyoruz.

55 **KARAY MATBAASI**
Dan Shapira'nın kaleminden Karay Yahudilerinin matbaacılık tarihi.

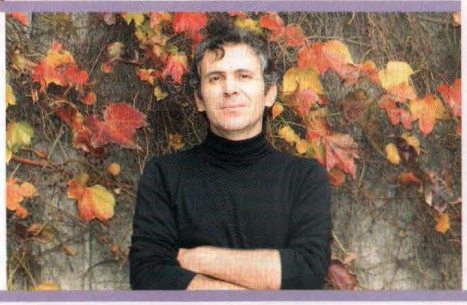
60 **İSTANBUL'DA, 12 EKİM 1913'TE ÇİFTE JÜBİLE**
Sacit Kutlu, İttihatçı liderlerin de katıldığı, Ermeni alfabesinin icadının 1500. ve matbaacılığının 400. yıl jübileleri için 1912 yılında yapılan kutlamaları ele alıyor.

66 **SOSYAL HAYAT, GİYİM KUŞAM TARZI VE KADINLAR**
Ulvi Keser, farklı ekonomik yapıların, statülerin, inanışların ve farklı kültürlerin göstergesi olarak Selanik'te giyim tarzını ve sosyal hayatı inceliyor.

92 **"ÇİZER İÇİN BEREKETLİ BİR MALZEME: ANAKRONİZM"**
Çizer Aydan Çelik'le yeni çıkan kitabı mişli geçmiş zaman üzerine söyleştik.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 156 Aralık 2006
TÜRKİYE EKONOMİK VE TOPLUMSAL TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halım Bulutoğlu

TARİH VAKFI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Murat Güvenç, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Gürel Tüzün, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen
S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit
YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral
REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal
KATKIDA BULUNANLAR
Ömür Gülçepe, İlke Sanem Özkaya

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen
KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)
SAYFA UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
0 212 2432670 (Dahili 1611)
0 212 2432671 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Bileşim Yayıncılık, Fuarcılık ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş
Barbaros Caddesi No:11
4. Levent / İstanbul
Tel: (0212) 324 44 43
BASKI TARİHİ
29. 11. 2006
DAĞITIM
YAYSAT
0 212 622 2222
www.yaysat.com.tr
YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 426 16 54
REKLAM
Nazan Özcan
nozcan@tarihvakfi.org.tr
(0212) 513 50 82
(0212) 522 25 46 (fax)
ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 31)
(0212) 227 37 32 (fax)
BİR YILLIK ABONE BEDELİ
50,00 YTL

Kaza

2 ARALIK 1906
SABAH

Anadolu feneri Karyesi'nde ikamet eden Mustafa Ağa'nın beş altı yaşlarındaki kızı Gülsüm geçen gün pek müellim (üzücü) bir kaza neticesinde terk-i hayat eylemiştir. Buna dair aldığımız malumatı ayniyle naklediyoruz: Akşam saat on bire doğru çocuğun validesi su doldurmak üzere çeşmeye gider. Evde yalnız kalan Gülsüm annesinin gaybubetinden bi'l-istifade hemen mutfağa iner. Sabâvete mahsus bir tehâllükle (çocukça bir istekle) mısırlardan birini alır. Hemen ocakta yanan ateşin üzerine kor. Pişirmeye başlar. Bu esnada ocaktan sıçrayan bir şerâre (kıvılcım) Gülsüm'ün elbisesine isabet etmez mi. Yavrucağız birden bire uğradığı kazanın farkında olmaz. Fakat ateş vücuduna sirayet edip de yandığını hissedince elindeki mısır koçanını atar, beş altı dakikadan beri yalnız bulunduğu hanede şedit bir ızdırap ile etraftan istimdâda (yardım istemeye) başlar. Çocuk şaşkınlık sâikasıyla yukarı kata çıkar. Orada minderler de alevlenir. Pencereden ağır ağır çıkan dumanlar sokakta validesinin nazar-ı dikkatine isabe eder. Haneden içeri girer girmez elindeki kovaları çocuğun üstüne boşaltır. Komşulardan bazıları da yetişirler. Hem çocuğun, hem de minderlerin ateşi söndürülür. Biçare Gülsüm'ün tehlikede bulunduğu anlaşılır. Kazada Doktor Tahsin Bey tarafından tedavi edilmiş ise de maalesef hayatı kurtarılamamıştır. Şu kaza-yı müellim etfalin yalnız evde bırakılmaması için ebeveyne mucib-i ibret olacak vekayiden olduğu gibi bu fıkra da bilhassa çocuklara okutulabilecek bir ders-i ahlakidir.

Mösyö Blok'un Raporu

8 ARALIK 1906
SABAH

Düyûn-ı Umûmiye-i Osmaniye Meclisi'nde İngiliz dâinler vekili her sene bu esnalarda bir rapor neşreder. Bu seneki rapor geçen gün Londra'da neşrolunmuş ve malumat-ı müfideyi havi bulunmuştur. İngiliz vekili Mösyö Blok bu raporunda ziraat ve ticaret-i osmaniyenin ahval-i hazırası ile ileride ihrâz eyleyeceği mevki-i iktisadi hakkında mütâlaât-ı memnuniyet-bahşâ dermiyan etmiştir. Mösyö Blok'un ifadesi vechile saye-i terakkiyat sermaye-i hazret-i padişahide memâlik-i mahrûsa-i şahanede şimendüfer hatları gittikçe tezâyüt eylediğinden ahval-i iktisadiye dahi daha ziyade feyz ve terakki kesp eylemektedir. Bu sene Londra'dan külliyetli altın akçe naklolunmuştur. Osmanlı Bankası Londra'dan 1902 senesinde 110 000, 1903 senesinde 1 317 000, 1904 senesinde 738 000, 1905 senesinde 1 976 989 ve 1906 senesi Teşrinevvel'in on altısına kadar ise 2 763 514 ki beş sene zarfında ceman yekun 6 905 943 lira çekmiş ve bütün bu meblağ memâlik-i mahrûsa-i şahanede kalmıştır. Bu kadar külli paranın muâmelât-ı iktisadiye ve ticariyeye hasredildiği der-kârdır. Mahsulâtın mebzûliyeti ve nakliyatın sühûleti hasebiyle memâlik-i şahanede servet-i umumiye gittikçe tezâyüt etmektedir. Bu servet-i mütezâyide (artan servet) emlâk ve akâr inşasına tahsis olunmaktadır. Ekser Osmanlılar eshâm ve tahvilâta o kadar rağbet göstermeyip paralarını emlâka yatırırlar. Bu sebebden dolayı bir müddetten beri Dersaadet ile havalisinde apartmanların, hanların, dükkanların ve büyük hanelerin miktarı gittikçe çoğalmaktadır. Ba'dehû Mösyö Blok Düyûn-ı Muvahhide-i Osmaniye Tahvilâtından dahi bahsederek tahvilât-ı mezkûrenin ne gibi metin ve rasin (sağlam) esaslara müstenit bulunduğunu beyan eylemiş ve ba'de gümrük resmine ircâ-i kelâm ile bedemâ senevi 880 000 Lira-yı Osmani fazla-i varidat husule geleceği melhûz (olası) bulunduğunu ve miktar-ı mezkûrun gittikçe tezâyüdü şüphesiz olduğunu dermiyan etmiştir.

Cinayet

15 ARALIK 1906
SABAH

Edirnekapısı civarında Çakırağa Mahallesi'nde bir bakkal dükkanı önünde dün sabah bir şahsın mecruhen nim-mürde (yarı ölü) bir halde yatmakta olduğu mahalli zabıtaca haber alınmasıyla derhal ser komiser izzetlü Zihni ve komiser-i sâlis re'fetlü İsmail ve Hakkı efendiler mahall-i vak'aya gitmişler ve fiilhakika bir şahsın mecrûh ve bi-hûş (şuursuz) bir halde yattığını görmüşlerdir. Mecrûhun hüviyeti soruldukta yirmi sekiz yaşlarında ve berber esnafından İbrahim Efendi olduğunu ve bakkal Ligor'un
kendisini cerh eylediğini güç hal ifade edebilmiştir. Zabıta Nezaret-i celilesine ihbar-ı keyfiyet edilmekle beraber mecrûh bir sedye ile Balat'ta kain Musevi Hastahanesi'ne götürülmüş ise de bî-çare hastahane kapısında ve

Sıhhat Tasarruf / 21 ARALIK 1906 SABAH

Çemberlin süzgeci. Pastör sisteminde gayri müteessir karako lamba şişeleri. Her büyüklükte ve her şekilde bulunan bu şişelere rutubet ve su tesir etmez.

Hatta yanmış lambaya takılı bulunduğu vakit bile üzerlerine su saçılır ise asla kırılmaz ve diğer camlardan on kat fazla dayanır.

İstanbulda:
"Fincancılar Yokuşu'nda Rıza Paşa Hanı'nda İlyas Karako Biraderlerin mağazasında" işbu lambalar bulunduğu gibi bir çok da emtia-i züccaciye fağfüriye ve billuriye ve Japon muvâderât-ı hakikisi satılmaktadır.
Galata'da :
"Tünel" Sokağında 45 numaralı mağzadır.
Bursa'da: "Mahmut Paşa" Hanı'nda.

sedye derûnunda tekmil-i enfâs eylemiştir (ölmüştür). Biraz sonra Adliye Nezaret-i celilesi bidâyet müddeî-i umumi muavinlerinden izzetlü Talat Beyefendi ile Zaptiye Nezaret-i celilesi etibbâsından yüzbaşı fütüvvetlü Feyzi Bey mahall-i cinayete giderek maktûl muayene olunmuş ve filhakika arkasının sağ taraf küreğinden ve koltuğu altından ve bacağından ve daha müteaddit mahallerinden olmak üzere altı mahallinden cerh edildiği ve cerihin yüzü keskin ve geniş bir bıçak ile ika' olunduğu ve arkasının sağ taraf küreğinden aldığı yaranın tesiriyle vefat eylediği anlaşılmıştır.

Esbâb-ı katl hakkında tahkikat Müddeî-i umumi muavini izzetlü Talat Beyefendi ile mahall-i memurin zabıtasının esbâb-ı cinayet hakkında icra eyledikleri tahkikata nazaran maktûl İbrahim Efendi kayınbiraderi Nazım Efendi'ye dün sabah yirmi para vermiş ve çay şekeri almak üzere civarlarında öteden beri alış veriş ettikleri bakkal Ligor'a göndermiştir. Nazım Efendi parayı verip şeker istemiş ise de Ligor alacağı olduğundan bahs ile bazı mutâlebâtta ve bu esnada muhill-i haysiyet tahkiratta (onur kırıcı hakaretlerde) bulunduğundan Nazım Efendi bakkalın bu gibi münasebetsiz sözlerinden müteessir olmuş ve şekeri almaksızın hanesine avdet ve macerayı enîştesi İbrahim Efendi'ye hikaye eylemiştir. Bunun üzerine İbrahim Efendi kayınbiraderi Nazım Efendiyi yanına alarak bakkal Ligor'un dükkanına gider ve borcunu mukir ve mu'terif (kabul eder) olduğunu ve bu günlerde kâmilen tediye ve tesviye edeceğini söylediği sırada bakkal ona da münasebetsiz ve hakaretamiz sözler söyledikten bu arada münazaa tahaddüs eyler.

Esna-i mücadelede Ligor dükkanın tezgahı üzerinde bulunan bıçağı alıp İbrahim Efendi'nin üzerine hücum eylediğinden kayınbiraderi Nazım Efendi bir fenalık vukuuna meydan vermemek üzere bakkal Ligor'un elinden bıçağı almak istemiş ve şu kadar ki elleri kesildiğinden can acısı ile bıçağı bırakmıştır.

Bu esnada dükkanda münazaayı seyretmekte olan bakkal Ligor'un çırağı Vasil dükkandan eline geçirdiği bir çuvalı Nazım Efendi'nin başına geçirmekle İbrahim Efendi yalnız kalmış, bakkal Ligor da İbrahim Efendiyi müteaddit mahallerinden cerh etmiştir. Mecrûh İbrahim Efendi aldığı cerihaların tesiriyle bitap bir halde yere düştüğünden câni Ligor dükkana girmiş ve dükkanın arka kapısından firar etmiştir. Vak'ayı görenler ile mümâileyh Nazım Efendi'nin ifadeleri ber-vech-i bâlâ zapt olunmuştur. Nazım Efendi dahi mecrûh olduğundan tedavisine ibtidâr edilmiştir. Katilin derdesti için memurin-i lâzıme tayin olunmuş ve kariben derdest edileceği şüphesiz bulunmuştur. Katilin çırağı Vasil ise derdest edilmiştir.

Hacı Davut Vaporları

31 ARALIK 1906
SABAH

Yine Hacı Davut vaporlarından şikayetler işitiliyor. Fakat bu defaki şikayet vaporların köhneliği, vakitli vakitsiz hareketleri, mürettebatının yolculara karşı dürüştane (kaba) muamelesi hakkında öteden beri işitile gelen şikayetlere benzemiyor. Bu başka türlü. Bakınız, şehr-i hâlin beşinci Salı günü Kale-i Sultaniye, Gelibolu ve Dersaadet'e müteveccihen İzmir'den hareket etmiş olan işbu kumpanya vaporuna Gelibolu'ya çıkmak üzere râkib olan (binen) bir ailenin gönderdiği mektupta ne deniliyor : Vaporda Gelibolu'ya çıkmak ve ekserisi kadın ve çocuk olmak üzere yirmi kadar yolcu var idi. Kale-i Sultaniye'ye muvâsalatımızda kaptan Gelibolu'yu tutamayacağından ora yolcularının Kale-i Sultaniye'ye çıkmalarını, çıkmazlarsa dönüp dolaşıp yine İzmir'e avdet edeceklerini ihtar etti. Sebebini sorduk, güya Gelibolu'ya gece varacağımızdan peratike (karantinadan alınan teskere) alamayacak ve fırtınalı havada beklemeyecekmiş. Çâr-nâ-çâr Kale-i Sultaniye'ye çıktık ve derhal acentaya müracaat ettik. Halbuki acenta "Ben karışmam demez mi?" Vapor karaya çıkmamızı müteâkip sanki bizimle eylenmek istiyormuşçasına düdüğünü üç dört defa öttürerek Marmara'ya yol almıştır. Burada iki gün müsâferetten sonra Belçika bandıralı bir vapora binerek gideceğimiz yere gittik ama ettiğimiz fazla masraftan ziyade çektiğimiz zahmeti unutamayacağız.

Kaptan fırtınayı öne sürerek şu muamele-i nâ-revâsını muhik (haklı) gösterebilirse de Kale-i Sultaniye acentası acaba ne diyebilir? Gideceği yere kadar nevl ücretini (yol parasını) tamamen vermiş olan bir yolcuyu vapor ahval-i fevkalade ilcâsıyla (zorunlu halde) bari yolda bıraksa bile oradaki acenta yolcuları başka vapora aktarma etmek veyahut nevlin üst tarafını iade eylemek icap etmez mi?

Fırtına

13 ARALIK 1906
SABAH

Boğaziçi muhabirimizden:

Evvelki günkü fırtınada Kara Deniz Boğazı'nın on beş mil kadar açıklarında çapari ile uskumru balığı sayd etmekte (avlamakta) olan balıkçı sandal ve kayıkları tehlikeli bir mevkide bulundukları, o sırada Kara Deniz'den limanımıza gelmekte bulunan İngiliz bandırasını hamil bir şilep kaptanı tarafından kurtarılmakla imdatlarına gitmiş ve dokuz on kadar kayık ve sandalı bağlayarak gece saat üç raddelerinde Anadolukavağı'na getirmiştir.

Yine mahall-i mezkûrde balık sayd etmekte olan Kanlıca Karyesi sakinlerinden ve balıkçı esnafından Salahattin, Hulusi, Laz Yusuf, Laz Mustafa, Abdurahman ve Garipçe sakinlerinden iki şahıs güç hal ile Şile sahiline çıkarılmışlardır.

Yine fırtına esnasında yirmi otuz kadar balık kayıkları hayli müşkülât ile Garipçe'ye vasıl olmuşlardır. İki üç balık sandalının gaybûbet ettiği rivâyet edilmektedir.

Fırtınanın şiddetinden ve orfoz sularının cereyanından Boğaziçi köylerinde bir kaç günden beri haylice lüfer balığı tutulmuştur. Karayel rüzgarı bir kaç gün kadar devam edecek olursa uskumru balığının Boğaz'dan içeriye gireceği me'mûldür.

UNUTULMUŞ BİR HİKÂYE

KIRIM SAVAŞI

Kırım Savaşı'nın 150. yıldönümü üzerine Moskova ve Torino'da birer konferans düzenlendi. Moskova'daki konferans yeni Ortodoks Rus milliyetçi tarih söyleminin tanınmış akademisyen ve politikacılar tarafından çok net bir biçimde dile getirilmesine tanıklık etti.

CANDAN BADEM

Kırım Savaşı konulu konferanslardan biri, 7-8 Kasım tarihlerinde Moskova'da, Rusya'nın Ulusal Gururu Merkezi (TsNSR) tarafından düzenlendi "Rusya ve dünya halklarının kültürel belleğinde Kırım Savaşı" konulu konferansta yeni görüşler ortaya atıldı. Ortak temalardan biri, Rusya'nın bu savaşta aslında yenilmediği oldu. Konferans yeni Rus Ortodoks ve ulusalcı elitinin kendi kimliğini yeniden tanımlama açısından Kırım Savaşı'nı önemsediğini de ortaya koydu. Konferansı düzenleyenler, Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin'e yakınlığı ile bilinen bazı bürokrat ve işadamları ile Rusya patrikliğiydi. Sözcülüğünü Rusya demiryolları şirketinin yönetim kurulu başkanı Vladimir Yakunin'in yaptığı bu gruba "Ortodoks çekistler" de deniyor. Devlet kontrolünde olan sözkonusu şirket 50 milyar dolarlık aktifi ve bir milyona yakın personeliyle dünyanın en büyük demiryolu şirketi. Başkanı Yakunin ise Putin'den sonraki güçlü adaylardan biri olarak görülüyor. Konferansta konuşan Rusya Kültür ve Kitle İletişim Bakanı Aleksandr Sokolov, Rusya'nın Kırım Savaşı'nı manevi olarak kazandığını ve savaşın bu yönünün önemli olduğunu söyledi. Sokolov, bu konferansın sonucunun ders kitaplarının Rusya'nın gösterdiği "manevi/ruhsal kahramanlık" açısından yeniden yazılması olması gerektiğini belirtti. Daha sonra konuşan TsNSR vakfının mütevelli heyeti başkanı Vladimir Yakunin de bu savaşa ilişkin iki mit olduğunu söyledi: Birincisi Rusya'nın bu savaşı başlattığı, ikincisi de utanç verici bir yenilgiye uğradığı miti. Yakunin, bu savaşta kutsal yerler hakkındaki tavrın, yani manevi, dinsel etkenin büyük rol oynadığını ve bu konuda kimsenin hiçbir şey söylemediğini iddia etti. Ona göre bu dönemin yeniden değerlendirilmesi yalnızca bilimsel açıdan değil, Rus uygarlığının oluşumu açısından da gerekli. Yakunin'e göre Rusya Kırım Savaşı'nda "savunduğu değerleri olan özel bir uygarlık olduğunu ortaya koydu". Yakunin ayrıca Sovyet döneminde konunun "ideolojik tahrifat"a uğratıldığını ileri sürdü ve bunun baş sorumlusu olarak tarihçi akademisyen Yevgeniy Tarle'yi gösterdi. Yakunin, SSCB'de egemen olan materyalist felsefenin bu savaşın manevi yönünü görmezden geldiğini söyledi. Tarihçi ve TsNSR Başkan Yardımcısı Mihail Yakuşev daha da ileri giderek, Tarle'nin klasik eserini Rus arşivinden çok Fransız ve İngiliz arşivlerine dayanarak yazdığını iddia etti. Yakuşev ayrıca, Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi'nde (AVPRI) yakın geçmişte açılan bazı gizli belgelerin I. Nikolay'ın politikasının saldırgan olmadığını ve "Üçüncü Roma"nın kutsal yerler sorunundaki ilkeli tavrını gösterdiğini öne sürdü. Konferansa "Kırım Savaşı döneminde Doğu Sorunu" başlıklı bir tebliğ sunan Rusya Bilimler Akademisi üyesi tanınmış Osmanlı tarihçisi Vitaliy Şeremet de savaşı Vatikan'ın çıkardığını ve Rusya'nın savaşı kaybetmediğini ileri sürdü. Artemiy Yermakov ise Kırım Savaşı'nın Rusya'nın globalizmle mücadelesindeki ilk temel yenilgi olduğunu ileri sürdü. Kırım'dan Sivastopol Belediye Başkan Yardımcısı ve Simferopol Tavriya Üniversitesi profesörü Vladimir Kazarin de konuşmasında Rusya'nın savaşı kaybetmediğine değindi. Kazarin de Sovyet tarihçiliğinde Marx, Engels ve Lenin'in sözlerinden dolayı savaşta Rusya'nın yenilgisinden söz edildiğini, ancak bunun doğru olmadığını savundu. Ancak Kazarin, Stalin'in Tarle'nin kitabındaki bazı Marksist olmayan ifadelere rağmen kitabın basılmasını sağladığını da savundu. Aleksandr Besov, L. Zelenina, V. Şeremet ve M. Yakuşev'in ortak tebliği ise Kırım Savaşı ile ilgili mitler ve paradokslar hakkındaydı. Onlara göre de başlıca efsane Rusya'nın yenilgisiydi. Kutsal yerler sorununun bahane olduğu da efsaneydi ki, gerçekte bu başlıca sebeplerden biriydi. Tebliğciler Rusya'nın savaştaki askeri teknik anlamındaki geriliğini de kabul etmiyorlardı. Yıkmak istedikleri bir başka mit de I. Nikolay rejiminin kokuşmuşluğuydu. Aksine, Nikolay büyük bir vatanseverdi. Nihayet Paris Antlaşması'nın Rusya açından küçültücü olmadığını savunuyorlardı. Burada kısaca değindiğimiz bu görüşlerin kısa sürede Rusya'da yeni resmi ideoloji haline gelmesi muhtemel. Kendi açımdan en çok merak ettiğim, bazı katılımcıların sözünü ettikleri yeni açılmış arşiv belgeleri. Anlaşılan o ki, Kırım Savaşı üzerine tartışmalar daha çok sürecek.

Restore edilen Kırım Savaşı anıtı, Torino.

BİR KONFERANS DA TORİNO'DA

Yine Kırım Savaşı ile ilgili bir kongre 17-18 Kasım 2006 tarihleri arasında Torino'da gerçekleştirildi. Uluslararası kongrede Kırım Savaşı'nın bitişinin 150. yıldönümü kutlandı, çeşitli tebliğler sunuldu. Associazione Europiemonte, İtalyan Kültür Bakanlığı ve Torino Belediyesi tarafından düzenlenen toplantıdan önce restore edilmiş olan Kırım Savaşı anıtının resmi açılışı da yapıldı. Torino kenti 1855 yılında müttefikler safında Kırım Savaşı'na katılan ve daha sonra İtalya'nın birliğini sağlayacak olan Sardinya Krallığı'nın başkentiydi. Kongre boyunca Ukrayna, Rusya, Türkiye, İngiltere, Fransa ve ev sahibi İtalya'dan tarihçiler ve aydınlar Kırım Savaşı'nın çeşitli yönleri üzerine sunumlar yaptılar. Açılış konuşmasını Europiemonte başkanı emekli general Giuseppe Uzzo yaptı. Kırım Simferopol Tavriya Üniversitesi'nden Vladimir Kazarin ve Natalia Ischenko, Rus ve Ukrayna bakış açıları üzerinde durdular. Ben savaşın Osmanlı ve Türk tarih yazımında ele alınışı ve Osmanlı toplumuna etkileri üzerine konuştum. Bu bağlamda, 1856 Islahat Fermanı'nın Osmanlı Türk modernizasyon tarihindeki yeri üzerinde durdum. İngiltere'den King's College deniz tarihi uzmanı Andrew Lambert, savaşın Baltık cephesi üzerine bir tebliğ sundu. Sorbonne Üniversitesinden Michel Carmona Fransız bakış açısını yansıttı. İtalyan Ordusu Harp Okulu Komutanı General Armando Novelli ise savaşın askeri ve stratejik önemi hakkında konuştu.

CANDAN BADEM
SABANCI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
TARİH PROGRAMI
DOKTORA ÖĞRENCİSİ

ŞEHİR TİYATROLARI'NDAN DEVRİM

Tiyatroya gitme alışkanlığının yeniden kazanılması için İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları'nın Aralık-Şubat dönemindeki tam bilet fiyatları, Belediye Meclisi'nin kararıyla 1 YTL'ye çekildi. İBB'nin (İstanbul Büyükşehir Belediyesi) geçen sezon tam bilet fiyatları; müzikal oyunlarda 7.5, normal oyunlarda 6.5 YTL, indirimli bilet fiyatı ise müzikal oyunlarda 6, normal oyunlarda 5 YTL idi fakat buna rağmen katılım tatmin edici miktarlara ulaşmamıştı. 2006-Şubat 2007 tarihleri arasında müzikal ve normal oyunlarda tam bilet fiyatı 1 YTL'ye inerken, çocuk oyunları biletleri de 50 Ykr oldu. Tiyatroya gitmek isteyen engelli vatandaşlar refakatçileriyle birlikte indirimli olarak 25 yeni kuruşa bilet alabilecekler.

İSTANBUL KİTAP FUARI SONA ERDİ

TÜYAP ve Türkiye Yayıncılar Birliği'nin işbirliğiyle düzenlenen 25. İstanbul Kitap Fuarı ve TÜYAP tarafından hazırlanan 16. İstanbul Sanat Fuarı sona erdi. 25. TÜYAP Kitap Fuarı 41'i yabancı 800 yazarın imza gününe ve söyleşi programlarına ev sahipliği yaptı, 25 çocuk etkinliği ile birlikte toplam 225 kültür ve edebiyat etkinliği gerçekleştirildi. Kitap Fuarı'yla eş zamanlı olarak gerçekleştirilen 16. İstanbul Sanat Fuarı'nda ise 100 sanat galerisi ve kurumun katılımıyla, yaklaşık 700 sanatçının eserleri sergilendi. Ayrıca 16. İstanbul Sanat Fuarı'nın onur sanatçısı Neş'e Erdok'un eserlerinden oluşan bir sergi sanatseverlerle buluştu. 28 Ekim-5 Kasım tarihleri arasında açık olan fuarı bu sene 330 bin kişi gezdi.

BEKLENEN ONAY SONUNDA GELDİ

İSTANBUL "KÜLTÜR BAŞKENTİ" OLDU

AB Konseyi, İstanbul'un 2010 yılında "Avrupa Kültür Başkenti" olmasını onayladı. Proje kapsamında birçok tarihi yapı restore edilecek.

İstanbul, "Dört Elementin Kenti" projesiyle "kültür başkenti" seçildi.

2010 Avrupa Kültür Başkenti Projesi içinde AB dışı şehirler kategorisinde Ukrayna'nın başkenti Kiev ile yarışan İstanbul'un ismi, geçtiğimiz nisan ayında Brüksel'de yapılan jüri toplantısında belirlenmişti. Projenin gerçekleşmesi için sadece AB konseyi tarafından onaylanması bekleniyordu ve onay 14 Kasım'da verildi.

2010 Kültür Başkenti Yönetim ve Danışma Kurulu geçtiğimiz ağustos ayında toplanarak İstanbul'u 2010'a hazırlamak için 78 ayrı projeyi gündeme almıştı. Kentin 2010 yılına kadar eksiklerinin giderilmesi için Avrupa Birliği'nden gelecek rakam 100 milyon euro. Kurul, dört yıl içinde İstanbul'u Avrupa'nın gerçek kültür başkenti yapmak için çalışacak. İstanbul'un 2010 Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesi, kültür turizmini olumlu etkilemesinin yanı sıra birçok tarihi eserin restore edilerek yeniden kazanılmasına da yardımcı olacak.

NEDEN İSTANBUL?

"İstanbul, Dört Elementin Kenti" adını taşıyan projenin ana teması, İstanbul'un tarihi, toplumsal ve siyasi açıdan özel bir kent olması. Filozof Aristo'nun evrenin dört temel unsuru olarak gösterdiği toprak, su, hava ve ateş fikrinin vurgulandığı projede; toprağı İstanbul'un kültürel zenginliğini yansıtan tarihi eserler, havayı minare ve çan kuleleriyle dini zenginlik ve hoşgörü ortamı, suyu İstanbul Boğazı ve Haliç, ateşi ise modern sanatlar, gençlik ve teknoloji temsil ediyor.

1985 yılından beri verilen Avrupa Kültür Başkenti unvanı 2000 yılından itibaren AB'ye üye olmayan aday ülkelere de verilmeye başlandı. Bu unvanı daha önce alan şehirlerden birkaçı şöyle: Atina (Yunanistan), Floransa (İtalya), Amsterdam (Hollanda), Berlin (Almanya), Paris (Fransa), Madrid (İspanya), Lizbon (Portekiz), Selanik (Yunanistan), Brüksel (Belçika).

METE TUNÇAY 70 YAŞINDA

Türkiye tarihçiliğinin en önemli isimlerinden biri olan Mete Tunçay için Tarih Vakfı, Bilgi Üniversitesi'yle birlikte 1 Aralık günü saat 17.00'da Bilgi Üniversitesi'nin Dolapdere kampüsünde bir toplantı düzenleyecek. Tunçay'ın renkli yaşantısının -Türkiye'nin yakın tarihiyle de çakışan- önemli dönemeçlerine tanıklıkların yer alacağı birinci oturumun konuşmacıları Taner Timur, Fahri Aral, Murat Belge ve Levent Yılmaz olacak. Tunçay'ın sosyal bilimlerin çeşitli alanlarına yaptığı katkılar ise Levent Köker, Cemil Koçak, Uygur Kocabaşoğlu ve Mete Çetik'in katılacağı ikinci bir oturumda değerlendirilecek.

Mete Tunçay'a saygı toplantısı 1 Aralık'ta Bilgi Üniversitesi'nde.

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

26 KASIM 1910

ŞARK GÖRÜNTÜLERİ-2

L'Illustration dergisinin 26 Kasım 1910 tarihli ve 3535 numaralı sayısında "Şark Görüntüleri" başlığı altında yer alan, Jules Gervais-Courtellemont adlı fotoğrafçının kaleminden çıkmış ve görüntüleriyle resimlendirilmiş olan özel bölümün ilk kısmını geçen sayımızda vermiştik. Uzunluğundan dolayı birkaç sayıya yaymak zorunda kalacağımızı söylediğimiz metnin devamını bu sayıda veriyoruz. Bu bölümde yazar, ağırlıklı olarak modernleşen kadınlardan, Kudüs ve Filistin'den ve Bursa'dan bahsetmektedir.

L'ILLUSTRATION

L'Illustration dergisinin 26 Kasım 1910 tarihli ve 3535 numaralı sayısının kapağı.

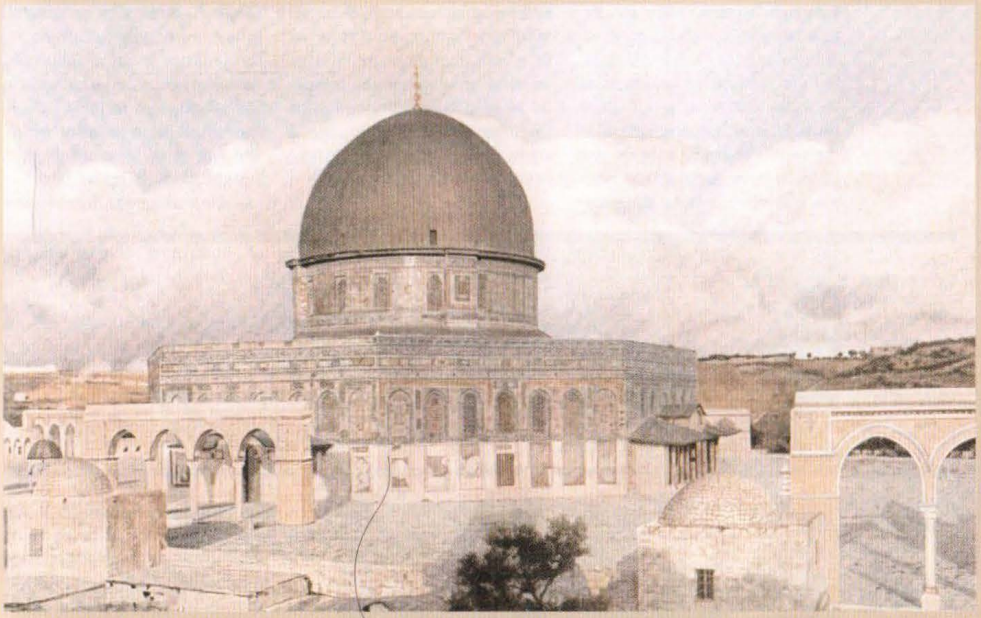
Yerlilerin oturduğu ve özgünlüğünü kaybetmemiş olan bazı mahalleler dışında İzmir, Beyrut ve doğu Akdeniz'in diğer limanları egzotizm peşindeki ziyaretçilere pek az "Şark Görüntüsü" sunabilmektedir. Ancak zaten aslında bu kentler sadece uğrak yerleridir. Gerçekten de insan Beyrut'a sadece Baalbek, Halep veya Şam'a bilet alacak kadar uğramakla yetiniyor. Yafa için de durum aynı: Her türlü rüzgâra açık limanda çoğu zaman tehlikeli bir hal alan gemiden inişin korkusunu atlatan yolcular, ortaçağdan kalmış bu küçük liman kentinin bütün ilginçliğine ve civarın güzelliğine rağmen burada vakit kaybetmemeyi seçer.

Turistlerin derdi bir an önce Kudüs'e varmak ve Beytüllahm'i (Bethlehem), Eriha'yı (Jericho), Nasıra'yı (Nazareth), Ürdün Nehri kıyılarını, Lut Gölü'nü ziyaret etmektir. Kısacası, ayırmış olduğu birkaç gün veya saat içinde her şeyi görmeye çalışır.

Ancak günümüzün Kudüs'ünü gördüğünde hayal kırıklığına uğrar. Son yıllarda Kutsal Topraklar'ı saran inşaat furyası kente pek yaramamış. Neyse ki modern binaların sıradanlığı, bazen de zevksizliğinin yanında ve Yahudi mahallesinin fakirliğinin üstünde, parlayan göğün altında ışıltılı çinileri ve renkli mermerleriyle gerçek bir mimari, zevk ve ihtişamı, bir şaheser durmaktadır: Hz. Ömer Camii (Mescid-i Aksa). İslam sanatının şaheserleri arasında yer alan bu muhteşem bina, Süleyman'ın tapınağının yerinde, pembe mermerle döşenmiş geniş bir terasın üzerinde yükselmektedir. Camiye, tepesinde zarif sütunlu bir galerinin yer aldığı anıtsal bir merdivenden ulaşılıyor. Orada cami, zarif ama dev boyutlu bir biblo gibi durmaktadır.

İçerisi daha da ihtişamlı görünüyor. Dev kubbesi, Arap sanatının hem simetri, hem fantezi içeren çizimlerinden esinlenen Bizanslı işçilerin sabırlı çalışmalarında olduğu gibi, kıymetli mozaiklerle kaplanmış. Yaldızlı ve yontulmuş muazzam sedir ağacından kirişler bir sütundan diğerine uzanarak oymalı, yaldızlı ve canlı renklere boyanmış tavanı destekliyor. Ziyaretçilerin ayakları renkli, kıymetli halılarda gezinirken, tavandan Venedik kristali veya oyulmuş bakırdan yapılmış avizeler sallanıyor. Arap dünyasının en güzel vitraylarından süzülen gizemli ışık, bu mabedi bir "Binbir Gece Masalı" dekoruna benzetiyor.

Gerçi İstanbul'un camileri de büyük, güzel ve ihtişamlıdır. Dantel gibi işlenmiş mermer minberi, Hereke fabrikasından çıkmış ipek halıları ve Rodos, Bursa ve Kütahya çinileriyle kaplı duvarlarıyla Sultan Ahmet Camii özellikle güzeldir. Ama Ku-

Hz. Ömer Camii (Mescid-i Aksa). İslam sanatının şaheserleri arasında yer alan bu muhteşem bina. Süleyman'ın tapınağının yerinde, pembe mermerle döşenmiş geniş bir terasın üzerinde yükselmektedir. Camiye, tepesinde zarif sütunlu bir galerinin yer aldığı anıtsal bir merdivenden ulaşılıyor. Orada cami zarif ama dev boyutlu bir biblo gibi durmaktadır.

düs'teki Hz. Ömer Camii çok daha muhteşem, çok daha etkileyicidir!

Doğu kentleri her geçen gün yerel özelliklerini kaybetmekte. Düzen ve metoda duyulan yeni bir gereksinim onları bizim kentlerimizin sıradan düzgünlüğüne doğru itiyor. Sokaklar aydınlanmaya ve temizlenmeye başlanırken, mağazalar da alıcıları -özellikle kadın müşterileri- Batı şıklığını sergileyen vitrinlerle çekmeye çalışıyor. Her şey ilerliyor, özellikle de kadınların dünyasında.

İstanbul'un Türk hanımları, esnekliği hayranlık uyandıran bir beceriyle önceki nesillerin kullandığı ve hâlâ taşrada -mesela Şam'da- giyilen o kara çarşafları kendi lehlerine çevirmeyi bilmişler.

Çarşafın bir tarafını kısaltıp diğer tarafını daraltarak, hoş bir şekilde giyerek payitahtın hanımları modern bir hal almaya başladılar. Çarşaf giyen kadınlar da böylece İslam'da kadınlara yüzünü, saçını ve mümkünse belini göstermeyi yasaklayan ve çok önem verilen kurallarla çatışmadan şekil üzerine kurulu bir zarafet yaratmayı başarmışlar.

Onların bir nevi tayyörü olan bu kıyafet içindeki Türk hanımlar, her ülkedeki kadınlar gibi Avrupai Beyoğlu semtinde dolaşıyor, mağazalardan alışveriş yapıyor, mektuplarını postaya veriyorlar.

Yüzlerinin biraz daha fazla örtülmüş olması ve başlarında şapka bulunmaması dışında (bu konuda, Parisli kardeşlerim, Türkleri kıskanmalıyız!) zarif ayakkabılar ve eldivenler giyen bu kadınların alışverişe çıkmış bizim Batılı kadınlarımızdan çok mu farkları var?

İstanbul'un yakınlarında ziyaretçileri daha şairane ve pitoresk bir Doğu bekliyor. Marmara Denizi'nde vapurla ve ondan sonra trenle yapılan birkaç saatlik bir seyahatten sonra, turistlerin önüne Uludağ'ın eteklerine yapışmış şirin Bursa şehri çıkar.

Yeşil Camii, şelaleleri, eski mezarlıkları, yemyeşil bahçeleri, dağın

Kudüs'te Hz. Ömer Camii.

yamaçlarına uzanan nefis varoşlarıyla Bursa...

Her yer yemyeşil. 75 km uzunlukta ve 25 km derinlikte, yeşilin altına karıştığı bir ova: Bu örtünün ne kadar verimli olduğunu anlamak için bu binlerce, milyonlarca ağacın dut ağacı olduğunu hatırlatalım. Yapraklarından milyarlarca ipek böceği besleniyor. Antikçağın *Prusa ad Olympum*'unun geçmişteki ihtişamı bu böcekler sayesinde geri gelmekte. Modern Bursa görülmemiş bir zenginliğe adım atmak üzere. Her yıl artan nüfusu bugün 120 bin gibi önemli bir sayıya ulaşmıştır.

Zengin tabiatın her yıl gençleştirdiği bu hoş şehrin de tarihi 2000 yıldan fazlasına uzanıyor. Hanibal'in, kendisini ağırlayan kral Prusias'ın adını verdiğinden beri bu isimle bilinen Prusa-Bursa savaşlara, ihtilallere, istilalara, yangınlara, depremlere göğüs gererek ayakta kaldı. İşte hâlâ burada duruyor, tepesi karla kaplı Uludağ'ın eteklerinde, Pierre Loti'nin tabiriyle, "Birbirine karışmış dalların arasında, görülmekten çok hissediliyor".

Çarşafın bir tarafını kısaltıp diğer tarafını daraltarak, hoş bir şekilde giyerek payitahtın hanımları modern bir hal almaya başladılar. Böylece İslamda kadınlara yüzünü, saçını ve mümkünse belini göstermeyi yasaklayan ve çok önem verilen kurallarla çatışmadan da şekil üzerine kurulu bir zarafet yaratmayı başarmışlar.

Modern bir siluet.

Ama her şeyden önce göze çarpan, meşhur Yeşil Cami'dir.

"Bu ağaçlık bölgede derin perspektiflere doğru öne çıkmış bir balkon gibi" yeşillere boğulmuş bir şekilde uzanan Bursa'daki Yeşil Cami değişken, pırıltılı bir mücevher gibi insanın gözünü alıyor. Bu hoş yapı, bir saplantı gibi manzaraya hâkim bir yerde duruyor ve devamlı olarak evlerin üstünden, ağaçların ve mezar taşlarının arasından türbesinin güzel çinilerinin parıltısı görünebiliyor.

Zira asıl dikkati çeken, Yeşil Cami'in yanı başındaki türbenin çinileridir. Cami uzaktan beyaz bir leke gibi görünüyor. Aslında yeşil olmayan çiniler sadece içerisini süslüyor. Osmanlıların XIV. Louis'si diye bilinen I. Mehmed tarafından inşa edilen Yeşil Cami, bu hükümdarın Versailles'ı olmuştur. Bu anıtın mükemmel bir hal alması için hiçbir fedakârlıktan kaçınılmamış. Duvarlarında en kıymetli mermer kullanılmış. Adını veren tezyinat ise Doğu sanatının bize sunduğu en mükemmel örneği oluşturur.

Yeşil Cami'den ayrılırken, modern mahallelere ulaşmadan önce Gök

Dere'ye doğru dik bir şekilde inen daracık sokaklarda bir gezinti yapmak şarttır. İşte buralarda eski usullere göre, acele etmeden, naif bir şekilde süslenmiş dükkânlarında çalışan esnafı yakalamak gerekir. Nefis bir fanteziyle inşa edilmiş evlerin bulunduğu bu sokaklarda, nehrin üzerinde yükselen ve azgın sulara dayanabilmiş son kemerli köprünün üzerinde geçmişin tadına varmak gerekir.

Bursa'nın cazibesi bu geçmişten, tabiatın bolluğundan, gölgeli bahçelerinden, mırıldanan kaynak sularından, harika binalarından ve yeşilliğin içinden kubbeleriyle minareleri yükselen sonsuz sayıdaki camilerinden kaynaklanmaktadır.

Bitinya'nın eski başkenti kadar çok sayıda camiye sahip başka bir İslam kenti bulunmuyor. Bazı yazarlara göre üç yüz, bazılarına göre yüz altmış veya iki yüz. Her ne ise, bu camilerde güzelliğe ve nadir şeylere meraklı turist için tükenmez bir sanat kaynağı ve ilginç gezintiler yatmaktadır.

Bütün Doğu'daki gibi Bursa'da da mezarlıklar her yerde canlıların dünyasına tecavüz etmektedir. Fakat aslında bu ülkelerde ölüm, bizdeki gibi akla hüzün getirmiyor. Hayatın hareketliliğinden sonra yemyeşil ve çiçeklere bürünmüş toprağın altında huzurlu bir uyku sadece.

Bu kadar Doğululara özgü olan bu, ölümü "hissetme" şeklini sihirli kalemiyle Pierre Loti'den daha iyi kim anlatabilirdi?

Bütün bu mezarları görüp de Loti'nin bir bahar akşamı Bursa'da şahit olduğu cenazeyi düşünmemek mümkün değil: "Alay Yeşil Cami'in önünde durdu. İmamlar, kendilerine daha bir şey söylenmeden, uzun cüppeleriyle ağır ağır ayağa kalkıp dua etmek üzere ölünün etrafında dizildiler. Dualar okunduktan ve alay ayrıldıktan sonra gülümsemelerine geri dönüp, kırmızı halılarının üzerinde tekrar akşam düşüncelerine daldılar.

— Onu nereye götürdüler? diye sordu Loti.

— Oraya, yukarıya, diye cevap verdiler, hâlâ gülümseyerek, sanki bu yok oluşta nihaî ve karanlık hiçbir şey yokmuş gibi. 'Dağa uyumaya gitti.'"

Hepsi Olympos'un kutsal adını taşıyan ve efsanelerle dolu bir geçmişi hatırlatan Uludağ'da uyuyorlar. Şen Fransız dağcılarının kazmaları ne-

Uludağ'ın eteklerinde bir Bursa mezarlığı.

Şam'da Hıristiyan kadınlar.

Kim bilir kaç kişi uyuyordur bu dağda!

Bursa konusundaki nefis kitabında Régis Delbeuf şöyle der: "Epik savaşların bütün savaşçıları, bütün vezirler, fetihlerin bütün çalışanları, hepsi yaşlı servilerin gölgesinde, kutsal camilerin dibinde, tepelerin yamaçlarında, Çekirge'nin uzak semtlerinden Emir Sultan'ın girilemeyen sığınağına kadar olan yerlerde uyuyorlar."

den bu efsanevi dağa kadar uzanmıyor? Öyle bir şey olsa, ölülerin hiddetlenmeyeceği kesindir; canlılarsa dostlukla karşılarlar bu güzel dağ âşıklarını, zira bu nefis şehirde çoktandır Müslümanlarla Fransızlar birbirlerini tanımayı ve sevmeyi öğrendiler.

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

BASRA'DA "KAR YAĞDI, BÖYLE OLDU!.." (1851)

Osmanlı'nın ekvatora en yakın vilayetlerinden birisi olan Basra'ya yağan kar, Basra Mutasarrıfı es-Seyid İsmâil Ma'şûk'u pek şaşırtır. Bu durumu saraya bildirmek için kaleme sarılan mutasarrıfın renkli anlatımıyla, "Eğerçi işitilmiş ise de bu havâlice görülmüş nesne olmadığından ahâlinin mücib-i taaccübleri olarak zikr olunan kara mâl-i rûm deyü," isim verdiği bu üç saatlik kar yağışı karşısında yaşadığı şaşkınlığı arşiv belgelerinden izlemeye ne dersiniz?

Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ* adlı eserindeki Basra ve çevresini gösteren bir harita.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, Cilt 5.

Osmanlı İmparatorluğu, üç kıta üzerine ve eskilerin özgün deyimiyle, "yedi iklime" yayılmış, uçsuz bucaksız geniş topraklar üzerine kurulmuştu. 19. yüzyıla gelindiğinde, günümüzde dünyanın en sorunlu yerleri sayılmakta olan Ortadoğu ve Balkanlar tümüyle Osmanlı egemenliği altında yaşamaktaydı. İmparatorluğun kuzeyinde kış ayları olanca haşmetiyle hüküm sürer, kar ve tipiden göz gözü görmezken, güneyde, Arap Yarımadası'nın en ucunda yer alan Yemen'de insanlar kuraklıkla karşı karşıya kalabilmekteydi. Üç kıtaya yayılmış böylesine geniş bir imparatorluğun her vilayeti ister istemez kendi içinde ve kendi koşullarıyla yaşamak, kendi sorunlarıyla boğuşmak durumundaydı.

Günün birinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekvatora en yakın vilayetlerinden birisi olan Basra'da birkaç saat kar yağıverirse neler olur? İşte, Arşivden Bir Belge dizimizin bu sayısında, 23 Kanunievvel 1266 (4 Ocak 1851) tarihinde Basra kazasında kar yağması üzerine, Basra halkının ve kendisinin şaşkınlığını İstanbul'a yazdığı küçük bir not (şukka) ile ilgili olarak Basra Mutasarrıfı es-Seyid İsmâil Ma'şûk'un kaleme aldığı belgeyi sunuyoruz.[1]

Basra'ya kar yağmış olduğunu saraya bildirmek için kaleme sarılan ama olayı, ta 638 yılında ikinci halife Hz. Ömer devrinde Basra şehrinin askeri bir karargâh olarak nerede ve nasıl kurulmuş olduğunu ve Basra'nın kısa tarihini ağdalı bir Osmanlıca ile anlatmakla başlayan Mutasarrıf es-Seyyid İsmâil Ma'şûk'un sadede gelinceye kadar bin dereden su getirmeye bayılanlardan biri olduğu anlaşılıyor. Termometrede -4 dereceyi gören ve gözlerine inanamayan Basra Mutasarrıfı'nın renkli anlatımıyla, "Eğerçi işitilmiş ise de bu havâlice görülmüş nesne olmadığından ahâlinin mücib-i taaccübleri olarak zikr olunan kara mâl-i rûm deyü," isim verdiği bu üç saatlik kar yağışı karşısında yaşadığı şaşkınlığı arşiv belgelerinden izlemeye ne dersiniz?

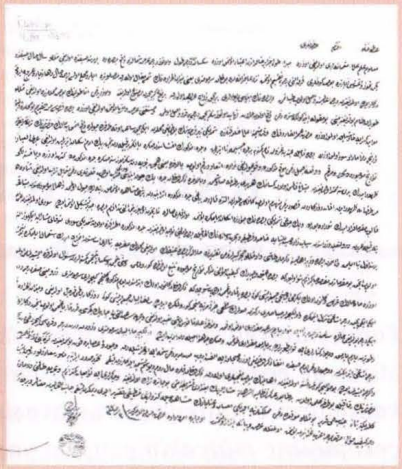
YAVUZ SELİM KARAKIŞLA
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ, TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOT

1 BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 13692, Adedi: 2, 12 RA 1267.

Atûfetlû efendim hazretleri

Ma'lûm-ı ilm-i âli-i münaimâneleri olduğu üzre mebde-i lûlû Cezâyir-i Hâlidât'dan i'tıbâr olunmak üzre seksen dört derece tûl ve otuz derece arz-ı şimâlinde vâki' Basra'da beher sene sayfında olduğu misillû sâl-i hâl sayfında geçen Temmuz ve Ağustos aylarında bazı günleri kırk altı dereceye taksîm olunmuş nezd-i acizânemde bulunan sermometre yanı mizânü'l-harârenin şemse mukâbil olarak maslûbunda ilerü mahalli olsa behemehâl daha ziyâde urûc edeceği derkâr ise de olmadığından derece-i âlisine vâsıl olub dayanmış ve Basra'nın ebniyesi duvarları bir buçuk zirâ'-ı arîz olarak bir nev'î kerpiçden masnû' olduğuna ve üzeri dahi Anadolu'nun bazı mahallerinde olduğu misillû toprâk dam bulunduğuna mebnî bu maküle ebniye gölgesinde dahi vâki olan harâret nihâyet otuz sekiz buçuk dereceye kadar vâsıl olmuş ve müstağnî-i arz ü inhâ bulunmuş olduğu üzre Basra kasabası mine'l-kadîm bu mahalde olmayub medâin-i kisrâya karşılık olmak üzre hazret-i Ömerü'l-Fârûk'un vakt-i müteyemmine-i âli-i hilâfetlerinde şimdiki Zübeyr kasabasının bulunduğu mahalden iki buçuk sâat öte tarafda çölde vâki' Ûns bin Mâlik hazretlerinin türbe-i şerîfelerine varınca dâiren-mâdâr sûr olmak üzre Basra nâmıyla Utba bin Gazvân nâm kimseneye bir belde-i cesîme binâ etdirilmiş ve belde-i mezkûrun inşâsından sonra yalnız bir kabileden yetmiş bin adam iskân etdirilmiş olduğu arabiyü'l-ibâre tevârih-i mevcûdede muharrer ve murakkam ve Vâk'a-i Cemel dahi mevki'-i mezkûrda vukû' bulduğu azâde-i iş'âr ve rakam olub bilâhare yanı hicret-i nebeviyeden sekiz yüz sene sonra belde-i mezkûrede kesret üzre vebâ hastalığı zuhûr ederek yedi sene mümted olduğundan mütebâki kalmış olan kesânın herbiri bir tarafa savuşmuş ve bilâhare zikr olunan belde pek çok ebniyesi ve sûku harâb olub kalanları dahi mütemâyil-i türâb olduğu esnâda min tarafillah zuhûr eden afât-ı rüzgârdan kusûru münhedim olub kâffesi toprak altında kalarak bayağı belde-i mezkûre eser-i ebniyeden birşey müşâhade olunmamak rütbelerde çöl olmak ve ahalî-i mevcûdesinden mütebâki kalub mukaddemâ firâr ederek şurada burada pek çoğu şimdiki Basra'nın civârında iskân eylemekde bulunmakda oldukları hâlde (o) tarihden üç yüz yetmiş altı sene akdem Basra-i cedîd teşkil olunmuş ise de suru olmadığından yine kabîle-i Arab'dan ve devlet-i âliyye vüzerâsından Siyâbzâde Hüseyin Paşa'ya Hassa, Kaalfe ve Bahreyn'in ilhâkıyla Basra eyâleti tevcîh olunduğundan belde-i mezkûre etrafında olan şimdiki suru mütevellâ-yı müşarünileyhe iki yüz elli bir sene evvel binâ eylemiş ve ilâ-telân Basra ve Zübeyr ahâlisine değirmentaşı ve o misillü hacer-i kebîr lüzûmu takdirinde marrü'z-zikr Basra-i atîkin olduğu mahallin hafriyla binâları esâsından ihrâc ederek istimâl eylemekde bulunmuş olub ancak bu mukaddemâtdan maksâd-ı çâkerânem şu oluyor ki Basra-i atîk ve cedîdin keyfiyet-i ahvâlini müzekker tevârih-i mevcûde tetebbü' olundukda görülmemiş ve sinni yetmiş beş ve seksene yetişmiş kimesnelerden suâl olundukda işidilmemiş olmak üzere mah-ı hâlin gurresi ve Kânûnievvel'in yirmi üçüncü cumaertesi günü Basra'ya kar yağmış olub şöyle ki zikr olunan Kânûnievvel'in ibtidâsından yevm-i mezkûra gelince geceleri sermometre zero yanı sıfır dereceden iki buçuk derece aşağı tenezzül etmek ve ol geceler sabahları erkenden suların sathı cüz'î mertebe müncemid görülmekde idiyse de sâlifü'l-beyân cumaertesi günü rüzgâr Batı-Karayel olduğu ve mizânü'l-harâre dahi iki derece bulunduğu hâlde sâat üçde bed' ile evvelâ yarım sâat mikdârı ufak ufak ve muahharen âdetâ kuşbaşı ta'bîr olunduğu vechile sâat altıyı çeyrek geçesiye kadar kar yağmış olub derkâr olan rutûbetden yarım parmak ve duvar kenarları ile kuytu yerlerde bir parmak mikdârı tutmak ve sonraca hava açılarak erimiş ise de ol gece marrü'l-beyân sermometre zerodan dün derece ve ferdâsı gece dahi dört buçuk derece aşağı indiğinden ve vücûdlar dahi eyyâm-ı sayfda ânifen zikr olunduğu üzere sıcak ile ülfet edüp müddet-i medide dahi sıtma ile uğraşılarak vücûd

ve asâbda kuvvet bulunmadığından gereği gibi üşülmemiş ve eğerçi işitilmiş ise de bu havâlice görülmüş nesne olmadığından ahâlinin mûcib-i taaccübleri olarak zikr olunan kara mâl-i rûm deyü tesmiye eylediklerinden başka tahdîd-i hudûd-ı İrâniyye'ye saâdetlü Derviş Paşa hazretlerinin refâkatiyle bu tarafa gelmiş olan bir tabur asâkir-i nizâmiye-i şâhâne müşarünileyhin Bağdat'ı teşrîfine mebnî bu cânibde terk olunduğuna ve çâkerleri ile tevâbiât-ı kemterânem ve bahriye takımı Dersaâdet'den geldiğine binâen cenâb-ı hayy-ı kadîr bu misillü mevkide dahi memleketlerine eyledikleri ihsân ve inâyâtın müşâhedesiyle kendülerini taltîfi takdîr eyledi demekden başka cânib-i ahâliden manâlar verilerek ve bu keyfiyet havâli-i merkûmece agreb-i garâibden bulunmuş olmakla arz ü beyânına ibtidâr olunmuşdur. Ol bâbda emr ü îrâde hazret-i men lehü'l-emrindir

fî 3 Rebiyyülevvel sene 1267 (6 Ocak 1851)
Mutasarrıf-ı Basra
(mühür)
es-Seyyid Ismâil Ma'şûk
BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 13692, Aded: 2, 12 RA 1267, Vesika: 1.

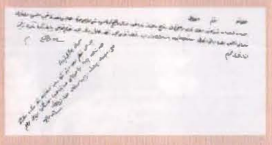
Atûfetlû efendim hazretleri

Basra'da güzerân eden şehr-i Kânûnievvel'in yirmi üçüncü günü birkaç sâat kadar kar yağub oralarda hiç görülmemiş şey olduğu cihetle ahâlisi ne sûretle taaccüb eylemiş oldukları fûdesini mutazammın Basra eyâleti mutasarrıfı saâdetlü Ma'şûk Paşa'nın tevârüd eden bir kıt'a şukkası mücerred manzûr-ı âli buyurulmak içün takdim kılındığı beyânıyla tezkere-i senâveri terkimine ibtidâr kılındı efendim.

fî 11 Rebiyyülâhir sene 1267 (13 Şubat 1851)

Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki

Ziver-i enmîle-i ta'zîm olan işbu tezkere-i sâmiye-i asafâneleriyle şukka-i mezkûre manzûr-ı âli-i hazret-i şâhâne buyurulmuş ve yine savb-ı sâmî-i sadâret-penâhilerine îâde kılınmış olduğu muhât-ı ilm-i âli-i asafileri buyurulduğda ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyü'l-emrindir.

fî 12 Rebiyyülâhir sene 1267 (14 Şubat 1851)

BOA, İrâdeler, İrâde-i Dâhiliye, Sıra No: 13692, Aded: 2, 12 RA 1267, Vesika: 2.

72 YILIN ARDINDAN

KADINI İÇERMEYEN SİYASET

PROF. DR. AYŞEGÜL YARAMAN

Kadın hareketi, bilindiği gibi Osmanlı'da 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Miras ve eğitim alanlarında kadınlar lehine gelişen değişim sürecini; önce kadınların örgütlenmeleri, savaşların da etkisiyle erkek nüfusun alandan çekilmesine müteakip çalışma yaşamına girmeleri. Kurtuluş Savaşı sürecinde cephede yer almaları izler. Dolayısıyla bu hareketin temel hedefi olan "de jure" eşitlik, tüm dünyada olduğu gibi modernizasyonun bir parçasıdır.
Siyasal hakların kadınlara da erkeklerle eşit olarak tanınması toplumsal dönüşümün zorunluluklarındandır; resmi tarihin iddia ettiği gibi kadınlara verilmiş bir "bağış" olarak nitelendirilemez.

Türk Kadınlar Birliği'nin İstanbul'da düzenlediği gösteri. 7 Aralık 1934
Hakan Akçaylı Arşivi.

Tüm görsel malzeme Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Arşivi'nden alınmıştır

Resmi tarih, Türkiye'de 5 Aralık 1934 tarihinde yasalaşan kadınların genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkını, özellikle Fransa ve İsviçre'ye[1] atıfta bulunarak, "dünya kadınlarından çok önce elde edilmiş" bir "bağış" olarak niteler. Oysa 1863 yılında İsveç'te kadınların oy hakkını kazanmasıyla[2] başlayan bu süreç, 1893'te Yeni Zelanda'da kadınların seçme ve seçilme hakkının yasalaşmasının ardından dünya geneline

yayılmıştır. Bu eşitlikçi yasal dönüşüm, örneğin Macaristan'da 1920, Moğolistan'da 1924 yılında gerçekleşmiştir.

Öte yandan, Türkiye'nin kendi tarihi açısından da yasalardaki bu değişikliğin "erken kazanılmış bir hak" ve/veya "bağış" olarak değerlendirilmesinin kuşkuyla karşılanmasına neden olacak veriler mevcuttur: 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalini izleyen günlerde tertiplenen, en ünlüsü 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda gerçekleşen mitinglerin ateşli konuşmacısı Halide Edip, yine aynı yıl yapılan seçimlerde, erkek seçmenlerden Beyşehir'de 10, Beypazarı'nda 20, Giresun'da 8, Erzurum'da 3, İstanbul'da bir oy almıştır.[3] Bu oy teveccühünün kamuoyuyla ilişkisini göstermesi bakımından, Halide Edip'in yazarı olduğu *Vakit* gazetesinin konuya dair yorumu da önemlidir: "Muhterem edibemizi (...) bu muvaffakiyetinden dolayı tebrik eder ve kendisini bundan sonraki intihabın mebusları arasında görmek temennisini izhar ederiz."[4] Zaten seçim öncesinde de aynı gazetede kadınların siyasal hakları üzerine Halide Edip ve Nakiye (Elgün) hanımlarla görüşme yapılmıştır. Halide Edip, 20 yaşındaki tüm kadınların seçmen ve 30 yaşındaki tüm kadınların milletvekili adayı olabileceğini, Millet Meclisi'nin bu amaçla, bir sonraki seçimlerden önce yasal değişikliği gerçekleştirmesi gerektiğini belirtmiştir. Nitekim bu öngörü/öneri doğrultusunda, bir sonraki seçimler öncesinde konu mecliste gündeme gelmiştir. Nisan 1923'te Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey kadınlara en azından seçme hakkının verilmesini talep etmiş, ancak tepkiyle susturulmuştur. 1924 Anayasa tartışmaları sırasında da konu açılmış, ancak tekrar reddedilmiştir. Yine de bu tartışmaları izleyen seçimlerde Halide Edip ve Latife Hanım İzmir'de 1'er, Halide Edip Şark-i Karahisar'da 2, Konya'da 39 oy almıştır.[5]

Öte yandan, *Vakit* gazetesinde yayımlanan ve yukarda sözü geçen görüşmede Halide Edip kadınların adaylıklarını mevcut siyasal partiler içinden koyabilecekleri gibi, "bir halk fırkası da teşkil edebilecekleri"ni öngörmüştür. Nitekim 1923 yılı Haziran ayında Nezihe Muhiddin başkanlığında Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Ancak toplumsal ve siyasal yaşamda kadınların hak ettikleri yeri almasını amaçlayan, kamu yaşamına katılımın hareket noktası olarak kadınlara oy ve seçilme hakkı talep eden bu parti, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Eylül 1923'te kuracakları partiyle aynı adı taşıdığı gerekçesiyle kapatılmıştır. Kadınlar Halk Fırkası'nın devamı niteliğindeki Kadın Birliği'nin nizamnamesinin üçüncü maddesinde, "Birliğin siyasetle alakası yoktur."[6] diye belirtilse de, birliğin 1925'ten itibaren yayımlanan kendi gazetesi *Türk Kadın Yolu*'nun ilk sayısından itibaren siyasal haklar gündemde kalmıştır. 1926'dan itibaren kadınların siyasal haklarıyla ilgili olarak İstanbul'la sınırlı kalmayan kampanyalar yürütülmüş, 1927 Mart'ında yapılan Kadın Birliği Kongresi'nin ana gündem maddesini de bu konu teşkil etmiştir. Bu gelişmeye bağlı olarak, birlik tüzüğünün değişmesi talebi İstanbul Valiliği tarafından reddedilmiş, ancak hükümet bu değişikliğin onaylanmasını istemiştir. Haziran 1927'de yinelenen talepler karşılık bulmamış; bunun üzerine Nezihe Muhiddin yaptığı açıklamada, "Biz seçim haklarımızı elde etmeye dayalı olan idealimizden vazgeçmiş değiliz. Zira bundan vazgeçersek derneğimizin hiçbir varoluş nedeni kalmaz,"[7] der-

Nezihe Muhiddin başkanlığındaki Kadınlar Halk Fırkası siyasal hakları gündeme getirmiştir. Ancak meclis tartışmaları sırasında Kadın Birliği'nin konuyla ilgili tutumuna onay verilmemiştir. Eylül 1927'de Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu görevden uzaklaştırılmış, polis dernek merkezinde arama yapmıştır. Bir süre sonra, talepleri ve iktidarla ilişkileri açısından ılımlı bir tavır izleyen Latife Bekir birlik başkanlığına getirilmiştir.

Erzurumlu Kara Fatma ve silah arkadaşları.

ken, Kadınlar Halk Fırkası olarak kurulduğunda temel alınan siyasal amaçları, derneğe dönüşüm sürecinde en azından nizamnamesinde reddeden Kadın Birliği'nin o dönemde belli zorunluluklarla bu yolu seçtiğini hissettirmektedir. Nitekim meclis tartışmaları sırasında Kadın Birliği'nin konuyla ilgili tutum ve davranışlarına onay verilmemiş, basında da derneğe, siyasal talepleri kastedilerek ılımlı bir yol izlemesi önerilmiştir. Siyasal iktidar ve basının bu tutumunun uzantısı olarak, Eylül 1927'de Nezihe Muhiddin ve yönetim kurulu üyeleri yönetimden uzaklaştırılmış, polis dernek merkezinde arama yaparak idari usulsüzlük gerekçesiyle kayıtları mühürlemiş, bir süre sonra talepleri ve iktidarla ilişkileri açısından ılımlı bir tavır içinde olan Latife Bekir birlik başkanlığına getirilmiştir.

3 Nisan 1930'a kadar Kadın Birliği'nin bu konuda herhangi bir eylemine rastlanmaz. Adeta sessizliğin mükâfatı olarak bu tarihte yürürlüğe giren, kadınlara belediye meclislerine seçme ve seçilme hakkını tanıyan yeni Belediye Kanunu'ndan sonra, 11 Nisan 1930'da Sultanahmet Meydanı'nda bir teşekkür mitingi düzenlenmiştir. Bu yasal değişikliğin ardından, başta Nezihe Muhiddin olmak üzere, Kadın Birliği'nin eski yöneticileri Cumhuriyet Halk Fırkası'na üyelik için başvurmuş, ancak bu talepleri reddedilmiştir. Buna karşılık, bir anlamda atanmış sayılabilecek olan Latife Bekir başkanlığındaki yeni yöneticiler İstanbul ve İzmir'de şehir meclisi üyeliklerini kazanmışlardır.

Tüm bu sürecin bir devamı olarak, 26 Ekim 1933'te kadınların köy muhtar heyetlerine katılma hakkı yasallaşmıştır ki, Halide Edip ile daha 1919'da *Vakit* gazetesinde gerçekleştirilen ve yukarıda anılan görüşmede, o tarihlerde köylerde kadın muhtarların varlığıyla ilgili bilgi bulunmaktadır. 5 Aralık 1934'te kadınlara genel seçimler için tanınan haklarsa, öncelikle, Türkiye'de genel oy ilkesinin yasalaşması açısından önem taşır. Bu yasal değişiklik, meclisteki 317 milletvekilinden 258'inin olumlu, 53'ünün çekimser, 6'sının boş oyuyla kabul edilmiştir. Bu bağlamda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 11 ve 12. maddeleri şöyle düzenlenmiştir: "22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türk mebus seçmek hakkını haizdir", "30 yaşını bitiren kadın, erkek Türk mebus seçilebilir."

1935, 1939 ve 1943 seçimlerinde azımsanamayacak sayıda kadın meclise girmiştir. Ancak siyasal iktidarın "atanan" kadın milletvekillerinin seçiminde kullandığı kriterin mücadelecilik değil, uyumluluk olması nedeniyle, kendilerini "atayanlara" muhalefet yapma değil şükran duyma potansiyeli yüksek kadın müttefikler kazanmıştır. Bu durum, iktidarın ataerkil yapısının sorgulanmadan erkek egemenliğinin siyasette yeniden üretilmesini beslemiştir.

Türk Kadınlar Birliği'nin yönetim kurulu toplantısı.

Kadınlar Halk Fırkası Başkanı Nezihe Muhiddin.

Siyasal mücadele sınırları içinde ele aldığımız yukarıdaki süreci önceleyen ve onun da içinde bulunduğu birinci dalga kadın hareketi ve bununla doğrudan bağlantılı olan kadın hareketindeki gelişmeler, bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Miras ve eğitim alanlarında kadınlar lehine gelişen değişim sürecini; önce kadınların örgütlenmeleri, dergi ve gazetelerde sorunlarını tartışmaları, sürekli savaşların da etkisiyle erkek nüfusun alandan çekilmesine müteakip çalışma yaşamına girmeleri, Kurtuluş Savaşı sürecinde bizzat cephede yer almaları izler. Dolayısıyla birinci dalga kadın hareketinin temel hedefi olan "de jure" eşitlik, tüm dünyada olduğu gibi modernizasyon projesinin temel bileşenlerinden biri olarak Türkiye'de de, medeni ve siyasal haklar çerçevesinde büyük ölçüde gerçekleşir.[8] Bir başka deyişle, siyasal hakların kadınlara da erkeklerle eşit

olarak tanınması toplumsal dönüşümün zorunluluklarından biridir; "bağış" diye nitelenemez. Aynı toplumsal dönüşümün hem nesnesi, hem de öznesi olan kadınlar ve mücadeleleri de bu "bağış" nitelemesinin, yukarda özetlenen etkinlikleri çerçevesinde, reddiyesidir. Öte yandan, kadınların siyasal haklarını o tarihte yasalaştırmanın, Türkiye'nin dünyada aynı yıllarda ivme kazanan totaliter rejimlerden farklı olduğunu göstermek gibi pragmatik bir işlevi olduğu da anlamlı bir tezdir,[9] ama yine de söz konusu kazanımı "bağış"a indirgemeye yetmez.

Dolayısıyla, Türkiye'de kadınların siyasal haklarının yasalaşması birinci dalga kadın hareketi ve onun bir parçası olduğu modernizasyon sureciyle doğrudan ilişkilidir; ayrıca gerek dünya geneli, gerek Türkiye'nin "özel" modernizasyon projesi çerçevesinde değerlendirildiğinde erken kazanılmış değil, bilakis geç kalınmış bir haktır.

GENEL SEÇİMLERDE KADIN TEMSİLCİLER

Kadınla erkeğin birebir eşitliğinin amaçlandığı birinci dalga kadın hareketi ve/veya mutlak doğru olarak erkeği yücelterek kadının da onu hedefleyip erkeksileştiği modernleşme sürecinin[10] sağladığı yasal haklar sayesinde olanak bulan kadınların siyasal temsilciliği süreci Türkiye'de dört ana dönemde gerçekleşir:

1. Örtük kota uygulaması: 1935, 1939, 1943 seçimleri

18 Aralık 1934 tarihli *Zaman* gazetesine göre, "Seçilecek umum mebus adedinin yüzde beşi kadın azadan mürekkep olacaktır. Bu taktirde mecliste 18 kadın saylav bulunacak demektir." Açıkça aktarıldığı gibi, kadın milletvekili sayısı kadınların katılacağı ilk seçimden yaklaşık bir buçuk ay önce belirlenmiştir. Resmi olmasa da bir kota söz konusudur. Ancak bu kotanın ne denli olumlu ayrımcılık göstergesi olduğunu anlamak, günümüzde tartışılan kotanın da olası sakıncalarını görmek açısından önemlidir. 1935 seçimlerinde, tabir-i caizse, "görevlendirilen" 18 kadın içinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden beri kadın hareketi saflarında etkin olan kadınlardan yalnızca Nakiye Hanım'ın (Elgün) adına rastlanmaktadır. Nitekim İstanbul için öngörülen bir adet "müstakil mebusluk" için başvuran 18 adaydan biri olup seçilemeyen Kadın Birliği'nin sabık başkanı Nezihe Muhiddin de Nakiye Hanım'ın bu göreve en layık aday olduğunu belirtmiştir.[11] Bu ilk ve resmi olmayan kota, Nezihe Muhiddin'in seçilememesinde de görüldüğü üzere, belki sayıca daha fazla ve iktidarın kontrolü dışında kalabilecek kadınların meclise girmesini engellemiş olma ihtimali taşır. Dolayısıyla olumlu bir ayrımcılıktan söz edilemez. 1935, 1939 ve 1943 seçimlerinde, azımsanamayacak sayıda, sırasıyla 18, 15 ve 16 kadın meclise girmiştir.[12] Ancak siyasal iktidar bir yandan bu durumu kendi bağışı olarak tarihe kaydetme gibi bir propaganda olanağına kavuşmuş; diğer yandan da, "atanan" kadın milletvekillerinin seçiminde kullanılan kriter mücadelecilik değil, uyumluluk olduğu için, kendilerini "atayanlara" muhalefet yapma değil şükran duyma potansiyeli yüksek kadın müttefikler kazanmıştır. Bu tespit, birinci dalga kadın hareketinin erkekle birebir eşitliği hedefleyerek onu yücelten içeriğine eklemlendiğinde, iktidarın ataerkil yapısının sorgulanmadan erkek egemenliğinin siyasette yeniden üretilmesi sonucunu beslemiştir. Ancak anakronizme düşülmediğinde, yasalardaki eşitlikçi düzenlemenin, hatta yalnızca sayısal varlığın bile kadınlar ve demokrasi lehine önemli bir kazanım olduğu reddedilemez.

Atatürk, İzmit'te kadın kuruluşları temsilcileri ile, 4 Haziran 1928.

Kadınların genel seçimlerde seçme ve seçilme hakkı 5 Aralık 1934 yılında yasalaştı.

2. Siyasette serbest rekabet: 1946, 1950, 1954, 1957 seçimleri

II. Dünya Savaşı ertesinde, konumuzun dışında kalan iç ve dış dinamiklerin etkisiyle Türkiye'de siyasal hayatın yeni bir demokrasi göstergesi kazandığı bilinmektedir. CHF'nin tek parti yönetimi, DP'nin kuruluşuyla birlikte yerini çokparti alternatifine bırakmış, kadınların en azından siyaset vitrininde demokrasiyi simgeleme işlevi eski önemini

yitirmiştir. Oysa 4 Temmuz 1946 tarihli *Akşam* gazetesinin haberine göre, örneğin İstanbul'da kadın seçmen sayısı (266 bin 574) erkeklerinkinden (254 bin 212) fazladır ama kadınların yine kadınlar tarafından temsili gibi bir tartışma zaten gündemde değildir. Nitekim demokrasinin yeni simgesi Demokrat Parti'nin

3 Haziran 1975'te kurulan İKD (İlerici Kadınlar Derneği), kadınları, kendileri ve toplumun kurtuluşu için mücadeleye çağırıyordu.

İstanbul aday listesinde hiç kadın bulunmamaktadır.[13] Dünyadaki kadın hareketiyle paralellikler gösteren bu "gerilemeyi" yalnızca ulusal açıklamalara indirgemek hatalıdır. Seçme ve seçilme hakkının elde edilmesiyle tamamlanan yasal hakların kazanılması sürecinin ertesinde yalnızca Türkiye'de değil, bu hakların elde edildiği tüm ülkelerde, aşağı yukarı eşzamanlı bir biçimde kadın konusunun toplumsal ve siyasal gündemden düştüğü görülür. Tüm diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de kadınlar söz konusu yasal kazanımların gerekli toplumsal dönüşüm için de yeterli olacağı inancıyla bir bekleme döneminin suskunluğuna çekilmişlerdir. Özel olarak Türkiye ve başka ülkelerde siyasal iktidarın bu suskunluğu desteklemiş olması, durumun bu

boyuta indirgenmesini ve yerel/özelmiş gibi yorumlanmasını gerektirmez. Nitekim Türkiye'den çok farklı ve yoğun bir mücadele ve kazanım geçmişine sahip olan ve kadın-siyaset açısından farklılığını hâlâ koruyan bir başka ülkeden, 1915'te bu yasal değişikliği gerçekleştiren Danimarka'dan verilebilecek örnek, durumun "özgün" olmadığını göstermektedir: "Seçme ve seçilme hakkı kazanıldığında bazı kişiler tüm feminist sorunların çözüldüğüne hükmettiler.(...) Eski Danimarka Başbakanı I.D.Christensen, kadınlara bir kez seçim hakkı verildiğinde tüm kadın örgütleri lağvolmalıdır, diye açıklamıştı. Bazı kadın örgütleri aynı fikirdeydiler ve kapandılar."[14, 15]

Özel olarak eklenebilecek olan, o zamana kadarki seçkinci harekete bir alternatif gibi doğan, daha geniş kitleleri taban alan ve taşıdığı ad nedeniyle en azından söz konusu dönemde demokrasiyle özdeşleştirilen Demokrat Parti'nin kadınlara teveccüh göstermemesidir. Bu durum, kadınlar onun mücadelesini vermedikçe Türkiye'de de demokrasinin erkekler için geçerli bir kavram olduğunun göstergelerinden biridir.

Türkiye'nin siyasal tarihinde rejimin demokratikleşmesi açısından en önemli dönüm noktalarından biri olarak değerlendirilebilecek 14 Mayıs 1950 genel seçimleri, kadınların, resmiyete dökülmemiş de olsa "yararlandıkları" kotadan sonra serbest rekabete maruz kaldıkları ilk belirgin siyasal dönemdir. Kadınların siyasal temsilciliği konusunda aynı başlık altında toplanabilecek 1950-1951 seçimlerinde 3, 1954 seçimlerinde 4, muhaliflerin iktidarın anti-demokratik nitelikleriyle ilgili olarak seslerini duyurmaya başladıkları 1957 seçimlerinde ise 8 kadın milletvekili parlamentoya girmiştir.

3. Sorunlarının çözümünde ideolojilere bağlı kadınlar: 1961, 1965, 1969, 1973, 1977 seçimleri

27 Mayıs 1960'ta kesintiye uğrayan parlamenter yaşam, genel seçimlerin tarihinde bir gecikmeye neden olmamıştır. 1961 Anayasası'nın kabulünün ardından 15 Ekim'de gerçekleşen seçimler, dünya ve Türkiye kamuoyunda başlı başına bir "demokrasi" göstergesi sayıldığı ve kadınlık durumunu söylemine dahil

1980'e dek birçok sınıf ve katmandan kadını içinde barındıran sol hareket ve ilgili siyasal eylemlerde kadınlar, "erkek değerlerinde eşitlik" ilkesini "cinsiyetlerüstü" toplumcu görüşlerle harmanlamışlardır. Gerek dış görünüşlerinde, gerek toplumsal/siyasal konularda kadınlıklarını bir eksiklik ya da suçluluk gibi taşıyan bu kadınların kimi kez geldikleri/getirildikleri siyasal kadrolarda kadınlıklarını unuttukları görülmüştür.

etmeyen toplumsal ve siyasal bir muhalefetin mücadelesi sonucunda yapıldığı için, kadın milletvekili sayısı 3'te kalır.

1961 Anayasası'nı izleyen dönemdeki görece özgürlük ortamında, siyasal ve toplumsal örgütlenmeler bağlamında kamuoyu gündemine giren sol hareket içinde bulunan kadınların durumu ideolojik açıdan

kadın bakışından uzak olduğu gibi, biçimsel açıdan da kadınsılıktan uzaktır. 1980'e dek birçok sınıf ve katmandan kadını içinde barındıran bu hareket ve ilgili siyasal eylemlerde, kadınlar aslında birinci dalga feminist hareketin erkek değerlerinde eşitlik olarak özetlenebilecek ilkesini "cinsiyetlerüstü" rarları alan ise, "demokratik merkeziyetçilik" adına partinin erkekleri yahut derneğin erkeksileşmiş kadın yöneticileri olmuştur.

Cinsiyetlerüstü ideolojilerin siyasal söylem ve alandaki egemenliği altında olan bu dönemde, 1965-1966-1968 seçimlerinde 8, 1969 seçimlerinde 5, 1973-1975'te 6, 1977-1979'da 4 kadın milletvekili parlamentoya girmiştir.

kampanyası; 1989'da kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi Vakfı; 1987'deki dayağı meşrulaştıran bir mahkeme kararından çıkarak başlayan protesto eylemlerinin bir sonucu olarak 1990'da kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı; 1990'da, önceleri başbakanlığa bağlı olan ve sonra bir devlet bakanlığına aktarılan Kadı-

80 darbesinin ardından Türkiye'de sesini ilk duyuran muhalefet hareketlerinden birini kadınlar oluşturmuştur. 1982'de YAZKO'nun düzenlediği, feminizmin kitlesel tartışma olarak ilk kez gündeme geldiği toplantı; 1983'te Somut *dergisinde yayımlanan feminist sayfa, 1989'da kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi Vakfı; 1990'da kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ve 1997'de kurulan KA-DER, Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin somut eylemlerindendir.*

toplumcu görüşlerle harmanlamışlardır. Gerek dış görünüşlerinde, gerek toplumsal/siyasal konularda kadınlıklarını bir eksiklik ya da suçluluk gibi taşıyan bu kadınların kimi kez geldikleri/getirildikleri siyasal kadrolarda kadınlıklarını unuttukları, hatta erkek değerleriyle özdeşleşerek erkeksileştikleri ya da siyasal bağlamda tıpkı düzen partilerinin kadın kollarında yer alan hemcinsleri gibi, geleneksel ataerkil rolleri üstlendikleri görülmüştür. TİP Genel Başkanı ve milletvekili olarak Behice Boran'ın mecliste dile getirdiği çok çeşitli konuların, zaten emekçi kadınlarla sınırlı kadınlık durumuyla ilgili konuşmalar karşısındaki açık farklı yoğunluğu birinci duruma anlamlı bir örnektir.[16] 1970'lerin ikinci yarısında kurulan Devrimci Kadınlar Derneği ve İleri Kadınlar Derneği, bir yandan bağlı bulundukları ve üstdüzey yöneticileri erkeklerden oluşan yasadışı örgütlerin/partilerin yasal mücadelesine aracı olurken, diğer yandan da bu örgütlerdeki erkeklerin eş ve yakınlarının sınanma ve eğitilme alanı işlevini görmüşlerdir. Erkeklerin giremedikleri özel alana kendilerine özgü iletişim yöntemleriyle ulaşan kadınlar, "cinsiyetlerarası ezme ve ezilmenin de kendiliğinden yok olacağı işçi sınıfı iktidarı" için mücadele vermişlerdir. Kaderinde kadınlar oluşturmuştur. 1982'de YAZKO'nun düzenlediği, feminizmin kitlesel tartışma olarak ilk kez gündeme geldiği toplantı; 1983'te *Somut Dergisi*'nde yayımlanan feminist sayfa; 1984'te İstanbul'da kurulan Kadın Çevresi Kitap Kulübü; 1986'da Türkiye'nin de onayladığı Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığa Karşı Uluslararası Sözleşme'nin uygulamaya konması için dilekçe

4. İkinci dalga kadın hareketi: 1983, 1987, 1995, 1999 seçimleri

12 Eylül 1980 darbesiyle toplumsal ve siyasal örgütlenmelerin kesintiye uğradığı, yasaklandığı, kovuşturulduğu Türkiye'de sesini ilk duyuran muhalefet hareketlerinden birinin Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü; ilki İstanbul Üniversitesi'nde olmak üzere, 1996'da Marmara ve diğer pek çok üniversitede kurulan kadın araştırmaları merkezleri ve 1997'de kurulan KA-DER, Türkiye'de ikinci dalga kadın hareketinin somut eylemleridir. Yine 1980'li yıllarda *Kadınca* dergisi ve onun genel yayın yönetmeni Duygu Asena'nın başta *Kadının Adı Yok* olmak üzere, yazdığı diğer kitapları kadınlık bilincinin entelektüel ve seçkin bir kesimin sınırlarını aşarak kitleselleşmesini sağladı.

YAZKO Kooperatifi'nin düzenlediği ses getiren bir dizi konferansta ağırlıklı olarak kadın sorununa yer verildi.

Türkiye'de Batılılaşma-modernleşme sorunsalının birinci dalga kadın hareketiyle kesişme noktasında, kadınlar lehine "Erken Cumhuriyet Dönemi Reformları" çerçevesinde kazanılan siyasal haklar ertesinde

kadın milletvekili sayısındaki görece anlamlı sayıya benzer bir dönüşüm, demokrasi kültürü sorunsalının ikinci dalga kadın hareketiyle kesiştiği 1980'ler ve 1990'larda siyasetin cinsiyetinin tartışılması biçiminde tezahür etmiştir. Bu bağlamda, kadın milletvekili sayısında önemli bir değişiklik görülmese de, kadınlar bakanlar kurullarında, üstelik ekonomi, içişleri, dışişleri gibi önemli karar mekanizmalarında yer almaya başladılar. 1993'te Doğru Yol Partisi Genel Başkanlığı'na gelen Tansu Çiller Türkiye'nin ilk kadın başbakanı oldu. 1983'te 12, 1987'de 6, 1991'de 8, 1995'te 13, 1999'da 24 kadın milletvekili seçildi.

Öte yandan, 1980 darbesinden itibaren entelektüel, toplumsal ve siyasal tartışma zemininde giderek daha fazla yer bulan İslamcı hareket kimi durumlarda kadın mücadelesiyle de iç içe geçmiştir. Diğer bir deyişle, ikinci dalga kadın hareketi laik kesimle sınırlı kalmamıştır. Türban konusu çerçevesinde düğümlense ve söz konusu kadın talep ve eylemlerinde kadınların nesneliği/özneliği tartışılsa da İslamcı kadınların mücadelesi söz konusudur. Üstelik bu mücadelenin de modernitenin eleştirisi üzerinden kadın özgürlüğüyle ilişkilendirilebildiği görülmektedir.[17]

2002 seçimleri arifesinde ise, gerek İslamcı hareket, gerekse ona karşı mevcut Kemalist kazanımları koruma kimliğinde vücut bulan laikçi hareket, Türkiye'nin siyasal tarihinde hem iktidar hem de muhalefette sık rastlandığı üzere, söylem ve eylemlerini kadın üzerinden oluşturmuştur. Bu nesnelik durumu, 28 Şubat 1997 müdahalesinden itibaren siyasetin temel bileşenlerinden biridir. Bu edilgen konumda kadınlar, bir kez daha, seçim yarışında iktidar hesaplarının gölgesinde kalmışlardır. Kamuoyu yoklamalarının ve medyanın yönlendirmesiyle adeta iki turlu bir seçim gibi gerçekleşen 2002 seçim süreci CHP-AKP mücadelesine indirgenmiştir. Böyle bir yöntemle parlamentoya girme olasılıklarını daha baştan yitiren siyasal partiler (belki de bu nedenle!) sayı ve listelerdeki konum açısından kadın adaylara daha özenli davranmışlardır.[18] Sonuç olarak AKP'den 14, CHP'den 10, toplam 24 kadın milletvekili seçilmiştir.

Kadın milletvekillerinin doğum yerleri açısından yapılacak bir sınıflamada, tüm dönemlerde İstanbul egemen (42) olmak üzere, kadın milletvekillerinin Marmara Bölgesi (57) doğumlulardan seçildiği görülmektedir. Ankara ağırlıklı (11) olmak üzere İç Anadolu Bölgesi'ni, İzmir ağırlıklı olmak üzere Ege Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi izlemektedir. 1983-2002 yılları arasındaki seçim dönemlerine dek Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuş olan hiçbir kadının milletvekili seçilmiş olmaması dikkat çekici bir veridir.

72 YILIN İÇİNDEN KADIN MİLLETVEKİLLERİNİN GENEL NİTELİKLERİ

Değerlendirme, seçilmiş 130 kadın milletvekilinin TBMM kayıtları baz alınarak yapılmıştır.[19] Aşağıda, kronolojik bir sıra izlese de nitelik yönünden farklılıklar gösterdiğini yukarda açıklamaya çalıştığımız genel seçimlerin, kadınların temsilciliği açısından dört farklı dönemi içinde, bu veriler üzerinden yorum ve karşılaştırması yapılmaya çalışılacaktır.

Cumhuriyet tarihinde, 1980 darbesi ertesindeki iki seçim döneminde yasaklılığına karşın sürekliliğini en çok koruyan parti olması, örtük kota uygulamasının yürürlükte olduğu üç seçim döneminde tek parti olarak seçimlere katılması nedeniyle CHP en çok kadın milletvekili (toplam 52) çıkaran partidir. Onu AKP (14) ve DSP (13) izlemektedir. Ancak gerek AKP, gerek DSP iktidarda oldukları dönemde kadın bakanlara az ve genellikle kadınla ilgili alanda yer verirken; DYP başkanlığını kazanan Tansu Çiller başbakanlık yapmış ve yine DYP'nin bulunduğu kabinelerde ekonomi, içişleri ve dışişleri gibi dünyada kadınlara pek bırakılmayan bakanlıklarda kadınlar görev almışlardır.

Kadınların milletvekili seçilme yaşı ortalama olarak 40-50 yaş dilimine denk gelmektedir (53 kişi). İlk dönemde seçilenler daha çok 30-40 yaş dilimindeyken, seçilme yaşı giderek yükselmiştir.

Doğum yerleri açısından yapılacak bir sınıflamada ise, kadın milletvekillerinin, tüm dönemlerde İstanbul egemen (42) olmak üzere Marmara Bölgesi (57) doğumlulardan seçildiği görülmektedir. Ankara ağırlıklı (11) olmak üzere İç Anadolu Bölgesi'ni (21), İzmir ağırlıklı (10) olmak üzere Ege Bölgesi (18) ve Karadeniz Bölgesi (13) izlemektedir. 1983-2002 yılları arasında yer alan seçim dönemlerine dek Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğmuş olan hiçbir kadının milletvekili seçilmiş olmaması dikkat çekici bir veridir.

Seçim bölgeleri açısından değerlendirildiğinde ise, Türkiye'ye nispeten daha çok yayılmış bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Örtük bir kotanın söz konusu olduğu 1935-1946 yılları arasında milletvekillerinin doğum yeri ağırlıklı olarak İstanbul (11) olduğu halde, seçim bölgesi İstanbul

olan kadın milletvekili yalnızca 1'dir. İkinci dalga kadın hareketine paralel dönemdeki 1983-2002 yılları arasında ise, söz konusu hareketin yarattığı dönüşüm ve beklenti öncelikle ve ayrıcalıkla büyük kentleri içerdiği için, seçim bölgesi açısından kadın milletvekillerinin, seçilme şanslarının daha çok olduğu iki büyük kentte yoğunlaştıkları görülmektedir: İstanbul'da doğan kadın milletvekili sayısı 16 olduğu halde, aynı dönem İstanbul'dan seçilen kadın milletvekili sayısı 23; İzmir'de doğan kadın milletvekili sayısı 3 olduğu halde, İzmir'den seçilen kadın milletvekili sayısı 10'dur. Doğum yeri, seçim bölgesi ve dönemler arasında farklılaşan ilişki, kadınların siyasal haklarını elde ettikleri ilk dönemde resmi olmayan bir kota uygulamasını teyid eden bir veridir; zira o dönemde tek partinin "atadığı" adayın cinsiyetinin seçim bölgesinin hedef kitlesinin niteliklerine uydurulması gibi bir kaygı görülmemektedir. Oysa daha sonraki dönemlerde kadın adayların, seçilme ve partiye olumlu bir imaj sağlama olanaklarının daha fazla olduğu modern bölgelere kaydırıldıkları söylenebilir.

Öte yandan, tüm seçim dönemlerinde kadın milletvekillerinin açık farkla üniversite ve üniversite üstü eğitimden geldikleri görülmektedir (%69). 1935-1939 arasındaki seçim dönemlerinde bu sayı 14 (o yıllardaki tüm kadın milletvekillerinin %50'si) iken, 1983-2002 arasındaki seçim dönemlerinde 27 kadın milletvekili üniversite mezunudur; ancak söz konusu son dönemde lisansüstü eğitim alan kadın milletvekillerinin sayısı 26'dır, ayrıca 6'sı da ön lisans diplomalıdır. Diğer bir deyişle, ikinci dalga kadın hareketi paralelindeki seçim dönemlerinde kadın milletvekillerinin %80'i üniversite ve üniversite üstü eğitimden yararlanmışlardır. Oysa 2000 yılı istatistiklerine göre, 25 yaş üzeri kadın nüfusunun ancak %5.39'u üniversite ve üniversite üstü eğitim almıştır.[20]

Kadın milletvekilleri meslekler açısından değerlendirildiğinde, genel olarak en büyük kitleyi eğitimcilerin oluşturduğu görülür. Resmi olmayan kotanın uygulandığı 1935, 1939, 1943 ve 1946 seçimlerinde eğitimcilerin büyük çoğunluğunu (20 kişi) öğretmenler oluşturmaktayken; ikinci dalga kadın hareketine paralel 1983, 1987, 1991, 1995, 1999, 2002 seçimlerinde söz konusu kitlenin daha çok (11 kişi) öğretim üyelerini içerdiği görülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eğitim olanaklarından yararlanan kadınlar için ilk açılan okullardan biri Dar-ül Muallimat (1870), yani kız öğretmen okuludur. Yeni açılan kız okullarında buradan mezun olacak öğretmenlerin eğitim vermesi öngörülmüştür. Ayrıca, birinci dalga kadın hareketinin en önemli özelliklerinden biri, ulus-devlet için yaratılan yurttaşa kadını eklemlemektir; bu süreçte kadının rolü ev içi görevlerinin bir uzantısı olarak toplumun anneliğidir ve bu gerekçeyle öğretmenlik kadınlar için ayrıcalıklı meslekler grubundadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde hakları doğrultusunda mücadele veren kadınların önemli bir kısmı da öğretmendir. Nitekim 1935 seçimlerinde milletvekili olan Nakiye Elgün de dönemin Muallimler Derneği başkanıdır.

Öğretim üyeliği kategorisi ise, serbest rekabete dayalı olarak tanımladığımız dönemden itibaren kadın milletvekilleri arasında yer almaktadır. Ancak son dönemlerde artışının, kadınların eğitim düzeylerinin yükselmesi, üniversite öğretim üyelerinin yaklaşık üçte birinin kadınlardan oluşmasıyla doğrudan ilişkisi vardır.

Kadın milletvekillerinin genel değerlendirmesinde ev kadını kategorisinin sayısal düşüklüğü de dikkat çekicidir. Kadınların, büyük ideolojik mücadeleler egemenliğindeki dönemde (1961-1979 arasındaki genel seçimler) 3 ev kadınını parlamentoya soktukları görülmektedir. Tüm seçim dönemlerinde parlamentoya giren ev kadını sayısı ise, zaten 4'tür.

"Bedenimiz Bizimdir, Cinsel Tacize Hayır!" kampanyası kapsamında vapurda yapılan bir basın açıklamasının ardından kadınlara mor iğne satışı yapılmıştı. 2 Kasım 1989.

İktisatçı, hekim ve hukukçularsa, çiftçiden kimyagere dek uzanan çeşitlilikteki meslekler içinde kadın milletvekillerinin yoğunlukla ait oldukları diğer gruplardır. Öte yandan, kadın milletvekillerinin %84'ü yabancı dil bilmektedir.[21]

Formasyon açısından yapılan genel değerlendirme, seçkin kadınların milletvekili seçilebildiği gibi bir izlenim uyandırmaktadır. Oysa W. Mills, "İktidar seçkinleri, durumun, sıradan *erkek ve kadınların* sıradan ortamını aşabilmesine izin verdiği *erkeklerden* oluşur. (vurgular bana aittir. A.Y.)"[22] tespitinde bulunurken, iktidar seçkinleri arasında kadının yer alabileceğini öngörmemiştir. Zaten siyasal temsilciliğe seçilen kadınların, nüfus kâğıtlarındaki cinsiyet deklarasyonu dışında ne denli kadın özellikleri taşıdıkları ayrı bir tartışmanın konusudur.

Medeni durum açısından yapılan bir değerlendirme, tüm dönemlerde seçilen kadın milletvekillerinin

%64'ünün (83) evli olduğunu göstermektedir. Bekâr (12) ve dul kadınlar (6) her dönemde varlıklarını sürdürse de, boşanmış kadınların (3) ancak ikinci dalga kadın hareketinin etkin olduğu 1983-2002 döneminde TBMM'de yer alabildikleri göze çarpmaktadır. Toplumun genelinde de kuşkusuz seçilme yaşındaki kadınların çoğu evlidir; dolayısıyla sayısal temsil açısından bu veriler temsiliyet sorunsalına aykırı değildir. Ancak her dönemde toplumda varlık gösterseler de boşanmış kadınların oranı 1980'ler ve özellikle 1990'lardan itibaren manidar bir biçimde artmış ve daha da önemlisi, "boşanmış bir kadın" daha az yadırganır olmuş, bu konudaki olumsuz değer yargıları listedeki boşanmış bir kadın adayın, en azından büyük kentlerde tepki çekmeyeceği kadar kırılmıştır.

Kadın grubunun çağrısıyla yapılan "kadınlar artık örgütlü" yürüyüşü ve mitingine 10 bin kadın katıldı. 8 Mart 1997.

Çocuk sayısı açısından yapılan bir değerlendirme ise, milletvekili kadınların %30'unun hiç çocuğu olmadığını göstermektedir. Milletvekilliğine seçilme yaşı göz önüne alındığında, Türkiye'deki çocuksuz kadın sayısının bu boyutta olmadığı bilinmektedir. 30 yaş üstü genel kadın nüfusunda bu oran %5.5'tir.[23] Milletvekili seçilmiş kadınlarda tespit edilen bu durum, milletvekilliğinin kadınlığın annelik durumuyla çok örtüşmediğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Kadınlar özellikle zaman kullanımı açısından annelik rolüne fırsat bırakacak, hatta öncelik verecek meslekler de etkinlik göstermektedirler. Siyaset ise zaman kullanımı açısından bu önceliğe tahammülsüz bir alandır.[24] Ayrıca, kadın milletvekillerinin çoğu Ankara doğumlu olmadığına göre, biraz zorlama bir çıkarsamayla çoğunluğun asıl ikametgahının başkent dışında olduğu, dolayısıyla günlük zaman kullanımının ötesinde bir sorundan söz edilebileceği düşünülebilir. Bu durumda, annelik sorumluluğu tehdit altına girecek kadınlardan ziyade, ataerkil toplumda çocuklu bir erkeğin ancak meşru olarak sahip olabileceği zaman ve mekân kullanımına haiz çocuksuz kadınların siyasal temsilciliğe soyunduğu iddia edilebilir. Yine de, pek tabiidir ki kadın milletvekillerinin, genel nüfusa uygun olarak çoğunluğu çocuk sahibidir. %36'sının 2, %21'inin 1, %6'sının 3, %3'ünün 4, %1'inin 5 çocuğu bulunmaktadır.

Türkiye'de kadınların genel seçimlerde seçme seçilme hakkı 5 Aralık 1935'te yasalara geçmiştir. Bu kazanım, kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında verdiği mücadele, Batılılaşma biçiminde toplumsal dönüşümü belirleyen modernleşme süreci ve siyasal iktidarın çıkarı gibi dinamiklerle doğrudan ilişkilidir. Bu ve benzeri hakların yasalaşmasının ertesinde gerçekleşmesi beklenen "kadın erkek eşitliğinin" topluma yansıması olgusu ise, siyasal temsil parametresi açısından ortaya konulmaya çalışıldığı üzere, gerçekleşmemiştir. Kadın milletvekillerinin sayısal yetersizliğinin ötesinde, "seçkinliği" de genel kadın nüfusunun ve kadın çıkarlarının temsiliyeti açısından bir demokrasi sorunu olarak varlığını, ikinci dalga kadın hareketinin açtığı cinsiyetçi değerlerin tartışılması sürecine ve bu amaçla kurulan örgütlere karşın sürdürmektedir.

AYŞEGÜL YARAMAN
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
FRANSIZCA KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Fransa'da, 1936 yılında Başbakan Leon Blum, içlerinde Irene Joliot Curie'nin de bulunduğu üç kadın bakanı hükümete seçtiği halde ancak 1944'te. İsviçre'de ise 1971'de kadınların seçme ve seçilme hakkı yasalaşmıştır.

2 İsveç'te kadınların erkeklerle birebir eşit siyasal hakları 1919'da yasalaşmıştır.

3 Simgesel anlamı sayısal değerinden büyük olan bu sonuçları, ayrıca dönemin seçim sistemi içinde değerlendirmek gerekir. Genel oy hakkının da bulunmadığı bu seçimlerde, ikinci seçmenler söz konusudur. Dolayısıyla oyların sayısının azliği seçmen sayısının da kısıtlılığıyla ilintilidir. Örneğin, Halide Edip'in 20 oy aldığı Beypazarı'nda toplamoy sayısızaten 22'dir

4 *Vakit*, 1 Kanunuevvel 1335.

5 Y. Zihnioğlu; *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003. s 139'dan aktaran İ Çalışlar; *Latife Hanım*, Doğan Kitap, İstanbul, 2006. s. 201.

6 Kadın Birliği Nizamnamesi'nin Latin harfleriyle aktarılması için bkz. A. Yaraman; *Resmi Tarihten Kadın Tarihine*. Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001 (1 Baskı Milliyet Yayınları, İstanbul, 1992.) s. 185-187

7 A. Demiröz; "Kadınların Siyasal Haklarının 50. Yıldönümünde Bir Bir Çilerin, Acının, Engelin İçinden". *Sopok*. sayı: 11. İstanbul, Aralık 1984. s. 11.

8 Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A Yaraman; *age*

9 Ş. Tekeli: *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*. Birikim Yayınları, İstanbul. 1982. s. 296.

10 Ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A. Yaraman: "Toplumsal Değişme ve Kadında Erkeksilik", *Psikanaliz Yazıları*. İstanbul, Sunbahar, 2002.

11 *Zaman*, 8. Kanunuevvel 1935.

12 Bu seçimler iki derecelidir. Resmi olmayan bir kota izlenimi veren, aslında bu seçim sistemidir İki dereceli bu seçimlerde halk milletvekilini seçecek kişileri seçmiş, ikinci seçmenler de tek partinin belirlediği adaylar arasından seçim yapmışlardır. Böyle bir seçim sisteminde yalnız kadınların değil, erkeklerin de "atandığını" iddia etmek olanaklıdır.

13 *Akşam*. 18 Temmuz 1946.

14 J. Jaquette, "Power as Ideology: A Feminist Analysis", H. Stiem (der): *Women's Views of the Political World of Men* içinde. Transnational Publishers, New York. 1984. s 64.

15 Nitekim, Türkiye'de de 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelen ve kadın statüsünün değişmesi sürecindekurulan birçokkadın örgütünün Cumhuriyet dönemindeki tek devamı niteliğindeki Kadın Birliği 1935'te aynı gerekçeyle kapatılmıştır Birliğin o dönemki başkanı Latife Bekir'in açıklaması şöyledir: "Bundan böyle Türkiye'de kadınlık meselesi yoktur ve burada her erkek gibi kadın da bir tek şefin idaresi altında memleketin iyiliğiçin çalışmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuz artık bu yolda çalışacak Birliğin devamına lüzum bırakmamış ve kadınlarımızın ayrıca bir teşekkül halinde çalışmasına gerek kalmamıştır. Bunun için Birliğin kapanmasını teklif ederim." *Cumhuriyet*, 19 Nisan 1935

16 Bu konuda bir örneğin ayrıntılı değerlendirmesi bağlamında bkz. A. Yaraman (ed.) *Biyografyaz Behice Boran*. Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

17 N. Göle; *Modern Mahrem*. Metis Yayınları, İstanbul. 1991.

18 TKP: 165, ÖDP: 161, DEHAP: 102 kadın aday göstermiştir.

19 TBMM Kütüphanesi Arşivi'nde bulunan milletvekillerinin seçildiklerinde doldurdukları bilgi formlarından derlenen bu veriler için öğrencim Gaye Çetegen'e teşekkür borçluyum

20 *Türkiye İstatistik Yıllığı 2002*. T.C.D.İ.E. Yayınları, Ankara, 2003. s. 69

21 Kadın milletvekillerinin toplam sayısı, yabancı dil değerlendirmesinde 130 değil, kayıtların eksikliği nedeniyle 123 kişi üzerinden yapılmıştır.

22 W. Mills: *The Power Elit*. Oxford University Pres, London, Oxford, New York, 1959. s. 3-4.

23 *Türkiye İstatistik Yıllığı 2002*. s. 70

24 İskandinav ülkelerinin bazılarında parlamentonun çalışma saatleri kadınlık durumuna göre ayarlanmak suretiyle dengelenmeye çalışılmıştır. Geleneksel kadın rollerinin "aksatılmadan" ifasını sağlamaya yönelik bu tedbirin ne denli dönüştürücü olduğu da bir tartışma konusudur

İSTANBUL
GEZİ REHBERİ

MURAT BELGE

Murat Belge, İstanbul'u gezerken size eşlik edecek bu rehber kitapta adım adım kentin tarihini anlatıyor. Geçmişteki İstanbul'u, mekânları ve insanları hikâye ederken yorumlarıyla zenginleştiriyor.

İstanbul Gezi Rehberi'nde tarihi yarımada, Galata, Pera, Üsküdar, Adalar, Boğaziçi ve ayrıca Kadıköy'den Pendik'e, Florya'dan Küçükçekmece'ye, Kilyos'tan Polonezköy'e kadar İstanbul'un birçok köşe bucağı yer alıyor.

Sanatla iç içe geçmiş tarihsel anlatıların yanı sıra harita ve krokiler de keşfe çıkan okur gezerlerin tarihin sokaklarında yollarını bulmalarına yardımcı oluyor.

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayinf@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

ISBN 975-333-002-2

EVLİYA ÇELEBİ'NİN SEYAHATNAMESİ

16 VE 17. YÜZYILLARDA KÜRDİSTAN*

DR. MARTIN VAN BRUINESSEN

Evliya Çelebi Seyahatname'si bilinen herhangi bir türe girmez ve 20. yüzyıla kadar asla popüler olmamıştır. Çağdaşları onun eserini kötü planlamış olduğunu düşünüyorlardı. Evliya, medenileşmiş zevklere uymayan şeylere gösterdiği ilgiden dolayı bu eleştirileri dikkate almadı. Osmanlı yazarları arasında Evliya'yı geç dönem 20. yy okurları için ilginç kılan, muhakkak ki onun bu "kötü zevki" idi. Postmodernistler, onun önemliyi önemsizden keskin bir şekilde ayırmayan, heterojen öğeleri yan yana koymasındaki ruh halini kolayca fark edeceklerdir.

Seyahatname, Evliya Çelebi'nin çağdaşı seyyahlardan farklılık gösteren ilgi alanları sayesinde günümüz araştırmacılarına zengin bir malzeme sunuyor.

http://www.moscow-crimea.ru/history/hans tvo/chelebi/index.html

ÇEVİRİ: AHMET AKŞİT

Şeref Han Bitlisi'nin *Şerefname*'sini tamamlamasından yaklaşık 60 yıl sonra, ünlü Türk seyyahı Evliya Çelebi Kürdistan'a uzun bir gezi yaptı. Çelebi'nin 10 ciltlik seyahatnamesi, gezi edebiyatında pek rastlanmayan eşsiz bir çalışmadır. Bu ciltlerin basılmış nüshaları ilk kez piyasaya çıktığında orijinal (sonraki yazmaların onun üzerinden kopya edildiği düşünülen, Evliya'nın kendisinin yazdığı veya bir kâtibe dikte ettirdiği elyazması) nüshalar henüz kitabın editörleri Necib Asım Bey ve büyük tarihçi Ahmed Cevdet'in eline geçmemişti. Bundan başka, Sultan II. Abdülhamid'in sansürcüleri (ya da sansürcülerden korkan editör) basım aşamasında metin üzerinde bazı değişiklikler yapmışlardı. Evliya'nın Kürdistan notlarının yalnızca bazı bölümlerinin nispeten tatmin edici bir nüshası basılmış,[1] önemli bir bölümü hiç basılmamıştır ve bunun için ciddi bir çalışma gerekmektedir.

Esasen seyahatname, bilinen herhangi bir türe girmez ve bu yüzyıla kadar asla popüler olmamıştır. Çağdaşları hem bu çalışmanın kötü planlanmış olduğunu hem de muhtemelen onun medenileşmiş zevklere uymayan şeylere ilgi gösterdiğini düşünüyorlardı, bu nedenle Evliya bu eleştirileri dikkate almadı. Osmanlı yazarları arasında Evliya'yı geç dönem 20. yy okurları için ilginç kılan, muhakkak ki onun bu "kötü zevki" idi. Postmodernistler, onun önemliyi önemsizden keskin bir şekilde ayırmayan, heterojen öğeleri yan yana koymasındaki ruh halini kolayca fark edeceklerdir. Seyahatnamede resmi evraklarla uygunsuz fıkraları, cami mimarisi tarifleriyle yerel yiyecek ve giyim alışkanlıklarını, kutsal efsanelerle politik olaylar hakkındaki dedikoduları yan yana buluruz; bütün bunlar, Evliya'nın kendi maceraları ve başkaları hakkındaki şüpheci yorumlarıyla daha da lezzetlenir.

EVLİYA'NIN KÜRDİSTAN'DAKİ GEZİLERİ

Evliya Kürdistan'da üç büyük gezi yapmıştır.[2] Seyahatnamenin ikinci cildinde konu edilen birinci seyahat, Kürdistan'ın kuzey sınırlarını sadece sıyırarak geçer. Bu gezi, Evliya Çelebi'nin 1646 yılında Erzurum valisi ve başkomutan olan Defterzade Mehmed Paşa'nın yanına gümrük kâtibi ve başmüezzin olarak atanmasıyla başlar. Kuzey Anadolu yoluyla Kemah ve Erzincan'dan geçerek Erzurum'a varır, oradan, Erzincan üzerinden batıya dönmeden Azerbaycan ve Gürcistan'a da bir gezi yapar.

1649-1650'deki ikinci gezi onu Şam ve Halep'ten Urfa'ya, Maraş, Kayseri, Aksaray ve Sivas'a ve buradan Arapkir, Harput, Pertek, Palu, Genç, Muş ve Bingöl dağlarına sürükler. Üçüncü cildin ilgili bölümlerini iyi bir edisyonla ve Almanca çevirisiyle piyasada bulmak mümkün.

1655 ve 1656'daki üçüncü seyahat, dördüncü cildin büyük kısmını ve beşinci cildin ilk bölümünü kapsar. Evliya Çelebi'nin Van'a gitme sebebi, vali olarak atanan Melek Ahmed Paşa'ya katılmaktır. Van'a, Diyarbakır ve Bitlis üzerinden gider ve bu şehirlerde ayrıntılı ve canlı tarifler yapmaya yetecek kadar zaman geçirir.[3] Diyarbakır Valisi Firari Mustafa Paşa'nın Sincar dağlarında savaşan Arap ve Yezidi aşiretleri sakinleştirmek için bir sefer sebebiyle şehir dışında olduğunu öğrenince, bu bahaneyle gezisini uzatarak Sincar'a gider.[4] Bitlis'te, pek methettiği serbest fikirli Kürt yönetici Abdal Han'a misafir olur. Sonra Van'dan Abdal Han'a karşı düzenlenen cezai nitelikli bir sefere katılır ve hanın halledilmesine, zengin kütüphanesinin yağmalanmasına ve yerine oğlunun seçilmesine şahit olur. Bir yıl sonra, Evliya Çelebi Bitlis'ten üçüncü defa geçer, Abdal Han'ı tekrar emirliğin başında bulur ve rehin olarak hanla bir süre geçirir. Büyük bir Kürt emirliğinde yaşanan bu tecrübeler, başka bir kaynakta bulabileceğimizden daha canlı bir günlük yaşam anlatımı sunar. Evliya Çelebi, *Şerefname*'yi duymuş olmalıdır ve içeriği hakkında kulaktan dolma bilgisi olması muhtemeldir fakat bizzat okumamış olduğu anlaşılmaktadır. Bitlis notlarında, hanın yağmalanmış kitapları arasında olması vesilesiyle *Şerefname*'den bir kere bahseder.

Van'da bulunduğu müddetçe seyahat için hiçbir fırsatı kaçırmaz, böylece Hakkâri hakkında önemli gözlemlere sahip olmamıza vesile olur (bu bölümler halen doyurucu bir şekilde çalışılmamıştır).[5] Melek Ahmed Paşa, kendisine batı İran'ın uzun fakat içinden çıkılmaz anlatımını yazması için (ki açıkça yanlış olan bölümleri insanı İran'ı gördüğü konusunda şüpheye düşürür) diplomatik bir görev verir. Bu notlar 1656 yılının ilk aylarında son bulur ve ayrıntılı anlatımları kesinlikle orada olduğunu, daha sonra güneye de bir gezi yaptığını kanıtlar. Bunu, basılı nüshalarda olmadığı için varlığı uzun süre bilinmeyen bir bölüm takip eder. Evliya Bağdat'tan kuzeye yönelir, güney Kürdistan'da Diyarbakır, Cizre ve Hasankeyf yoluyla bir tur atarak Musul üzerinden Bağdat'a döner. Bu bölüm hiç bitmemiştir ve anlaşıldığı

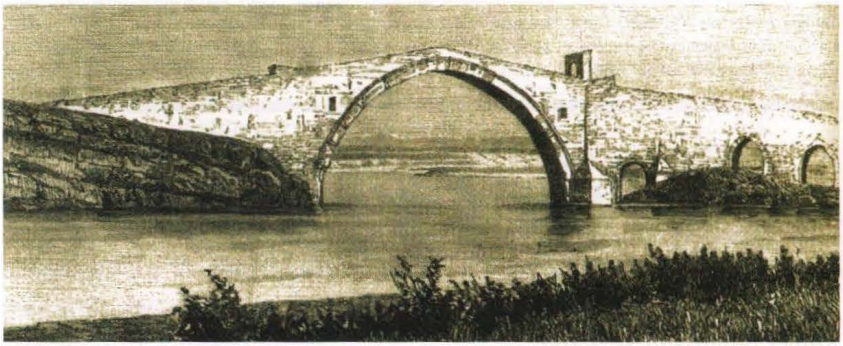
2. ciltte konu edilen ilk gezi. Evliya'nın 1646'da Erzurum Valisi Defterzade Mehmed Paşa'nın yanına gümrük kâtibi ve başmüezzin olarak atanmasıyla başlar. Kemah ve Erzincan'dan Erzurum'a varır. buradan da Azerbaycan ve Gürcistan'a gider. 1649-1650'deki 2. gezi, onu Şam ve Halep'ten Urfa'ya, Maraş, Kayseri, Aksaray ve Sivas'a, buradan Arapkir, Harput, Pertek, Palu, Genç, Muş ve Bingöl dağlarına sürükler.

Kürt tarihiyle ilgili en önemli ve tek kaynak olan *Şerefname*'nin yazarı Şeref Han Bitlisi (1543-1603).

Şerefname, Tarixa Kurdistanê ya kevn, Apecê Yayınları, 1998.

kadarıyla Evliya ölene dek bu bölümü yazmaya devam etmiştir. Evliya'nın yazmaya niyetlendiği tümüyle boş ya da sadece başlığı olan sayfalar vardır. Yer yer bölgelerin coğrafi düzeni hakkında, Evliya'nın da çözümleyemediğini belirttiği hatalar vardır. Ancak, aynı döneme ait diğer Osmanlı ve İran çalışmaları ve dokümanlarıyla beraber Kürdistan'ın az bilinen 15-17. yüzyıllarına ışık tutacak nitelikte olan dördüncü cildin neredeyse üçte birini oluşturan bu gezinin notları ciddi bir edisyon gerektirmektedir.

Malabadi Köprüsü'nün Mansaptan'dan görünümü.

Globus1891, Braunschweig Band LVIII

Aksi belirtilmediği sürece tüm görsel malzemeler "Batılı Gezginlerin Seyahatnamelerinde Kürtler", *Özgür Radikal Gazetesi* ekinden alınmıştır

Evliya Kürdistan'da üç büyük gezi yapmıştır.

http://ur.wikipedia.org/wiki/Resim:Evliya_celebi.jpg

Evliya Çelebi, gezileri sırasında Kürdistan'da geçtiği yerler hakkında notlar alır: Havar, Sine, Kızılca, Erbil, Kerkük ve Şahrazur eyaletleri; Ninova, Akra, Diyarbakır, Cizre, Hasankeyf, Nizip, Eski Musul, Tikrit ve Bağdat şehir merkezlerini kaydeder. İlerde, vakit bulduğunda seyahatnameyi yazarken kullanacağı, gezerken gördüğü her şey hakkında bol miktarda not tutar. Ayrıca diğer kaynaklardan, resmi dokümanlardan, gezerken veya sonradan okuduğu çeşitli kitaplardan serbestçe faydalanır.[6] Gezilerle kitabın fiilen yazılması arasına hatırı sayılır bir zaman girdiğinden, gezi notlarını her zaman doğru bir coğrafi düzene yerleştiremez. Bazı tanımları öylesine bulanık ve karışıktır ki, anlattığı yerleri fiilen gezip gezmediğinden şüphe duyulur. Buna örnek olarak, İran gezisinde çok daha eski bir coğrafya eseri olan Kazvini'nin *Nuzhat al-kulub*'unu tekrarladığı aşikâr olan bölümler verilebilir. Yine de bu, kötü düzenlenmiş bile olsa kulağa doğru gelen Kürdistan notları için geçerli değildir.

DİĞER KAYNAKLARLA MUKAYESE EDİLDİĞİNDE SEYAHATNAMENİN DOĞASI

Seyahatname, *Şerefname* gibi sistematik bir çalışma değildir, ancak diğer kaynakların ihmal ettiği Kürdistan'ın sosyal ve politik hayatı açısından zengin bir kaynaktır. Dönemin kadınlarının durumları (Bruinessen 1993), yaygın dini ritüeller, sufi tarikatlar ve din ulularına saygı (Bruinessen & Boeschoten 1988, Bruinessen 1990) gibi konularla etnik ve dini azınlıklar, diller ve edebiyat üzerine bilgi veren az sayıda kaynaktan biridir. Çelebi'nin Kürdistan'a atanmış yüksek rütbeli Osmanlı görevlileri içindeki pozisyonu, ona devletin Kürt aşiret ve emirliklerle ilişkilerinin pratikte nasıl yürüdüğünü ilk elden gözlemleme fırsatı vermiştir.[7]

Seyahatnamenin mukayese edilebileceği diğer mühim bir eser de imparatorluğun Kürt eyaletleriyle ilgili uzun bölümler de içeren, büyük bir Osmanlı coğrafi çalışması olan Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sıdır. Tamamlanması Evliya Çelebi'nin Kürdistan gezilerinden birkaç sene öncesine, 1648'e rastlar. Yazar sadece kendisinden önceki çok sayıda eserden bilgi toplamakla yetinmez, kendi deneyimlerini de temel aldığı bölümleri kaleme alır; İran'ın ikinci işgalinden sonra Irak'ı geri almak için sefere çıkan Hüsrev Paşa'nın yanında bulunur (1629).[8] *Cihannüma*'da büyük kervan yolları üzerinde bulunan, haklarında pek çok ilginç bilginin verildiği yerlerin bahsi geçer. *Şerefname*'yi tercüme eden Charmoy, yazdığı önsözde *Cihannüma*'dan çokça bahseder. Gerçekten de onun etnografik ve coğrafi sunumu Kâtib Çelebi'nin eserinin ilgili bölümlerinin çevirisinden ibarettir. Evliya'nın dağınık notlarını düzene sokmakta hiç şüphesiz *Cihannüma* yararlı bir referans olacaktır.[9] Ancak *Cihannuma*'nın seyahatnamenin olmadığı kadar sistematik olmasına karşılık, seyahatname gerçek insanların hayatı hakkında daha bilgilendiricidir.

Son olarak, Kürdistan hakkında değerli bilgiler içeren daha sonraki dönemlere ait bir başka seyahatnameye, Mehmed Hurşid Paşa'nın *Seyahatname-i Hudud*'una değinelim. Yazarı 1848-52 yıllarında İran ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Basra'dan Beyazıd'a hududu belirleyen sınır komisyonunun bir görevlisi olan bu eser, köylerde ve aşiretlerdeki nüfus bilgilerini içeren, pek çok ayrıntılı istatistiki bilgiye de yer

veren, coğrafi referanslardan oluşan önemli bir çalışmadır.

Evliya'nın daha sistematik tarihçilerden ve coğrafyacılardan farkı, bürokratik detaylara ve idari bölünmelere aldırmayışından ileri gelir. O, tek tek eyalet veya idari bölge olarak şehri tartışmaz fakat haritanın bir ucundan öbür ucuna atlayarak mukayeseler yapar. Hiç şüphesiz, çağdaşları da bölgelerdeki etnik karmaşanın farkındaydı ama onlar, çeşitlilikle ilgilenen ve gururla düzinelerce farklı dilden ve lehçeden örnekler ve bir sürü heterodoks mezhepten anekdotlar yazan Evliya kadar açık konuşmazlar.

KÜRDİSTAN VE KÜRTLERİN KÖKENLERİ ÜZERİNE

Bilindiği gibi, o yıllardaki resmi yazışmalarda Kürdistan idari birim olan bir eyalet adıydı. Evliya'ya göre, politik ve idari sınırlara bakmaksızın, bu terim Kürtler için öncelikle etnik bir kategoriye işaret ediyordu ve bunu çok çeşitli şekillerde kullanır. Misafir sevmez bir bölgeyi anlatacak olduğunda, eğitim görmüş bir şehirlinin kaba ve korkutucu kırsal nüfus için yukardan bakan "Kürdistan, Türkmenistan ve sengistan" ifadesini kullanır ki, bunun belki de en iyi tercümesi, "Kürtlerin, Türkmenlerin ve kayaların memleketi"dir.

Şimdi şu paragrafa bakalım: "Memâlik-i azîmdir, bir ucu cânib-i şimâlde diyâr-ı Erzurum'dan diyâr-ı Van'dan diyâr-ı Hakkâri ve Cizre ve İmâdiyye ve Musul ve Şehrezûl ve Harir ve Ardelân ve Bağdâd ve Derne ve Derteng ve ta Basra'ya varınca yetmiş konak yer Kürdistân u sengistân add olunur kim Irâk-ı Arab ile Âl-i Osmân mâbeyinde bu küh-ı bülendler içre altı bin adet aşâ'ir ü kabâ'il-i Ekrâd sedd-i sedîd olmasa kavm-i Acem diyâr-ı Rûm'a istilâ etmeleri emr-i sehl idi.

İnşâallah mahalliyle altı bin aded mihr-i aşâ'irleri dahi tahrir etmeğe destime hâme-i cevâhir-güyâmı almışım, ammâ bu Kürdistân'ın arzı, tûlu gibi vâsi değildir, Cânib-i şarkisinde Acem hudûdunda Harir ve ve Ardalan'dan hâk-i Şam ve hâk-i Irak-ı Arab ki hâk-i Haleb'dir, ol hâk-i pakeyne varınca Kürdistân'ın arzı yigirmi ve yigirmi beş konak ve ednâsı on beş konak yerlerdir, Ammâ bu kadar ülkeler içre beş kere yüz bin tüfengendâz ümmet-i Muhammed Şâfi'iyyü'l-mezheb vardır. Ve cümle yedi yüz yetmiş altı pâre kal'a add olunur kim cümle imârdır."[10]

Bu paragrafta Evliya, Osmanlı İmparatorluğu için koruyucu bir tampon işlevi olan Kürdistan'ın özel önemini vurgulamaktadır. Evliya'nın, İdris Bitlisi'de, geç dönem Osmanlı tarihçilerinde ve *Şerefname*'de de kullanılan, Kürt emirlikleri ve aşiretlerinin nispeten bağımsız olmalarının imparatorluğun güvenlik çıkarlarına daha uygun olduğu yolundaki argümanı tekrarladığı görülür. Bu argümanı en bariz şekilde Aziz Efendi (Murphey 1985) *Nasihatname*'sinde kullanmıştır. Kürtlerin sıkı Şafi hukukuna bağlı iyi Sünni Müslümanlar oldukları değerlendirmesi, onları Şii Safevi Iran'a karşı güvenilir müttefik olarak ortaya koyduğu için bu argümanın en hayati kısmıdır. İdrisi Bitlisi ve Şeref Han, esasen dost Kürtlerin Sünni yakınlığına o kadar çok vurgu yaparlar ki, insan onların sadakatini kanıtlayan Osmanlı usulü resmi bir görüşme istediklerini düşünür. Diğer kaynaklardan (ve seyahatnamedeki diğer pasajlardan) anlaşıldığına göre, aralarında sadece pek çok Yezidi değil ama Kürdistan'daki çeşitli heterodoks mezheplerin taraftarları olduğunu biliyoruz."

Evliya Çelebi'nın erken Kürt tarihi konusunda en sık alıntı yaptığı kişi, şimdiye kadar kim olduğu anlaşılamayan Miğdişi (Mighdisi) adını verdiği bir Ermeni tarihçidir.[12] Evliya Çelebi'nin Miğdişi'ye dayandırdığı bu efsaneler, erken Kürt tarihini iki ayrı efsane grubuna, peygamberlerin hikâyelerine (Kısasü'l-Enbiya) ve *Şahname*'nin Iran geleneğine bağlar. Evliya'nın Miğdişi'si, "Tufan"dan sonra konuşulan en eski dil(lerden) olduğunu belirterek Kürtçenin saygın bir döneminden şöyle bahseder: "Müverrih Miğdisi kavli üzre ba'de't-tûfân-ı Nûh, imar olan şehr-i Cûdi'dir, andan kal'a-i

Evliya Van'dan Bitlis'e geçer ve Abdal Han'a karşı düzenlenen sefere katılır, Han'ın halline, zengin kütüphanesinin yağmalanmasına ve oğlunun seçilmesine şahit olur. Bir yıl sonra Bitlis'ten üçüncü defa geçtiğinde, Abdal Han'ı tekrar emirliğin başında bulur ve rehin olarak hanla bir süre geçirir. Bir Kürt emirliğinde yaşanan bu tecrübeler, canlı bir günlük yaşam anlatımı sunar.

19. yüzyılda bir Kürt süvarisi.
Globus 1863, Braunschweig Band IV

Sincâr'dır. andan bu kal'a-i Mefârikin'dir amma şehr-ı Cüdi sâhibi Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim altı yüz sene mu'ammer olup Kürdistân diyârların geşt lül güzâr ederek bu Mefârikin'e gelüp âb lul hevâsından hazz edüp bu zeminde sâkin olup evlâd lul ensâbı gâyet çok olup lisân-ı İbri'den indiyyât bir

Evliya Çelebi Van'da, şehirle ilgili ayrıntılı ve canlı tarifler yapmaya yetecek kadar zaman geçirir.

Lehmann Haupt C.V "Armenien einst und jetzt", 1910 Berlin-Leipzig.

gayrı lisân-ı turrehât peydâ etdi kim ne İbrî'dir ne Arabi ve ne Pârisî ve ne lisân-ı Derî'dir ve lisân-ı Pehlevi'dir, ana hâlâ lisân-ı Kürdim derler. Bu diyar-ı Mefârikîn'de peydâ olup hala diyâr-ı Kürdistân'da isti'mâl olunan lisân-ı Kürd Hazret-i Nûh ümmetinden Melik Kürdim'den kalmışdır, ammâ vilâyet-i Kürdistân dağistân u sengistân bilâd-ı bîpâyân olmağile on iki güne lisan-ı Ekrâd vardır kim birbirlerine elfâzları ve lehçe-i mahsûsaları müğayirdir kim niçesi birbirlerinin kelimâtların tercümân ile anlarlar."[13]

Gezileri boyunca Evliya bu lehçelerden kısa örnekler verir. Bunlar Sorani lehçesinde (Mifariqin yakınlarında konuşulan) bir kelime listesi, Cezire lehçesinde bir şarkı, Rojiki lehçesinde uzun bir şiir (esasında gramer olarak Türkçe ve yüksek oranda Ermenice kelimeler barındırmaktadır), Hakkâri lehçesinde birkaç deyim ve Diyarbakır lehçesinde bir kasidedir.[14]

Tabii ki Miğdişi (ve Evliya'nın erken dönem diğer kaynakları) uzak geçmişte gerçekte ne olduğunu anlamamıza (kurmamıza) müsaade edecek türden kaynaklardan değildir. Yine de bunlar bize Evliya Çelebi zamanında Kürtlerin kendilerini nasıl algıladıkları ve elbette komşuları tarafından nasıl algılandıkları konusunda fikir verirler.

Mesela, Evliya Çelebi İslam öncesi dönemde Kürdistan'da egemen olan çeşitli İranlı hanedanlardan bahseder. Kürdistan'ın bütün bölgeleri söz konusu hanedanlara aynı derecede bağlı değildir; bu hanedanların bazıları daha olumlu bir dille takdim edilirken, diğerleri hakkında olumsuz bir dil kullanılır. Yine, Miğdişi'ye dayanarak Shahrazur ismini; İranlı, efsanevi ejderha kral Zahhak'ın oğlu Zur'la ve Kerkuk'u; Zahhak'ın torunlarından Umayyad'u Marwan Himar'ın elinden geri alan Mugul Karkuk ile ilişkilendirir. Zahhak'ı yenen Demirci Kawa, Shahrazur sancağından bir isimle (Merkawe) yer alır.[15] Sadece efsanenin *Şahname* versiyonunda ayaklanmadan sonra kral olan Feridun'un ismi Kürdistan'da herhangi bir yerle ilişkilendirilmez. Zahhak ve Kawa efsanelerinin bugünkü Kürtçe versiyonlarında da Feridun'un bahsi geçmez.

İslamın Kürdistan'ı fethi, değişik şekillerde Halife Umar ibn al-Hattab, Ali ve Umayyad ve güney Kürdistan'da belirgin bir tercih ile, Hz. Ali ile ilişkilendirilir.

Çelebi'nin dediğine göre, Diyarbakır (Amadiya) Ali tarafından halifeliği zamanında fethedilmiştir. Buna rağmen ismini, daha önceki hâkimi Anuşirvan'ın (Sasani I. Hüsrev) oğlu İmdan'dan almıştır, Ali, 17. yüzyılda bir kuzenini, amcası Abbas'ın oğlunu Amadiye -Cizre, Hakkâri ve Bitlis'te olduğu gibi- bey olarak atar, onlar da kendilerine Abbasiler derler.[16] Bir başka yerde ise, Sultan Evhedullah'ın adını ilk Kürt Abbasi olarak, yani Bitlis Abdal Han'ın ve diğer Kürt beylerinin atası olarak verir.[17]

EVLİYA'NIN ZİYARET ETTİĞİ KÜRT EMİRLİKLERİ

Evliya Çelebi, bir iki emirlikten daha fazlasını ziyaret eden çok az sayıdaki Osmanlıdan biri olsa gerektir. Zamanının çoğunu Bitlis'te geçirmiş ve dönemin edebi temayülüne uyarak (İdris Bitlisi, Şeref Han Bitlisi, Şükrü Bitlisi ve kimi başka yazarlar gibi) Bitlis hakkında yazarak, Bitlis'in en medenileşmiş emirlik olduğunu belirtmiştir. Fakat Evliya Çelebi Diyarbakır, Cizre, Hakkâri ve Hasankeyf gibi diğer büyük emirlikleri de ziyaret eder ve Kürdistan'ın kuzey sınırındaki daha küçük emirliklerden, yani Çemişkezek, Sagman, Pertek, Palu, Çermik, Genc ve Atak'tan da geçer. İlk üçü (Osmanlılarla ilişkilerini değiştiren emirlikler hakkında *Şerefname* ilginç bir rakam verir) artık Kürtlerde değildir ama normal bir Osmanlı sancağı statüsündedir. Güney Kürdistan hakkında, *Şerefname* ve diğer kaynaklarda pek az bilgi bulunur. Evliya, oradaki bazı Kürt bölgelerinin özerkliğini tespit eder. Örneğin başkenti Kerkük olan Şehrezur eyaletinin 18 normal sancağın yanı sıra iki tane de tümüyle bağımsız kazası (Gaziyan ve Mehrevan) olduğundan bahseder.[18]

Emirliklerin önemli kasabalarını anlatırken herhangi bir yerde gördüğü kasaba ve şehir anlatım kalıbını tekrarlamasına rağmen ayrıntıların derecesi bir yerden diğerine değişir. Genellikle şehrin Osmanlı egemenliğine geçişiyle neticelenen tarihi bir giriş yapar. Bunu, hükümet ve idareyle ilgili bilgiler ve resmi makamların bir listesi takip eder. Ardından önemli yapılar daima aynı düzende anlatılır: Kale ve şehir surları, camiler, medreseler, derviş tekkeleri, çeşmeler, özel konaklar, çarşılar... Her anlatı nüfus, yerel gelenekler ve kültür hakkında bilgi kırıntılarıyla son bulur.

Evliya Çelebi'nin en tafsilatlı anlattığı Kürt emirliği, Köhler'in ve Sakisian'ın özet çevirilerinden nispeten iyi bilinen Bitlis Emirliği'dir. Küçük emirliklerden bir tanesine örnek olması için, Palu anlatımını burada özetliyorum:

"(...) sene 921 târihinde Selim Hân vezîri Bıyıklı Mehemmed Paşa'ya hâkimi mutî' olup yine kendüye mülkiyyet üzre vilâyeti ihsân olunup hâlâ Diyârbekir eyâletinde mü 'ebbed hükumetdir. Evlâd-ı evlâda mutasarrıf olurlar. Evâmirlerinde bunlara dahi Cem cenâb yazılır. Eyaleti mahsûlü kendülere hâss-ı hümayun ifrâz olunmuşdur. Taht-ı hükûmetinde timar ve ze'âmet ve alaybeği ve çeribaşı yokdur. Hîn-i gazâda hâkimi iki bin asker süvâr olur (...) Ve âsitâne tarafından yüz elli akçe kazâdır.[19] Müftisi ve nakibü'l-eşrâfı ve kethüdâyeri ve yeniçeri serdârı ve dizdârı ve neferâtları yokdur. Ammâ muhtesibi ve şehir voyvodası vardır.[20]

(...) Palu'nun garbında Ergani ve Eğil birer konakdır. Şimâlinde Harput bir menzildir. Kıblesinde Diyârbekir iki menzildir (...) Andan bu kal'a-i Palu ensesinde Bağın nam bağı İrem-misâl bir köydür. Kürdistân içre meşhûr-ı âfâk bir mesiregâh [u] teferrücgâh hıyâbân-ıkuyâhdır. Kim Palu beğlerinin hassıdır. Andan bir nehr-i zülal bir kayadan tulû' eder âb-ı hayâtdan nişân verir. Şattü'l Arab'ın üç başı vardır. İbtidâsı budur kim edîm-i arzda lâ nazir bir nehri âb-ı hayvândır."[21]

Bu satırlar tek başına ilginç olmayabilir ama diğer kaynaklardaki bilgilerle ilişkilendirildiğinde, Evliya Çelebi'nin gözlemleri arşiv belgelerine renk ve yaşam katar. Seyahatnamenin tamamında emirlikler üzerine yaptığı bütün gözlemler sistematik bir analize tabi tutulduğunda emirlikler arasındaki farklar hakkında daha iyi bir fikir edinilebilir. Evliya Çelebi tarafından sunulan zengin detaylı malzemeye başka bir örnek de, aşağıda ele alınan Diyarbakır ile (yayımlanmamış) ilgili bölümlerdir.

EVLİYA AMADİYA'DA

Amadiya, Kürt emirlikleri arasında en özerk ve en güçlü emirlik olarak öne çıkar. Evliya Çelebi, diğer herhangi bir Osmanlı eyaletinde olduğu gibi buranın da bir dizi sancağa ayrıldığını gözler, fakat memurluklara yapılan atamalar sultan tarafından

Seyahatnamenin mukayese edilebileceği diğer bir eser de imparatorluğun Kürt eyaletleriyle ilgili bilgiler içeren, büyük bir Osmanlı coğrafi çalışması olan Kâtib Çelebi'nin Cihannüma'*sıdır. Evliya'nın dağınık notlarını düzene sokmakta hiç şüphesiz* Cihannüma *yararlı bir referanstır.* Cihannüma, *seyahatnamenin aksine sistematiktir, buna karşılık seyahatname gerçek insanların hayatı hakkında daha bilgilendiricidir.*

(...) Der-eşkâl-i kal'a-i Palu: Murâd nehri kenarında hakkâ ki mânend-i Kahkahâ eflâke ser çekmiş bir sengbinâ bir küçük kal'adır. Ammâ bir tarafdan havâlesi olmamağıla bir vechile zafer mümkin değildir. Hattâ Timur görüp aslâ mukayyed olamayup ubur etmişdir. Derûn-ı kal'ada İbrâhim Beğ'den gayri askeriyle sâkin olur bir ferd-i âferide yokdur. Ve sâkin olmak da mümkin değildir zîrâ her bâr kal'aya urûc etmede usret çekerler. Derûn-ı kal'ada bir câmi' ve debehâne ve mahzenler ve su sarnıçları vardır. Nehr-i Murâd'a nüzûl eder kayalar içre mestûr bir su yolu vardır (...) Nehr-i Murâd sâhilinde (...) bin aded tûrab ile mestûr (...) lı hâne-i ma'mûrlardır.

Evliya Çelebi Bitlis'te, pek methettiği serbest fikirli Kürt yönetici Abdal Han'a iki kere misafir olur.

Globus 1876, Braunschweig Band XXX

veya Irak'taki uygulamanın tersine Bağdat valisi tarafından değil, Amadiya hanı tarafından yapılmaktadır. Sipahi ordusunu besleyecek Osmanlı tımar, zeamet sistemi veya yeniçeri birlikleri ya da eyalette başkaca Osmanlı askeri görevlisi yoktur. Önemli politik müzakerelerde (divan) Amadiya hanı, atanmış biri olan Şahrazur valisinin hemen altında oturmaktadır, yani statüsü validen çok az düşüktür. Osmanlı'nın Irak'taki askeri operasyonlarına -Irak'ın, İran kontrolüne geçmesinden sonra geri alınması için yapılan operasyonlar- han, silahlı adamlarıyla beraber katılmak durumundadır; Amadiya ve Şahrazur öncü kuvvetleri oluşturmaktadırlar ve birlik-

ler Diyarbakır eyaletinden geçerken de artçı kuvvetleri oluştururlar.

Amadiya eyaletinin (Bahadinan) sancakları da -Evliya Çelebi, bunlar arasında Akra, Şihoyi, Zaho, Duhok, Muzuri and Zibari'yi sayıyor- özerk, babadan kalan unvanları şekilsel olarak Amadiya hanı tarafından

Celali Aşireti'nden Kürt kızları.

Globus 1892, Braunschweig Band LXII.

Urfalı bir Kürt derviş.

Globus 1890, Braunschweig Band LVII.

onaylanan beylerin yönetimindeydi. Ayrıca büyük aşiret reislerinin pozisyonları resmileşmişti; Çelebi, Sindi ve Selvane aşiret reislerinin Zaho beyinden resmi tanınma beklediklerinden de bahsediyor.[22]

Evliya Çelebi'nin biraz vakit geçirdiği Amadiya vilayetinin -ki zamanın vilayet yöneticisi Seyyid Han onu Musul kapısı yakınlarındaki Muzuri beyinin sarayına yerleştirmiştir- başkentinde tipik şehirli bir nüfusu vardır. En göze çarpan unsurlar, hanın kullarından (nöker) oluşan ve giysilerinden tanınan daimi ordudur (Aşiret ordularından farklı olarak sadece savaş zamanı toplanmıyorlardı). Ayrıca tüccarlar vardır. Bunlar mütevazı tüccarlardı ve Diyarbakır, Musul ve Bağdat'takilerden farklı olarak uzun mesafe ticaretiyle uğraşmıyor, Bağdat ve Kürdistan'ın kasabalarıyla ticaret yapıyorlardı. Üçüncü grup ise Evliya'nın pek az bilgi verdiği zanaatkârlar ve esnaftır (bunlardan bazıları çizgili şal u şapik giyiyorlardı). Evliya Çelebi'yi en çok etkileyen ve kalabalık bir grup oluşturan, ulemaydı. Bunlar, hepsi silahlı, kemerlerinde enli hançerler taşıyan, savaşçılıklarıyla övünen ve savaş için tutuşan adamlardı.

Ulemadan biri, Evliya'nın kültürel hayatla ilgili bilgi aldığı Molla Şirwi'ydi. Evliya, Amadiya'nın Kürt kültürünün önemli bir merkezi olduğunun farkındaydı. Kürt lehçeleri üzerine uzunca bir girişin ardından, diğerlerine göre en rafine ve kibar lehçelerin Cizre ve Şirvan lehçeleri olduğunu belirttikten sonra, (günümüz Türkçesiyle) "en edebi Kürtçe Amadiya Kürtlerinin konuştuğu Kürtçedir," der.

Amadiya Kürtçesine örnek olarak, yerel ulemadan Molla Ramazan Kürdiki'nin aşağıda birkaç beyitini verdiğimiz kasidesini alıntılar:

Reyi li Asef diken**
walih ü heyranê 'işq

Dersê Aresto diden
serxweş ü sekranê 'işq

'Eqlê kul er bête nîv
mektebê 'işqi demek

Dê bibitin mezheki
tiflê hewesxwanê 'işq[23]

Evliya'nın transkripsiyonunu yaptığı bu kaside, muhtemelen mevcut en eski Kürtçe şiirdir, çünkü benim bildiğim erken döneme ait Kürtçe el-yazması şiirler çok daha sonraki tarihlere aittir. Evliya'ya göre, onun Amadiya'da karşılaştığı zengin Kürt şiirinden yalnızca bir örnektir. Belli ki, bölgenin kargaşa içindeki tarihi boyunca büyük kısmı kaybolmuştur. Evliya'ya dayanarak, Melayê Cezîri'nin tek Kürtçe tasavvufi şair değil, fakat sadece daha geniş ve uzunca bir dönem parlayan bir edebi çevrenin en iyi hatırlanan ve belki en nadir şahsiyeti olduğunu biliriz.

KÜRT TARİHİ ÇALIŞMALARINDA NASIL İLERLEME SAĞLANABİLİR?

Şerefname, Kürt tarihiyle ilgili en önemli ve tek kaynaktır ama tam olarak anlaşılabilmesi için bulabildiğimiz çağdaşı diğer tarihleri bilmek gerekir. Kâtib Çelebi'nin *Cihannüma*'sı ve Mustafa Kazvini'nin daha eski tarihli *Nuzhat al kulub*'u coğrafi referanslar olarak vazgeçilmez kaynaklardır; tarihi bağlamda *Şerefname*'nin aynı dönemle ve bölgeyle ilgilenen büyük İran ve Osmanlı tarihi çalışmalarıyla mukayese edilmesi gerekir. Özellikle Tihrani'nin *Kitab-i Diyarbekriyya*'sı, Hasan Rumlu'nun *Ahsan ül-tevarih*'i, Iskender Münşi'nin *Tarih i 'alamara-yi 'Abbasi*'si ve *Na'ima Tarihi. Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin sistematik analizi -güçlükle başlanan- *Şerefname*'deki bilgileri desteklemekte yararlı olacaktır.

Yine de geriye yapılacak iş kalır. Aslında *Şerefname* Kürt halkının değil, Kürt hanedanlarının tarihidir. Yukarıdan bir bakışı vardır ve erkeklerin ve özellikle kadınların sıradan hayatları hakkında değerli olabilecek pek az şey söyler. Aynı şey, Osmanlı ve İran kronikleri için de geçerlidir. Sosyal ve ekonomik tarih için başka kaynaklar bulmalıyız. Evliya'nın seyahatnamesi ise pek çok Osmanlı çalışmasına kıyasla daha az seçkincidir (elitist) ve 17. yüzyılın günlük yaşamı için kaynak olarak kullanılabileceği uzun zamandır bilinmektedir. Elbette, şimdiye kadar ortaya çıkarılmamış ya da az tanı-

nan başka zengin kaynaklar da vardır. Osmanlı arşivleri demografi ve ekonomik tarih üstüne zengin malzemeler ihtiva eder ki, bunlardan bazıları son zamanlarda basıldı (bkz. Binark, Göyünç, Hütteroth, Ilhan, Sevgen, Ünal, Yınanç). Kürt tarihçilerinin kullanmakta zorlandıkları bir başka kaynak kategorisi de komşu Hıristiyan halkların yazdıklarıdır. Müslüman kaynaklarda olmayan siyasi bir itaati yansıtan Hıristiyan yazarlar, o dönemin aşağıdan bakışını yansıtırlar. Scher (1910) ve Sanjian (1969) Arami ve Ermeni kroniklerinde Kürt tarihiyle ilgili ne kadar çok malzeme bulunabileceğini göstermiştir. Bu dillerin uzmanlarıyla yapılacak işbirliği Kürt tarihçiliğine ciddi katkı sağlayacak gibi görünüyor.

MARTIN VAN BRUINESSEN
UTRECHT ÜNİVERSİTESİ MODERN MÜSLÜMAN TOPLUMU KARŞILAŞTIRMALI ÇALIŞMALARI VE MODERN DÜNYADA İSLAM ÇALIŞMALARI ULUSLARARASI ENSTİTÜSÜ (ISIM) BAŞKANI

DİPNOTLAR

1 Seyahatnamenin ilk üç cildi bölümler halinde E.J. Brill tarafından Leiden'da basılmıştır. Bunlar, Evliya'nın Kürdistan gezilerini içerir: Martin van Bruinessen & Hendrik Boeschoten (ed), Evliya Çelebi in Diyarbekir (1988), Robert Dankoff (ed), Evliya Çelebi in Bitlis (1990), Korkut M. Buğday (ed), Evliya Çelebes Anatolienreise (1996).

2 Evliya'nın güzergâhı, Dankoff &Kreiser 1992 tarafından iyi bir şekilde özetlenmiştir

3 Bak van Bruinessen & Boeschoten 1988, Dankoff 1990. Evliya'nın Bitlis anlatımı ve Kürt beyi Abdal Hanı duyduğu saygının hayranlık gibi konular Köhler (1928), Saksican (1937) ve van Bruinessen (1992)tarafından çalışılmıştı.

4 Evliya'nın Sincar Yezidilerini ve Firari Mustafa tarafından mağlup edilmelerini anlatışa. ilk basımdan sonra Menzel (1911) tarafından çevrilmişti

5 Üçdal Yayıncılık'inseyahatnamesini kullanan Lale Yalçın Heckmann (1991: 56) Şeref Han ve Sevgen'in (1968-71) yayımladığı Osmanlı dokümanlarının tersine, yerel politika ve Hakkâri aşiretleriyle ilgili ilginç antropolojik bilgiler verir

6 Meşkure Eren (1960), Evliya'nın ilk ciltte İstanbul'la ilgili kullandığı çok sayıda yazılı kaynağı belirler. Burada ona bir Hıristiyan kitapçı tarafından okunan Yunanca kaynaklar da vardır. Diğer ciltler için benzer araştırmalar henüz yapılmadı ama Eren'in çalışması, Evliya'nın Kürt tarihiyle ilgili kullandığı kaynaklar için iyi bir göstergedir

7 Bu ilişkilerin pratikte (resmi kuralların tersine) nasıl yürüdüğüne dair tabii ki sayısız Osmanlı belgesi vardır fakat bunların çözümü güçlükle başlamıştır. Evliya'nın sözlemlerini doğrulayan ilginç bir çalışma, Kunt'un (1991) Diyarbakır valiliği hesap defteri analizidir

8 Osmanlılarla olan bu savaş çeyrek asır sonra da unutulmamıştır ve Evliya. Salavi işgal döneminden sonra kasabalarını Hüsrev Paşa'ya boyun eğmelerini bununla ilişkilendirir. O dönemdeki olayların özeti için bkz. Longrigg 1925, s. 56-68.

9 Maalesef henüz *Cihannüma*'nın çözümlemesini yapan bir baskı yoktur İbrahim Müteferrika tarafından basılan yararlıdır fakat bilimsel açıdan yetersizdir. Osmanlı-Safevi ilişkileri üstüne yaptığı çalışmaları yla tanınan bir tarihçi olan Jean-Louis Bacqué-Grammont, bu çalışma üstüne bir kritik yazmayı düşündüğünü belirtmişti

10 Bağdad K.305, varak 219a

11 Evliya birçok yerdeki Yezidilerden söz eder, sadece Sincar'dakilerden değil (Menael 1911), Bitlis ve Hakkâri'dekilerden (Dankoff 1990) de bahseder. Kürdistan ve diğer yerlerdeki heterodoks mezhepler için bkz. Bruinessen 1997.

12 Bu isim, Makdisi'nin bir varyantı olarak ortaya çıkıyor ve bu yüzden yanarın Kudüslü olduğu, orada yaşadığı veya Kudüs'e bir hac gezisi yaptığı sanılıyor. Evliya'nın Miğdisi'si, Makdisi olarak bilinen Arap tarihçilerden bazı kesinlikle değildir ve Evliya'nın aktardığı hikâyeler büyük Ermeni kroniklerinden herhangi birine uymaz. Bazı bağlamlarda Evliya'nın Miğdişi'yi Ermeni ruhbanın genel adı olarak kullandığı anlaşılıyor Cf. Cankoff 1986.

13 Cudi, Kuran'a göre Nuh'un gemisinin karaya oturduğu dağın adıdır. Gewellikle Cizre'nin güneyindeki aynı isimli dağ ile bir tutulur. Sincar Dağı da "Şef" efsanesiyle ilişkilendirilir: Cudi'ye varmadan önce Nuh'un gemisi, omurgası Sincar'ın tepesine sürtündüğünde hasar görür, (Evliya tarafından anlatılan bu hikâye, içinde bulunduğumuz asırda Yezidilerden dinlenip kayda alınmıştır, Wigram & Wigram 1914: 336). Mifarikin (kezâ Mayyafarikin, halen Silvan) bir Kürt hanedanın başkenti(ydi, 10-11. yüzyıllarda hüküm süren Mervaniler, bkz. al-Farîki 1984.

14 Seyahatname IV, Ms. Bağdad Köşkü 305, varak 218b-219a. Evliya'nın hikâyenin değişik varyantlarını verir (varak 212b). Hz. Muhammed'in peygamberliğinden 4490 yıl öncesine tarihlenen "Şef" ve Melik Kürdum'un Nuh Peygamber hayatta iken Cudi'nin ilk beyi olması Varak 219a'daki bölümler Kürt lehçelerinin bir dökümüyle ve Evliya'nın Mifarikin yakınlarında kaydettiği bir Kürtçe örneğiyle devam eder (ayrıntılı için Bruinessen, 1985).

15 Bruinessen 1985, Dankoff 1991: 127-8

16 Bağdad K. 305, varak 372a b.

17 Bağdad K. 305, varak 376b.

18 Bağdad K. 305, varak 370b.

19 Bağdad K. 198a, 198b, 221b, 222b, 224a, 225a, 226a, 233b Evliya. Awhadullah'ın ismini Bitlis'te Abdal Khan'dan duyduğunu ima eder, fakat bu soy *Şerefname*'de belirtilen herhangi bir soylu figürün ismiyle uyuşmamaktadır. Cf. Bruinessen & Boeschoten 1988: 244.

20 Maaş, kadının yarışına verilen ödeme işareti etmektedir. Diyarbakır merkez kadısının maaşı 500 akçe idi

21 Müftü ve nakibü al-eşraf merkezden atanan dını memurlardı. Onların olmayışı Palu'nun Osmanlı dini hiyerarşisinin dışında kaldığını gösterir, ama kadı, Palu beyi tarafından ya da başka şekilde tayin edilebiliyordu. Bey gelirlerini şehir vöyvodası topladığı için, muhtemelen onun tarafından atanıyordu

22 Bağdad K. 305, varak 84b-85a. Cf. Buğday 1996: 248-243. Seyahatnamedeki çeşitli pasajlarda, Evliya Palu üzerineek bilgiverir

23 Bağdad K. 305, varak 377a-b.

KAYNAKLAR VE ÇEVİRMENİN NOTLARI

Bruinessen, Martin van. "Onyedinci yüzyılda Kürtler ve dilleri: Kürt lehçeleri üzerine Evliya Çelebi'nin notları", *Studia Kurdica* 1-3 (1985), 13-37

"The Naqshbandi order in 17th-century Kurdistan", in: Marc Gaborieau, Alexandre Popovic et Thierry Zarcone (eds), *Naqshbandis: cheminements et situation actuelle d'un ordre mystique musulman*. Istanbul-Paris. Editions Isis, 1990, 337-360.

Agha, shaikh and state: the social and political structures of Kurdistan. London: Zed Books, 1992 (revised version of 1978 doctoral dissertation).

"Matriarchy in Kurdistan? Women rulers in Kurdish history", *The International Journal of Kurdish Studies* (Brooklyn NY) vol. 6 no. 1-2 (1993), 25-39.

"Aslını inkâr eden haramzadedir!. the debate on the ethnic identity of the Kurdish Alevis", in: Krisztina Kehl Bodrogi, Barbara Kellner Heinkele and Anke Otter-Beaujean (eds), *Syncretistic religious communities in the Near East*. Leiden: Brill, 1997, pp. 1-23.

Bruinessen, Martin van & Hendrik Boeschoten (eds.), *Evliya Çelebi in Diyarbekir*. Leiden: Brill, 1988.

Buğday, Korkut M., *Evliya Çelebis Anatolienreise: aus dem dritten Band des Seyahatname* Leiden- Brill, 1996

Dankoff, Robert, "Miğdisi: an Armenian source for the Seyahatname", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 76 (1986), 73-79

Evliya Çelebi in Bitlis: the relevant sections of the Seyahatname. Leiden. Brill, 1990.

Dankoff, Robert & Klaus Kreiser, *Materialien zu Evliya Çelebi. II. A guide to the Seyahat-Name of Evliya Çelebi: bibliographie raisonnée*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert, 1992.

al-Farîqî, Ahmad b. Yûsuf b. `Alî b. al-Azraq, *Târîkh al-fâriqî* (ed Badawî `Abd al-Latîf `Awwad) Beirut: Dâr al-Kitâb al-Lubnânî, 1984 (English summary by H.F. Amedroz, "The Marwanid dynasty at Mayyafariqin in the tenth and eleventh centuries AD", *Journal of the Royal Asiatic Society* 1903, 123-154. Turkish trl. by M.E. Bozarslan: İbn'ül-Ezrak, *Meruani Kürtleri Tarihi*. İstanbul: Koral, 1978).

Köhler, Wilhelm, *Die Kurdenstadt Bitlis nach dem türkischen Reisewerke des Evliyâ Tschelebi*. München, dissertation, 1928

Kunt, Metin, *Bir Osmanlı valisinin yıllık gelir-giderı: Diyarbakır, 1670-71*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1981.

Longrigg, Stephen H., *Four centuries of modern Iraq* London: Oxford University Press, 1925.

Menzel, Theodor. "Ein Beitrag zur Kenntnis des Sindschâr und seiner Bewohner. Aus Evlijâ Tschelebis grossem Reisewerke (Sijâhat-nâme)". in: Hugo Grothe, *Meine Vorderasienexpedition 1906 und 1907*, Bd. 1. Leipzig, 1911, 194-211.

Murphey, Rhoads. *Kanûn-nâme-i sultânî li-Aziz Efendi: Book of sultanic laws and regulations: an agenda for rejorm by a 17th century Ottoman statesman*. Cambridge, Mass.: Harvard University, 1985.

Saksican, A. "Abdal Khan, seigneur kurde de Bitlis au XVIIe siècle et ses trésors", *Journal Asiatique* 229 (1937), 252-270

Sanjian, Avedis. *Colophons of Armenian manuscripts, 1301-1480*. Cambridge, Mass., 1969.

Scher, A., "Episodes de l'histoire du Kurdistan", *Journal Asiatique* 10e sér., tome 15(1910), 119-139

Sevgen, Nazmi, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi* dergisi vol 1 no 5 (1968) through vol V no 30 (1970)

Wigram, W.A. & E.T.A., *The cradle of mankind: Life in eastern Kurdistan*. London: Adam and Charles Black, 1914

* ç.n. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Topkapı Sarayı Bağdat 305 yazması. İlgili bölümlerin *transkripsiyonu* için bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* 3. ve 4. kitaplar. İstanbul 1999-2001, Yapı Kredi Yayınları. Yer isimleri konusunda seyahatnamenin diline sadık kalınmıştır

** ç.n.
Esefe çare bulur
Aşka sadık ve hayran olan

Aristo dersi verir
Aşkla sarhoş olup kendinden geçen

Meydanda yarımkalan akıl
Aşkın okulu demek

Maskaraya döner
Aşkın heveslı çocukları

Bu bölüm Sami Tan tarafından tercüme edilmiştir

BALKAN HARBİ YILLARI

RUM YERLEŞİMLERİNE MUHACİR İSKÂNI

TUNCAY BİLECEN

Balkan savaşları sonrasında Anadolu'ya doğru başlayan yoğun muhacir akını karşısında, gelenlerin bir an önce yerleşik hayata geçebilmeleri için pek çok proje üretildi. Ancak kısa bir süre sonra çıkan I. Dünya Savaşı nedeniyle bu projelerin neredeyse hiçbiri tam olarak hayata geçirilemedi. İT yönetimi, batı Anadolu'daki Müslüman nüfusu artırmak amacıyla Trakya'dan Çanakkale Boğazı'na ve Ege kıyılarına kadar, buralarda yaşayan Rumları korkutarak kaçırmaya ve yerlerine de, Balkanlar'dan göç eden muhacirleri iskân etmeye çalıştı.

Kaçış. Atalardan kalma kağnıların ardından, Trakya ovalarından Anadolu'ya göç.
İllustration, 13 Kasım 1912

Osmanlı Devleti gibi 600 yıldan uzun bir süre ayakta kalan ve üç kıtada egemenlik kuran bir devlet için göç olgusu şüphesiz çok önemlidir. Kuruluşundan itibaren hızla genişleyen devlet topraklarında egemenliğin tam anlamıyla sağlanması için bilinçli bir iskân politikasına gereksinim vardı. Osmanlı Devleti'nde ileriye dönük olarak yapılan bu iskân çalışmalarına, bu toprakları "şenlendirmek" adı veriliyordu. Bu toprakları şenlendirip yüzyıllar boyunca burada kök salanlar, toprak kayıplarının ardından tekrar yollara düşerek ilk geldikleri yere, Anadolu'ya döndüler. Ve bu dönüş 200 yıl boyunca ardı arkası kesilmeden devam etti.

Osmanlı Devleti'nin 1906-1907 yılları arasında Balkanlar'da (Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, İşkodra ve Kosova vilayetleri) 4 milyon 158 bin 250 olan nüfusunun 2 milyon 52 bin 919'u Müslümanlardan, kalanı ise gayrimüslimlerden oluşuyordu.[1] Balkan savaşları sonunda bu 6 vilayetten 5'i elden çıkmış. McCarty'ye göre buradaki Müslüman nüfus, göç edenler ve hastalık ve çeşitli nedenlerle ölenler dahil

%62 oranında eksilmişti. Bu sayı içinde, 313 bin 922 kişi (kayıtlara geçmiş sığınmacı sayısı), Balkan savaşları sırasında ve sonrasında (1912-1920'de) Türkiye'ye göç etti; 398 bin 849'u, çoğunluğu Yunan-Türk nüfus değişiminin bir parçası olarak, 1921'den 1926'ya uzanan dönemde geldi.[2]

Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti tarafından, "Devlet dahiline vurud eden muhacirler hakkında sağlam bir istatistik yapılması gerektiği ve bu örnek istatistik cetveline göre bunların iş'arı lüzumu,"[4] hakkında karar alınmıştı. Bu da devletin, muhacirlerle ilgili sağlam bilgiler edinmek istediğini ve iskân işlemlerini

çalışıyordu. Göçmenlerin bir kısmı jeostratejik açıdan önemli noktalarda iskân edilmeye çalışılmıştır. Mesela, Çanakkale Boğazı çevresindeki Müslüman köyleri zamanla harap olup dağıldığı için, bölgenin nüfusu neredeyse tamamen Rumlardan müteşekkildi. Boğazın savunması açısından bölgenin Türkleşmesi ve-

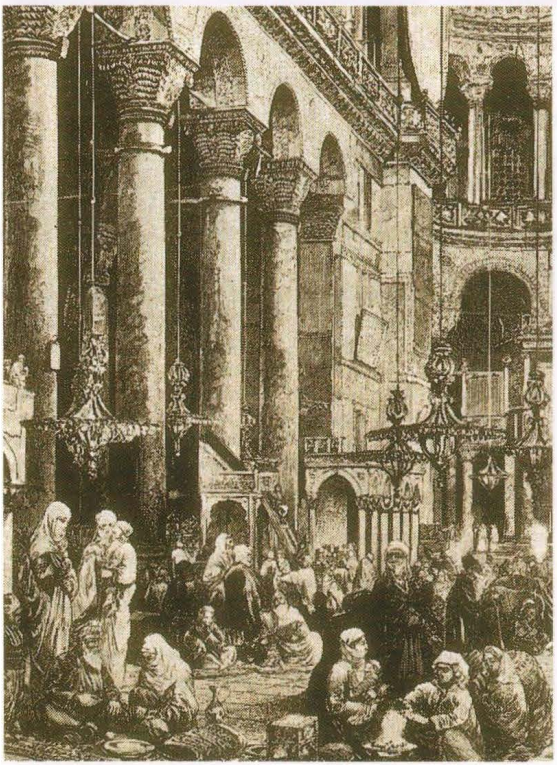
Balkan savaşları sonrasındaki muhacir akını esnasında, savaş olmayan yerlerden gelmek isteyen muhacirlerin kabulleri geçici olarak durdurulmuş ve perişan durumda olan diğer muhacirlerin yerleştirilmesine öncelik verilmiştir. 20 Eylül 1913'te Saraybosna ve Tuna Nehri üzerinde bir ada olan Adakale'den muhacir kabul edilmemesi için de birtakım kararlar alınmıştır.

İTTİHAT VE TERAKKİ İLE DEĞİŞEN İSKÂN SİYASETİ

1913 yılındaki Babıâli baskınıyla iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki, geleneksel Osmanlı politikasının dışında bir çizgi izliyordu. Bu dönemde devletin nüfus bilgilerini derleme şekli de değişmiştir. O zamana kadar millet sisteminin gereği olarak nüfus sayımı dinsel inanış esas alınarak yapılıyordu. İttihat ve Terakki ile birlikte Türklerin dışındaki Müslüman unsurlar da kendi milliyetleriyle tasnif edilmeye başlandı. Balkan Savaşı'ndan gelen muhacirler arasındaki Boşnaklar ve Arnavutlar, alınan karar gereğince iskân bölgelerine %10'u geçmeyecek nispette taksim ediliyorlardı. Yoğun göç hareketi karşısında iskâna ilişkin yeni bir düzenlemeye gitme gereği duyuldu. Dahiliye nezaretinin yükümlülüğü altında, 13 Mayıs 1913 tarihinde İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi kabul edildi.

1915 tarihinde Talat Paşa tüm vilayet ve mutasarrıflıklardan, köylere varıncaya kadar mülki teşkilatı gösterir bir harita ile köy ve kasabalardaki ahalinin "milliyet esasına göre" evvelce ve şimdi mevcut olan miktarlarını içeren cetvelleri bir an önce göndermelerini istiyordu.[3]

Daha Balkan Savaşı başlamadan bir yıl önce, Dahiliye Nezareti Mebani-i

Ayasofya Camii'ne sığınan '93 muhacirleri.

Illustrierte Zeitung Leipzig, 2 Mart 1878

de buna göre düzenleyeceğini göstermektedir.

Devlet, Türk nüfusunun azaldığı yerleri muhacirlerle takviye etmeye

ya en azından Rumlarla Türkler arasında bir nüfus dengesinin oluşturulması gerekiyordu. Bu nedenle, söz konusu bölgeye göçmen iskân edilmeye çalışılmıştır.[5] Venizelos'un

İstanbul surlarının önüne çadır kurmuş Balkan göçmenleri

(Illustration, 23Kasım 1912.)

1913 yılında Babıâli baskını ile iktidarı ele geçiren İT, geleneksel Osmanlı politikasının dışında bir çizgi izliyordu. Bu dönemde devletin nüfus bilgilerini derleme şekli de değişmiştir. O zamana kadar millet sisteminin gereği olarak nüfus sayımı dinsel inanış esas alınarak yapılıyordu. İT ile birlikte Türklerin dışındaki Müslüman unsurlar kendi milliyetleriyle tasnif edilmeye başlandı.

gözünü nicedir bu bölgeye diktiği bilindiği için, gelen muhacirlerin iskânı için özellikle batı Anadolu kıyıları seçilerek bu bölgede bir güvenlik kordonu oluşturulmaya çalışılmıştır. Çanakkale Boğazı çevresine muhacir iskân etme siyasetinin ne kadar önemli olduğu 1915 Çanakkale Savaşı'nda bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Balkan savaşları sonrasındaki muhacir akını esnasında, savaş olmayan yerlerden gelmek isteyen muhacirlerin kabulleri geçici olarak durdurulmuş ve perişan durumda olan diğer muhacirlerin yerleştirilmesine öncelik verilmiştir. 20 Eylül 1913'te Saraybosna ve Tuna Nehri üzerinde bir ada olan Adakale'den muhacir kabul edilmemesi için de birtakım kararlar alınmıştır. Yine hükümet, mali durumunun kötü olduğu zamanlarda da bazen geçici olarak muhacir kabulünü durdurmaktaydı. Ayrıca Bulgaristan'ın Rodoplar bölgesinden Ağustos 1913 yılında gelmek isteyen muhacirlere şimdilik yerlerinde kalmalarının daha uygun olduğu cevabı gönderilmiştir.[6] "Batı Trakya'dan gelen muhacirlerin kabul edilmesinin takib edilmekte olan siyasete aykırı olduğu"[7] ve "Batı Trakya'dan hicret eden Müslüman ve Hıristiyanların kabul edilmemelerine dair" Kalem-i Mahsus'dan Edirne Vilayeti'ne çekilen telgraflarda da[8] görüleceği gibi, arşivlerde bu siyasete ilişkin belgeler bulmak mümkündür. Bu belgelerden de anlaşıldığı üzere; batı Trakya bölgesindeki Türk/Müslüman nüfusu yerinde tutmak için Anadolu'ya göç etmelerine izin verilmediği dönemler olmuştur.

RUMLARIN YAŞADIĞI YERLERE MUHACİR İSKÂNI

Balkan savaşları sonrasında, İttihat ve Terakki, iç siyasette yaşanan olayların, azınlıkları temsil eden mebusların muhalefetinin ve hıyanetlerinin de etkisiyle Müslüman/Türk unsurun nüfusunu çoğaltmaya yönelik politikalar geliştirmeye başladı. Bunun için Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan azınlıklar göç ettirilmeye çalışılarak, onlardan boşalan yerlere Müslüman muhacirler iskân edildi.

Arşiv belgeleri arasında bulunan, "Makedonyalı Müslümanlarla Aydın Vilayeti'ndeki Rumların mübadelesi için komisyon kurulması zaman alacağından, gelmekte olan Makedonyalı Müslüman muhacirlerin Rum köylerine misafir edilmeleri ve asayişin de jandarma marifetiyle temin edilmesine dair"[9] Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne çekilen telgrafta da görüldüğü gibi, devlet Müslüman muhacirleri Rumların yaşadığı bölgelere iskân etmeye kararlıdır. Zor şartlar altında sığınacak bir yer arayan göçmenler mümkün olan en kısa zaman diliminde iskân edilmeye çalışılmıştır. Rum köylerine misafir edilmelerinin bir nedeni de

devletin Rumları korkutarak göçe teşvik etmek istemesidir.

Talat Paşa'nın, hıyanetleri görülen unsurlardan memleketi temizleme meselesinde zikrettiği Rum göçünü ise Halil Menteşe anılarında şöyle anlatmaktaydı:

"Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Fakat bu çok ihtiyat isteyen bir işti. Zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu; Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyerek Cemiyet'in teşkilatı işi idare edecek bir vaka ihdas edilmeyerek yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş olan Rum halkı gitmek üzere ayaklandı. 100.000'e yakın Rum kimsenin burnu kanamaksızın Yunanistan'a çekilip gittiler. Bundan sonra aynı tarzda İzmir civarında teşebbüs ele alındı. Urla ve Çeşme'de hicret başladı. Bergama, Dikili ve Menemen Rumları da ayaklandılar. Bu defa Venizelos protestoda bulundu. Harp tedarikatı başladı Bâb-ı-âlî bu işte hükümetin bir müdahalesi olmadığı, Balkan Harbi'nin tepkisi olarak halkın maneviyatının bozulduğu ve kendi arzularıyla hicret etmekte olduklarını ileri sürerek mahallinde Dahiliye Nazırı ile birlikte tedkikat yapmak üzere birer murahhas tayin edilmesi için süferaya notalar gönderildi. Sefirler Bâb-ı-âlî'nin teklifini kabul ettiler. Başsercümanlarını Dahiliye Nazırının maiyetinde bera-yı tetkik İzmir'e gitmek üzere murahhas tayin ettiler. Vaziyeti mahallinde gördüler Kimsenin burnu kanamamış, Dahiliye Nazırı ve İzmir valisi halkı durdurmak için çabaladıkları halde halk durmuyor ve vagonların üzerine ve aralarına atlıyor ve gidiyor. Hal ve vaziyeti sefirler hükümetlerine onlar da sefirleri vasıtasıyla Yunan Hükümeti'ne bildirdiler. Harp önlendi. İzmir civarından 200.000'e yakın Rum Yunanistan'a gitti..."[10]

Özellikle Trakya ve Ege bölgesindeki Rumların korkutularak göç ettirilmesine ilişkin bilgileri arşiv belgeleri içinde de buluyoruz: "Rumları hicret ettirmek maksadıyla yapılmakta olan tazyik ve tecavüzlere müdahale edilmesi ve mütecasirlerin cezalandırılmasına dair Kalem-i Mahsus'dan Edirne Vilayeti ile Çatalca ve Kalem-i Sultaniye Mutasarrıflığı'na telgraf"[11] çekilmiş, ancak "Yunanistan'a gitmek üzere Kumbağ'ında toplanan Naih Karyesi ahalisinin köylerine dönmelerinin temini mümkün değilse gitmelerine engel olunmamasına dair Edirne Valisi ile muhaberat"[12] yapılmıştır. "Çatalca ve Uzunköprü'den hicret eden Rum ve Bulgarlardan kalan evlere Rumeli'den gelmekte olan Müslüman muhacirlerin iskânı"[13] kararlaştırılmıştır.

Balkanlar'ın kendine özgü soğuğunda, kadın, yaşlı, çocuk demeden yollara düşen muhacirler çetin doğa şartlarıyla mücadele etmek zorunda kaldılar.

www.balgoc.org.tr

Azınlıklar göç ettirilmeye çalışılarak, onlardan boşalan yerlere Müslüman muhacirler iskân edildi.

Atilla Ord Arşivi'nden.

Rum muhacirlerin göçlerinin teşviki ise Yunanistan ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerginliğine veya yumuşamasına göre bazen artıyor, bazen de durduruluyor ve böylece diplomatik sahada Yunanistan'a karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılıyordu. Aslında Rumların göç ettirilerek yerlerine Müslüman muhacirleri iskân politikası, artarak devam eden ve gözünü Anadolu kıyılarına diken Yunan büyümesine karşı alınmış mecburu bir tedbirdi.

Yunanistan'ın ele geçirdiği Makedonya topraklarında yaptığı mezalim ise, Mart 1914'te son haddine varmıştı. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti yukarda geçtiği üzere Rumları el altından üründerek göç ettirmeye başlamıştı. Ayrıca Osmanlı'daki Rum tüccarlara karşı uygulanan gayri resmi boykotla Rum göçünün artması, İttihat ve Terakki'nin bu meseledeki kararlılığını göstermekteydi. Fakat işin içine Rum Patrikhanesi dahil olmuş ve boykota karşılık, Hazıran 1914'te matem gösterisi olmak üzere Rum kilise ve okulları kapatılıp, Rum muhtarların da grev yapması sağlanmıştır.[14]

TALAT PAŞA'NIN BÖLGEYİ ZİYARETİ

Talat Paşa'nın ziyaretinin öncesinde bölgede gerilimin tırmandığını görüyoruz. "Venizelos ile başlayan

müzakereler neticesinde intizaren Yunan idaresi altında bulunan mahallerden hicret etmemiş olan İslam muhacirlerinin Rum köylerine yerleştirilmemesi için Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne telgraf"[15] çekilmiş, ancak bundan sonra da Rumların yaşadığı yerlere Müslüman muhacir iskân edilmiş ve Rumlara yönelik tahriklere ilişkin şikâyetlerin ardı arkası kesilmemiştir: "Karaağaçta Hıristiyanlara mezalim yapıldığı ve memleketlerinden kovulduklarına dair yapılan şikâyetlerden bit-tahkik gerekenin icrasıyla ilgili Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Karesi Mutasarrıflığı'na,"[16] "bazı Hıristiyan köylerinin tahrip edilerek ev ve mağazalarının yağma edildiği, kiliselere ve ahaliye tecavüzlerde bulunulduğu, bazı köylere muhacir yerleştirilerek Hıristiyanların göçe hazırlandıkları gibi şikâyetlerle ilgili gerekli tahkikatın yapılmasına dair Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nden Aydın Vilayeti'ne"[17] ve "Çeşme'ye bağlı Hıristiyan köyleri ahalisine yapılan tecavüzlere dair Kalem i Mahsus'da Dahiliye Nazırı Talat Bey'e"[18] çekilen telgraflarda ve yine "Çeşme'ye bağlı Hıristiyan köyleri ahalisinin mal ve canlarına Müslümanlar tarafından yapıldığı iddia olunan taaruzlar hakkında gerekenin ifasına dair Kalem-i Mahsus'dan Aydın Vilayeti'ne"[19] çekilen telgrafta da görüldüğü gibi, özellikle Ege'de Rumların yaşadığı bölgelere Müslüman muhacirlerin iskân edilmeye çalışılması bölgedeki gerilimi tırmandırmış, iki ülke arasında diplomatik bir krize yol açmıştır.

Rum göçünün çoğalması ve savaş tehlikesi belirmesi üzerine iki ülke arasındaki ilişkiler yine gerilmişti. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Avrupalı devletlerin müdahalesinden önce davranıp, haziran ayı sonunda yanına elçilik görevlilerini de alarak Ege Bölgesi'ne bir inceleme gezisi yapmıştır. Rumların göçünün zorla değil, kendi istekleriyle yapıldığına Avrupalı devletleri de inandırmış ve bu devletlerin Yunanistan nezdinde teşebbüslerde bulunmalarıyla savaş engellenmiştir.

"Sıra Trakya'daki Rumlara gelmişti. Bu ihtiyat isteyen bir işti. zira yeni bir harbi doğurabilirdi. Alınan tedbir şu oldu: valiler ve diğer memurin resmen işe karışmayarak. Cemiyet'in teşkilatı işi idare edecek bir vaka ihdas edilmeyerek. yalnız Rumlar ürkütülecek; bu talimat dahilinde hareket başladı. Balkan Harbi'ndeki hıyanetlerinin tepkisiyle maneviyatı bozulmuş Rumlar gitmek üzere ayaklandı."

1922'de Atina Belediyesi Tiyatrosu localarına yerleştirilmiş Rum göçmenler.
Küçük Asya Enstitüsü Arşivi, Atina

Göç ettirme konusunda, Rumlarla Bulgarlara zaman zaman farklı davranıldığı da görülmektedir. Mesela Erdek'e bağlı Kilik Köyü Bulgarları göçün harman sonuna kadar ertelenmesini istemiş, fakat kaymakam tarafından üç gün içinde göç etmeleri emredilmiştir. Daha sonra köylülerin Bulgar değil, Rum olduklarını ifade etmeleri üzerine göç ettirilmelerinden vazgeçilmiştir. Bandırma'ya bağlı Mandıra Köyü'nde de 10 hane Rum bulunduğu, oraya gönderilen Müslüman muhacirlerin hepsinin Bulgarların terk ettikleri evlere yerleştirilmesi ve Rum evlerine muhacir yerleştirilmemesi 4 Haziran 1914 tarihli telgrafla istenmişti. Yunanlılar ile mübadele meselesinin görüşülme zamanına denk düştüğünden, burada Rum unsura iyi niyetle yaklaşıldığını görmekteyiz.

16 Haziran 1914'te Hüdavendigar Vilayeti'ne gönderilen bir başka telgrafta ise, Rum göçünün zorla önlenmesi için birtakım tedbirler devreye sokuluyordu. Bu telgrafta, livalardan jandarma toplanarak Rum göçünün kesinlikle ve zorla önlenmesi, Rumları hicrete zorlayan şahısların yakalanıp adliyeye gönderilerek memurların görevlerinden az-

iedilmeleri isteniyordu. Bu tedbir, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın Avrupalı elçilik temsilcilerini davet edip İzmir'e Rum göçünü engellemek için inceleme gezisine hazırlandığı bir zamana denk düşmesi sebebiyle uygulandı.[20] Bu dönemde, "Mudanya sahillerine göçmekte olan Bursa ve Karacabey Rumlarının Muhaceretlerinin önlenmesi ve onları hicrete zorlayanların cezalandırılması"[21] ve "Yalova Kazasındaki Rum köylerine Müslüman muhacirlerin iskânına izin verilmemesine"[22] ilişkin olarak önlemler alındığını görüyoruz.

Talat Paşa'nın bu gezisinin ardından, "Hicret eden Rumlardan kalan malların muhafazasına dair Muhaberat-ı Umumiye Müdürlüğünden Rumların terk ettikleri yerlerdeki vilayetlere telgraf çekilmiş"[23] ve "Rum ve Bulgarların terk ettikleri evlere ne kadar muhacir iskân edildiği ve boş olan evlerin miktarının Iskân-ı Aşayir ve Muhacirin Müdürlüğü'ne bildirilmesi"[24] istenmiştir.

Her ne kadar o dönemde Osmanlı hükümeti Anadolu Rumlarına eylemsel olarak saldırmadıysa da, bir korku havası yaratmıştır. Osmanlı Devleti'nde iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası, güneybatı kıyı bölgesinde Rum tacir ve esnafına karşı bir boykot örgütledi. Kıyı bölgesinin Rumları, Avrupa'da Yunanlı/Rumlar tarafından Balkan savaşlarında yapılmış eylemler dolayısıyla kendilerine karşı öç alma eylemlerine girişileceğinden korkuyordu. Bu, özellikle yöreye Türk sığınmacıların yerleştirilmesinden sonrası için doğrudur. Diğer yandan, Rum gençleri Osmanlı ordusu için askere yazılmak istemiyordu. Bunun sonucu olarak, 100 binden fazla Rum, batı Anadolu'dan kaçıp Yunanistan'a geçti. Bunun sonrasında, yine çok sayıda Rum, I. Dünya Savaşı'nda düşmanla işbirliği edebilecek kişiler olarak görülüp Anadolu'nun iç bölümlerine sürüldü. Bunların çoğu, anlaşılıyor ki, I. Dünya Savaşı'nın sonuna sağ salim ulaşmış ve 1918 ile 1919 arasında evlerine geri dönmüşlerdir.[25]

1922 Eylül'ünde, İzmir'in alınışından sonra batı Anadolulu Rumlar Yunanistan'a doğru kaçıyor.

Küçük Asya Enstitüsü Arşivi, Atina

Rumeli'den gelen göçmenler sadece Rumların yaşadığı bölgelere yerleştirilmedi. 1913-1918 yıllarında milyonlarca muhacir ve mültecinin konut sorunu yeni inşa edilecek köylerle değil, daha çok metruk köylerle giderilecekti. 30 Mayıs 1915'te toplanan Bakanlar Kurulu, Ermenilerin savaş alanından uzaklaştırılması sonrası boşaltılan bölgelerdeki Ermenilere ait emval-i metrukelerin muhacirlere dağıtılması kararı almıştı.

I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin işgal edilmesiyle birlikte, yeni hayatlarına alışmaya çalışan muhacirler tekrar zor duruma düşmüşlerdi. "İzmir'in işgali meselesinden dolayı Uzunköprü metropolidinin Hıristiyan köylüleri galeyana getirdiği ve İslam muhacirlerine korku saldığına"[26] dair arşiv belgesinde de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu kötü durumdan da istifade ederek daha önce Yunan adalarına kaçmış yahut batı Anadolu'nun başka bölgelerine sürülmüş olan Rum sığınmacılar evlerine döndüler. İşgal gücü durumundaki bağlaşıklar, onların evlerine yerleştirilmiş olan Balkan göçmenleri çıkararak mülklerini Rumlara geri verdiler ve Türkler bir kez daha barınaksız kaldı.

Batı Anadolu'nun artık kendilerini ulus olarak Türk saymaya başlayan Müslümanları, Anadolu için yapılacak savaşın kendileri için son direniş mevzii olduğunu biliyorlardı. İçlerinden birçoğu Balkanlar'dan gelmişti. Bir kısmı Kafkasya'dan ya da Kırım'dan sürülüp çıkarılmış sığınmacıların çocukları yahut torunlarıydı, bir kısmı da son savaşta Rusların zaptettiği doğu Anadolu bölgelerinden gelme sığınmacılardı.

Biliyorlardı ki, Anadolu elden çıkınca artık barınabilecekleri bir ülke yoktu. Başkenti bağlaşıkların işgali altında bulunan Osmanlı Devleti onları savunmaktan acizdi. Bu nedenle Türk Kuva-ı Milliyesi'nin bayrağı altında birleştiler ve kendilerini savundular.[27]

TUNCAY BİLECEN
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ,
KANDIRA MESLEK YÜKSEKOKULU
ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

DİPNOTLAR

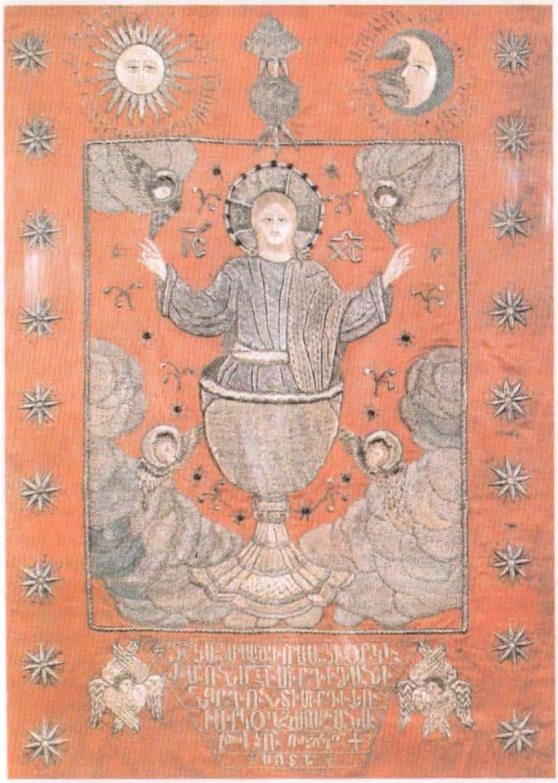
1 Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), s. 204-205.
2 Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1998), s. 144
3 Fuat Dündar, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002), s .86
4 BOA.DH.MB.HPS.M., Dosya no: 2, Vesika no: 91
5 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), s. 155-156.
6 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi-Göç*, (İstanbul: Kum Saatı Yayınları,) 2003, s. 111.
7 BOA.DH.KMS, Dosya no: 18, Vesika no: 3.
8 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 39, Vesika no: 33.
9 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 37.
10 Ağanoğlu, *age*, s. 124.
11 BOA.DH.ŞFR. Dosya no. 41, Vesika no: 85.
12 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 125.
13 BOA.MV, Dosya no: 198, Vesika: 18.
14 Ağanoğlu, *age*., s 126-127.
15 BOA.DH.ŞFR. Dosya no. 41, Vesika no: 141
16 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 195.
17 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 207.
18 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 234.
19 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 41, Vesika no: 236.
20 Ağanoğlu, *age*. s 134
21 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 51.
22 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 176.
23 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 42, Vesika no: 255.
24 BOA.DH.ŞFR. Dosya no: 43, Vesika no: 116.
25 McCarthy, *age*, s 334-335.
26 BOA.DH.KMS. Dosya no, 52-1, Vesika no: 73.
27 McCarthy, *age*., s. 279

ERMENİCE KONUŞAN RUMLAR*

HAY-HURUMLAR

YORGOS I. ANASTASIADIS**

Nikiforos Moshopulos'a göre Ermeni soyunun kurucusu, efsaneye göre İapetos'un (Yafeth'in Yunanlaştırılmışı) neslinden olan Hayk'tır. Hayk, MÖ 24'te yaratılmıştır ve Ermenicede önder, lider anlamına gelir. Moshopulos'a göre, Ermenicede Ruma (Romalı anlamında) "Hurum" denir, o nedenle Ermenice konuşanlar, yani Ermeni-Rumlar "Hay-hurum" olarak adlandırılırdı.

Hay-hurumların kullandığı bir kilise perdesi. Figürün iki tarafına, Yunan harfleriyle Hz. İsa'nın ismi yazılmış.

Benaki Müzesi, Atina

YUNANCADAN ÇEVİRENLER: FRANGO KARAOĞLAN ELÇİN MACAR

1924 yılında, Lozan Antlaşması'nın mübadeleye mahkûm ettiği çeşitli Anadolu Rumları ile beraber Fırat'ın Eğin[1] bölgesinden de 70 aile Yunanistan'a ulaştı ve Eğriboz'un kuzeyindeki Kastaniotisa çiftliğine yerleşerek Yeni Eğin'i kurdu. Iki yıl geçmeden Rusya üzerinden, aynı bölgeden 50 aile daha Selanik yakınlarındaki Diavata'ya yerleşti.

Bu 120 aile Hay-hurum olarak adlandırılanlardan, yani "Ermeni-Rumlar"dan oluşuyordu. Burada meşgul olacağımız konuyu, bize bir gün şans eseri, iyilik timsali bir insan olan matbaacı Dimitris Papadopulos tanıtmıştı. Hay-hurum ailesine ait olduğu bilgisini veren duygu dolu notuna şunları da eklemişti:

"*Mikrasiatika Hronika*'nın (Küçük Asya Kroniği) saygıdeğer yayın kurulu üyelerinin arzusu ve saygıdeğer başkanın itibarı ve vatan sevgisi, bana bölgenin ve sakinlerinin tarihinin mükemmel bir araştırmasının yapılacağı inancını veriyor ki bu, bana okuma yazma öğreten saygıdeğer babamın aziz hatırasına borcumdur."

Şöyle başlayalım: Hay-hurumlar kimdir ve kökenleri nedir? Sanırım

* *Mikrasiatika Hronika*, cilt: 3, 1948, s. 37-46

** Yunanistadaki Hay hurum sözcüğü, Ermenicede Hay-horom şeklinde geçmektedir. Makalede geçen Ermenice sözcükler konusunda bize yardımcı olan Prof. Dr. Levon Boğos Zekiyan ve Sarkis Seropyan'a teşekkür ederiz

bu soruyu bilimsel kanıtlarla yanıtlamak mümkün değil, güvenilir yazılı kaynaklar eksik. En azından ben hiçbir yerde bu konuda bilgiye rastlayamadım. Bu naçiz satırlarım konuyla başkalarının da ilgilenmesine yol açarsa, kendimi şanslı addedeceğim. Nikiforos Moshopulos'a göre[2] Ermeni soyunun kurucusu, efsaneye göre Iapetos'un[3] (Yafeth'in Yunanlaştırılmışı) neslinden olan Hayk'tır. Hayk, MÖ 24'te yaratılmıştır[4] ve Ermenicede önder, lider anlamına gelir. Moshopulos'a göre Ermenicede Ruma, Romalı anlamında "Hurum" denir, o nedenle Ermenice konuşanlar, yani Ermeni-Rumlar "Hay-hurum" olarak adlandırılırlar.

Hasköy'de Hay-hurumların da kullandığı Aya Paraskevi Rum Ortodoks Kilisesi.

Aksi belirtilmediği takdirde bütün fotoğraflar Ahmet Akşit tarafından çekilmiştir.

"Öyle görünüyor ki, Ermenice konuşan Rumların ilk ortaya çıktıkları merkez, Sivas'ın Eğin Köyü'ydü ve bunlar, Patrik Fotios zamanında IV. Evrensel Konsil'in (Kadıköy) kararlarını kabul etmeyen monofizit Ermeni hareketinden arta kalanlardı. Rumlar ve Ermeniler arasındaki ayrılıkta, Hay-hurumlar Kadıköy kanunlarını kabul ettiler ve Büyük Antakya Patrikhanesi'nin Diyarbakır Metropolitliği'ne tâbi oldular."

Belirtmeliyiz ki, Hay-hurumlar Bitinya'da da vardı. Yıllar önce Yunanistan'a yerleşmiş Bitinya kökenli merhum Yeorgios Pashalidis, merhum Damvergis'in çıkardığı *Evdomada*[5] dergisinde bu konuda bilgi veren yazılar yazmıştı. Pashalidis, anlatıya göre; Hudi, Ortaköy ve Fındıklı adlı üç köyün ilk sakinlerinin Eğin'den 250 yıl önce gelip yerleştiklerini yazıyor. Göçün nedenleri her ne kadar bilinmese de, bu ilk sakinlerin Eğin'den geldikleri kuşku götürmez, çünkü Fırat'ın Eğin bölgesinde de Hudi ve yaşlıların yakın zamanlara kadar Al-perak[6] dediği, bugün Ortaköy adlı iki köy var.

Yukarda sözü edilen üç köyün ilk yerleşiklerinin kökenlerine dair bir diğer kanıt, Aziz Yeorgios adlı ayazmanın "ag" olarak adlandırılması, bunun da Ermenicede kaynak anlamına gelmesi. Ayrıca, "ag" kelimesinin sonuna "in"[7] artikelinin eklenmesiyle şehrin adı "Agin" haline geldi ve Türklerin telaffuzuyla "Eğin" şeklini aldı. Bunun üzerinde daha sonra duracağız.

Hay-hurumların kökenine dair dile getirilen üç görüş vardır:

1) Doğu Ortodoks Kilisesi'nden ayrılan Gregoryen soydaşlarının çoğunluğunu izlemeyerek[8] İstanbul Patrihışmına uğradı, çeşitli cezalara çarptırıldı ve hapis yattı. Yunan işgalinde de durum pek değiştirmedi; bu kez Yunan Yüksek Komiseri Stergiadis'in tehditlerine maruz kaldı. "Anadolu Felaketi" sonrasında Atina'ya yerleşti. İzmirliler Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı ve *Mikrasiatika Hronika* (Anadolu Kroniği) adlı dergide yazılar yazdı. Gerek Ermeniler gerekse Yunanlar, Ermenicede Hay-horom, Yunancada Hay-hurum şeklinde adlandırılan, Anadolu'nun geçmişte ürettiği bu ilginç grubun "kendilerinden" olduğunu savunagelmişlerdir.
Anastasiadis'in Hay-hurum adlı makalesi, her ne kadar amatörce kaleme alınmış olsa da, Yunanlar tarafından ortaya atılmış tezleri derli toplu bir şekilde sergilemesi ve ilginç detaylar vermesi açısından, üzerinde pek kalem oynatılmamış bu konuda bilgilendirici bir işleve sahiptir.
Elçin Macar

Yorgos Anastasiadis (1874-1971)[9]

İzmir kökenli bir ailenin oğlu olan Anastasiadis, Midilli'de doğdu. İstanbul'da Fener Rum Lisesi'ni (Megali tou Genous Sholi) bitirdi. İzmir'e yerleşerek *Imerisia* gazetesinde başyazarlık yaptı. 1908'den sonra çıkardığı *Kopanos* (Aptal) adlı hiciv dergisindeki yazılar nedeniyle Osmanlı yöneticilerinin

gi'ni tanımaya devam eden, böylece Ortodoks kalan ve Rum ruhbana tâbi olan Ermeniler, zamanla kökenleriyle bağlarını tamamen kaybedip kendilerini Rum olarak kabul ettiler. Girit'teki Müslümanlaştırılmış Rumların en fanatik Türkler olması örneğindeki gibi, bu olayın da tarihte çok sayıda örneği vardır.[9]

bu ülkelerde dini ayrılığın Rumluğa karşı milli tepkiyle birleşmesiydi. Bu ülkelerin halkları nezdinde, bugüne kadar süregeldiği gibi ayrılıkçı kiliseler, etnik kökene dayanan milli kiliselerdi. Bu tepki ve ayrılığın üzerine Ortodoks Kilisesi de katıksız milli bir karakter kazandı ve Ermenistan hariç, yukarda sözü edilen ülkelerde

piskoposla birlikte Erzurum'a giderek uzlaşma örneği veren ilk insan oldu. IV. Konsil'in resmi kayıtlarını istedi ve bilinçli olarak daha önce II. Nerses tarafından öne sürülen yenilikleri, dolayısıyla düşüncesiz bir ihtirasla yeni olarak gösterilmek istenenleri reddetti ve bu Evrensel Konsili kabul ederek, dogmaların

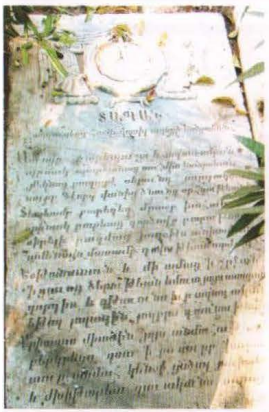
I. Dünya Savaşı'nda Ruslar Erzincan ve Erzurum'a kadar ilerlediklerinde, Hogus'un sakinleri onları coşkuyla karşılamıştı; Rus ordusu geri çekilirken korkuya kapılıp onların peşi sıra Rusya'ya kadar giden bu insanlar, Mübadele Komisyonu onları Yunanistan'a gönderene kadar orada kaldılar, sonradan Selanik'te Diavata'ya (eski Dudular) yerleştirildiler.

Aya Paraskevi Kilisesi'nin bahçesinde Ermenice yazılı Hay-hurum mezarları.

Hacı Vasil Ağa Yankoyan'ın mezar taşı.

İlk kısmı Ermenice olan çift dilli bir mezar taşı.

İstefanos oğlu Boğos'un mezar taşı (öl. 1868 Van).

2) Ksenofon'un "Onbinler"inden olan Yunanlar oldukları. Bunlara daha sonra Büyük İskender'in askerleri de eklenmiş, Ermeni kadınlarla evlenerek belli bölgelere yerleşmiş, ana dillerini tamamen unutmuşlardır.

3) Egina'dan[10] gelen koloni sakinleri olmalarıdır ki, Eğin adı da oradan gelmektedir.

Bu son görüşü dikkate almak pek mümkün değil, ancak ikinci görüşün doğruluğuna dair belki kanıt bulunabilir. P. Karolidis, Paparigopulos'un *Yunan Ulusunun Tarihi*'ne[11] düştüğü dipnotta şöyle diyor:

"Suriye, Mezopotamya ve Ermenistan'da rafiziliğe ortam sağlayan şey, kalan Ortodokslar rafiziler tarafından 'Melkit' olarak adlandırıldılar, yani İstanbul'daki imparatora tâbi anlamında, yani Rum. Çünkü sözü edilen ülkelerde Rum olmayanlar rafizî olurken, yalnız Rum kökenliler Ortodoks olarak kaldı. Dün olduğu gibi Suriye, Filistin, Mezopotamya, Mısır ve Ermenistan Ortodoksları bugün de Rumdur."

Bunlar Karolidis'in söyledikleri.. Benim naçiz fikrim odur ki, Patrik I. Konstantios da meseleye dikkate değer eleştirel bir bakış getiriyor:

"Fakat 628'de Katholikos Esdras (Ezr),[12] Perslerle yaptığı savaştan muzaffer olarak dönen İmparator Iraklios'un daveti üzerine, pek çok

doğru olanına samimiyetle iman etti. O günden sonra Roma İmparatorluğu sınırları etrafında yaşayan binlerce Ermeni, Ortodoks Kilisesi'nin ayin, gelenek, bayram ve oruçlarını kabul ettiler... Bu Ortodoks Ermenilerden günümüze kadar gelenler, Anadolu'da Sivas Satraplığı tarafında, Fırat'ın batısında ve Fırat'a hiç de uzak olmayan bir mesafede, merkezi Eğin olan 12'den fazla köyde toplandılar. Bu Ortodokslar, Hayhurum olarak bilinirler (Ermeni-Rumlar), ruhani olarak Antakya Patrikhanesi'ne bağlı Erzurum Metropolitliği'ne tâbidirler."[13]

İkinci görüşte dediğimiz gibi, belki bir miktar doğruluk payı vardır. Merhum Pashalidis de der ki; Hay-hu-

rumlar İslama geçmek istemeyip de, oralardaki Ermeni nüfusa katılan Rumlardı. Bu bölge Türkler için çok önemli olduğundan, İslama geçmek konusunda baskıya maruz kalmadılar; fakat zamanla dil açısından Ermeniler tarafından asimile edildiler. Ancak bana vermiş olduğu bir notta, daha doğru olarak şunu yazıyor:

"Öyle görünüyor ki, Ermenice konuşan Rumların ilk ortaya çıktıkları merkez Sivas'ın Eğin Köyü'ydü ve bunlar, Patrik Fotios zamanında IV. Evrensel Konsil'in (Kadıköy) kararlarını kabul etmeyen monofizit Ermeni hareketinden arta kalanlardı. Rumlar ve Ermeniler arasındaki ayrılıkta, Hay-hurumlar Kadıköy kanunlarını kabul ettiler ve Büyük Antakya Patrikhanesi'nin Diyarbakır Metropolitliği'ne tâbi oldular."

Dolayısıyla, birinci yorumdaki gibi Hay-hurumların Ermeni kökenli olduğunu kabul etmek daha mantıklı ve bilimsel olacaktır ama bu onların kökeninin "Onbinler"den geldiğine sarsılmaz bir şekilde inanan Papadopulos ve hemşehrilerini tatmin etmemektedir. İnsan, doğası gereği romantizme meyillidir, bu da onları her şeyi "Yunan" görme takıntısına sürüklüyor. Zaten Napolyon'a Kalimerisleri[14] ata olarak yakıştırıp, kötü şöhretli Küba diktatörü Batista'yı da "Yunan kökenli" ilan etmedik mi? Papadopulos yukarda sözü edilen notunda şöyle diyor:

"Ben 10 yaşındayken babam beni İstanbul'a yolladı. Orada az Yunanca bilmesine karşın iyi düzeyde Türkçe ve Ermenice bilen amcamın evinde kaldım. Amcam varlıklı bir adamdı. 1903'te kendisine romatizma teşhisi konulunca Aidipsos'a gitti. Kaplıcalardan döndüğünde bana söylediği ilk söz şu olmuştu: Dimitro, Aidipsos'ta kim olduğumuzu öğrendim. Otelin birinde bir generalle tanıştım, ona memleketimizden bahsettim ve o bana dedi ki, siz Büyük İskender'in güzergâhların güvenliği için bıraktığı askerlerden gelen eski Yunanlarsınız."

Papadopulos naifçe şunları da ekliyor:

"Amca ve yeğen olarak tatmin olmuştuk ve bunu hemşehrilerimize yayıyorduk. Dört beş yıl sonra da, okulda eski Yunancamı ilerletip 'Onbinlerin Dönüşü'nün ilgili bölümünü okudum. Ksenofon'un dev gibi adamların kayaları yuvarlayarak 'Onbinlerin' geçitlerden geçişini nasıl engellediğini anlattığı bu bölümü okurken gözümde memleketimin dağları ve kayalıkları canlandı. Bu bölümü amcama anlattığımda çok mutlu olmuştu."

Anlaşıldığı üzere, Hay-hurumların kökeni meselesinin daha derinlemesine araştırılması bilimsel merak konusu olabilir ama pratikte boşuna bir çaba olacaktır. Kökenleri nereden gelirse gelsin, bunlar kendilerini Rum kabul eden, saf milli hislere sahip insanlar olup, güçlü milli bilinçlerinin -ki asıl göz önünde bulundurulması gereken şey budur- ispatladığı Rumluklarını ayrıca belgeyle kanıtlamaya ihtiyaçları yoktur. Ayrıca, ırklar konusunda öne sürülen dogmaların yanlışlıkları, seçkin Fransız filozof Jean Fineau tarafından birkaç yıl önce kanıtlanmıştır.

Hay-hurumların eski köyleri 6 taneydi: Vag, Zorak, Musaga, Sirzu, Hogus ve Mamsa. Bunlardan ilk 4'ü Eğin'e, Hogus Kemah'a ve Mamsa Çemişkezek'e bağlıydı. Bu sonuncu köyün sakinleri Kilkis'e bağlı Zaharatu Mahallesi'ne yerleştirildiler. Hogus ise diğer 4 köyden epeyce uzak, Türk-Rus sınırı yakınındaydı. I. Dünya Savaşı sırasında Ruslar Erzincan ve Erzurum'a kadar ilerlediklerinde, Hogus'un sakinleri onları coşkuyla karşılamıştı; o yüzden, Rus ordusu geri çekilirken korkuya kapılıp onların peşi sıra Rusya'ya kadar giden bu insanlar, Mübadele Komisyonu onları Yunanistan'a gönderene kadar orada kaldılar. Daha önce söylediğimiz gibi, bunlar Selanik'te Diavata'ya (eski Dudular) yerleştirildiler.

Vag Köyü, Eğin'in karşısında ve Fırat'ın sol kıyısında bulunuyordu. Vag'ın tam arkasında, zaptedilemez bir kale türünden göklere uzanan kayalığın yüksekliği ünlü Alman general Moltke tarafından 1400 metre olarak hesaplanmıştı. Köyün kurulduğu yer o kadar güzeldi ki, Moltke o güne kadar gördüğü en güzel yerin burası olduğunu yazacaktı.

Kaya erişilmez olmasına rağmen, efsaneye göre orada eski Yunanlar yaşar ve kayanın bir yanına spiral şeklinde oymuş oldukları patikadan inip çıkarlarmış. Dört yakın köyün

Kilisenin bahçe duvarına dayalı, özenli mermer işçiliğiyle bir başka Hay-hurum mezar taşı.

sakinleri cüppelerini giymiş din adamlarıyla birlikte Aziz Yeorgios yortusunda kayaya tırmanırlar ve kayanın üzerinde düzenlenen panayırda eğlenirlermiş. Zamanla oyuk patika bozulunca bir öncü gönderilmiş ve o halat bağlayarak panayıra gidenlerin güvenli bir şekilde tırmanmalarını sağlamaya başlamış. Zirvede son yıllara kadar bazı evlerin ve Bizans öncesi bir kilisenin harabeleri bulunurdu.

Orada ağaçlar, çiçekler ve yeşillikler çok büyük ve gürdü. Öyle ki, en-

ginar büyüklüğünde laleler ve gelincikler[15] görülebilirdi. Efsaneye göre, sözü edilen bu evlerde Büyük İskender'in ordusunun yaşlıca ve hasta olan mensupları yaşar ve avlanma dışında kayalarını terk etmezlermiş. Ararat ve İran Ermenilerinin Anadolu'ya yayıldıkları dönemde bunların bir kısmı Fırat boyunca ilerleyerek, etrafında çok verimli topraklar olduğu söylenen nehrin kaynağını aramışlar. İlerlerken de sürekli, "kaynağa doğru" diyorlarmış, böylece onlar tarafından kurulan şehrin adı "Agin" olmuş (Ermenice ag=kaynağa/kaynağı). Konstantinopolis'in Türkler tarafından adlandırılış şekli de bu şekilde açıklanmıyor mu? Yani, sürekli işittikleri "is tin poli" (şehre), İstanbul olmuş.

Ararat ve İran Ermenilerinin Anadolu'ya yayıldıkları dönemde, bir grup Fırat boyunca ilerleyerek, etrafında çok verimli topraklar olduğu söylenen nehrin kaynağını aramışlar. İlerlerken sürekli, "kaynağa doğru" diyorlarmış, böylece onlar tarafından kurulan şehrin adı "Agin" olmuş (Ermenice g=kaynağa/kaynağı).

Göçmen Ermeniler Fırat boyunca ilerleyip "kaya-kale"nin karşı kıyısına vardıklarında, nehrin kaynağına ulaştıklarını sanmışlar ve manzaranın güzelliğinden de büyülenerek, Eğin şehrinin temellerini atmışlar. Yanılıyorlarmış ama... Sözünü ettiğimiz kaya, daire biçimindeki bir kayalık sıradağın en yüksek noktasıymış. Fırat'ın suları kayalık sıradağı iki noktada kesiyor, sular bu noktaların birinden girip diğerinden çıkıyor, İran Körfezi'ne doğru akmaya devam ediyormuş. Kayaların dar geçidinden sular çok şiddetli akıyormuş. Ermeniler buraya vardığı zaman, suların kayaların arasından geçiş şiddetini görünce, buranın nehrin kaynağı olduğunu sanarak köylerini buraya inşa etmişler.

Zamanla bölgede türdeş bir unsur teşkil eden bu yeni yerleşimciler, Bizanslılar için bir rahatsızlık nedeni oldular. Sonunda, Ermenilerin orada kalmalarına dair bir anlaşma, yakın zamana kadar adını hâlâ koruyan Gamargap Köyü'nde imzalandı, zaten köyün adı Ermenicede "anlaşma" anlamına gelmektedir.[16]

Bu dönem boyunca bugünkü Hay-hurumların ataları "fethedilemez kalelerinde" yaşamaya devam ettiler, çoğalarak ovada tarlalar yarattılar. Bu arada olaylar gelişiyor, tarih akışına devam ediyordu. Efsaneye göre, yaklaşık 500 yıl önce, Sultan I. Murat oradan geçerken o kaya-kaleyi görür ve sakinleri hakkında bilgi ister. Onların eşkıyaların korkusundan orada yaşadıklarını öğrenince de, eşkıyaların yok edilmesi ve aynı zamanda kayanın sakinleri Cinivizlerin[17] aşağıya inmesi için emir verir. Bu şekilde sığınaklarını terk edip, köylerini nehrin kıyısında inşa etmeye mecbur kalırlar. Ama o dönemde Fırat taşar ve aşağı inmiş olanlar, kayanın birinde kalın bir keresteden yapılmış, demirle kaplı ve üzerinde bir haç olan büyük bir kapı bulurlar. Suların bir kilise kapısını oraya kadar sürüklediği açıktır. Bu olayı kesinlikle iyi bir alamet ve bir bakıma Tanrı'nın bir işareti olarak kabul edip, zaman kaybetmeden Vag Köyü'nün kilisesinin temelini atarlar. Kapının bulunduğu kayaya, taş-tabak anlamına gelen, "Karbınan"[18] adını verirler çünkü gerçekten de şekli büyük bir tabağı andırmaktadır. "Tabağın" yarısı karaya çakılmıştır adeta, diğer yarısı ise suyun içinde bir çıkıntı oluşturmaktadır. Ortasında oluşan geçitte, suyun akıntısına kapılan her şey gibi bu kapı da kayaya doğru sürüklenmiştir. Kapı, Aziz Yeorgios'a adanmış yeni kilisenin kadınlar kısmına yerleştirilir.

Üzerine kilisenin inşa edildiği bu taş-tabağın yüksekliği 200 metredir ve sakinler oraya toprak taşıyıp çınar ekerler. Çınarlar kilisenin avlusundaki kaynak suyuyla sulanmaktadır, kökleri nehre kadar ulaşan bu çınarların yaşının 400 yıldan fazla olduğu söylenir.

Geçen yüzyıllar boyunca Hay-hurumlar bir kelime bile Yunanca bilmemelerine rağmen Rumluklarına olan sarsılmaz inançlarını muhafaza ederler. Anadilleri öncellikle Ermenice, sonra da Türkçedir. Ermeniceyi okulda öğrenirler. Kilisedeki ayinleri daha çok Türkçe ve Ermenice ve daha az Yunanca ilahilerin karışımıdır. Cemaat Yunanca ilahileri anlamaz. Her halukârda altı çizilmesi gereken şey odur ki, Ermenice okunan ilahilerin Ermeni kilisesininkilerle hiçbir ilgisi yoktur, bizim kilisemizin ilahilerinin çevirisidir ve bizim kilise müziğimizin makamıyla okunur. 1896 yılında, Ermenice ilahilerin yerini daha çok Karamanlıca ilahiler alır.

Geriye, Bitinya'ya yerleşmiş olan Hay-hurumların acıklı hikâyesini eklemek kalıyor. Doktor Venediktos Adamantiadis, 1923'teki I. Tüm Göçmenler Konferansı'na sunduğu önemli tebliğinde bu konuya şöyle değiniyor:

"Ticarette ve sanayide gelişmiş, zengin, 15 bin ve daha fazla sakiniyle Geyve-Ortaköy-Burhaniye-Şaşlı-Hudi-Küpi köylerini içeren Geyve-Ortaköy Rumları, Haziran 1920'nin sonlarına doğru Sakarya-Karaçay civarındaki hanlara toplanıp kapatılmışlar ve bir gün aşırı dinci ve .....[19] kana susamışlar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdir. Bu kıyım-

dan kurtulanlar da, kaçtıkları dağlarda av köpekleriyle kovalanmış ve hunharca katledilmişlerdir. Ağustos 1920 sonlarında bölgede bir tane bile Rum kalmamıştır. Sadece, temkinli davranıp topraklarını kıyımdan önce terk etmiş birkaç yüz kişi kurtulabilmiştir."

Hay-hurumlar arasından sivrilmiş doktorlar, öğretmenler, yazarlar çıkmıştır. Hristos Papadopulos, Markos Kleovulos, Yeorgios Pahtikos, türkü derlemecisi Moisiadis, Pashalidis, Samos Adası'nın yöneticisi Konstantinos Vayianis, Kerkira eski Metropoliti Aleksandros ve Kozanı Metropoliti İoakim Hay-hurumlardan geliyorlar. İoakim, burada tartışılan konuyu derin bilgisiyle, bugünkü çalkantılı ortam[20] yumuşadığında ele alabilecek en yetkin kişidir. Bir süre önce fikrini almak istedik ama ortamın uygunsuzluğu nedeniyle arzumuza yanıt veremedi. Bana bu konudaki araştırmasıyla ilgili olarak yazdıkları aynen şöyledir:

"Ermenice konuşan Yunanlar, 'Akritaslar'dır.[21] Kökenleri Büyük İskender dönemi öncesi ve sonrasında Ermenistan'a yerleştirilen Yunan askerlere (bazen aileleriyle birlikte), Bizans döneminde Bizans-Ermeni sınırındaki askeri karargâhlarda bulunan saf Yunanlara ve Ermenilerin Ortodoks Kilisesi'yle birleşme girişimleri sırasında Yunanlığa geçen unsurlara dayanır.

Ciddi Alman kilise tarihçilerinin görüşlerini dikkate alacak olursak, uçsuz bucaksız Önasya topraklarında yalnız Yunan kökenli Hıristiyan Ortodokslar arta kalmıştır. Farklı ırklardan olanlar ise, çeşitli dini mezhep isimleri altında Bizans-Yunan yapısından farklı bir kavim olarak ayrılmıştır. Bir taraftan, yukarda sözü edilen kiliselerarası birleşme girişimlerinin verimsiz olmadığını düşünüyoruz, diğer taraftan ise bunların -yukarıda anılan Alman teorisine göre- dil açısından Ermenileştirilmiş Yunanlar veya karma evliliklerin ürünü olduğunu düşünüyoruz. Gördüğünüz gibi, kan çekiyor...

Yukarda söylenenlerin kanıtını Hay-hurumların Ermeniceden değişik olan dillerinde de buluyoruz. Dillerindeki birçok kelimenin kökenlerinin Yunanca olduğu aşikâr. Mesela, Hay-hurumlar çatala 'triena'[22] derler ve genel olarak iki grubun dilsel açıdan anlaşması zordur. Her yerde aralarında çatışma olduğu gibi, mahallelerde de çocuklar arasında birbirini taşlama eksik olmaz."

Genel olarak söylemek gerekirse, muhterem metropolitin ifade ettiği gibi; Bizans İmparatorluğu ve Ermenistan ilişkileri, Fransa'nın Belçika ile yüzyıllar boyunca siyasi, askeri ve ırksal çatışmasına benziyordu. Ermenistan, Bizans için doğudan gelen tehlikelere karşı kalkan görevi görüyordu. Bu yüzdendir ki, Bizans'ın son yüzyıllarda güttüğü kötü siyasetten dolayı, Ermenistan İranlıların hâkimiyeti altına girdi ve Bizans'ın çift başlı kartalı doğuda ortadan kayboldu. Ayrıca, İsavrlar[23] (veya Ermeniler) hanedanı ve büyük işler başarmış diğer imparatorlar (genellikle ıslahatçılar), Tsimiskis ve diğerleri bu ilerici, vatansever ve idealist unsurdan geliyor.

Hay-hurumlar artık tarihte kaldı, çünkü kurtulanlar ve Yunanistan'a yerleşenler baştan itibaren ateşli

Vank'tan Ermenice elyazması bir İncil kapağı.
Benaki Müzesi, Atina.

Yunan bilincine sahip olduklarından, Yunan dilini de konuşur oldular. Hay-hurumların köklerinin dayandığı topraklarda Eğin şehrini arayacak bir seyyah boş yere dolanacaktır; Mustafa Kemal'in onuruna adı, Kemaliye olarak değiştirilmiştir.

DİPNOTLAR

1 *Evdomas*, cilt: II, 1891, sayı: 45, s. 2

2 *Ermenistan ve Ermeni Sorunu*, Atina, 1928

3 çn: Ermenicesi, hapet

4 çn: Hayk mitüsü 3500-4000 yıl öncesine dayanır, dolayısıyla yazarın verdiği bilginin kaynağı meçhuldur

5 *Evdomas*, cilt: II, 1891, sayı: 45, s. 2.

6 çn: Batı Ermenicesindeki yazılışı "aġperaġ" olan sözcük, pınarcık-kaynakçık anlamına gelmektedir

7 çn: Ermenicede yalnızca "n" olmalı

8 çn: Yazarın kastettiği Doğu Ortodoks Kilisesi, İstanbul Rum Patrikhanesi'dir ancak Ermenilerin bu kiliseden kopması gibi bir süreç yaşanmamıştır. Aziz Krikor'un kurduğu Ermeni Kilisesi mensupları için kullanılan "Gregoryen" sözcüğünü de o dönem için "soydaş" olarak ifadelendirmek doğru olmaz.

9 Bir zamanlar İzmir'de, Atina Üniversitesi mezunu bir Girîtli Türkle tanışmıştım. Ona, Girîtli Türklerin aslında İslamlaşırılmış Yunanlar olduğu şeklindeki fikrimi söylediğimde, müthiş öfkelenmişti, onu yatıştırıncaya kadar akla karayı seçmiştim. Konuştuğum bu kültürlü kişi, onun Türk kökenine hakaret ettiğimi düşünüyordu adeta.

10 çn: Yunanistan'da Atina yakınlarında birada.

11 Eleftherudakis yayınevi, cilt: 3, bölüm: I, s. 253.

12 çn: Ermenice, yezr.

13 Bizans dönemindeki İstanbul Patriği Sinalı I. Konstantinos, biyografi ve sıradan yazıları aktaran Theodoros Aristokleos, İstanbul, 1866, s. 87-88.

14 çn: Kalimeros, 16. yüzyılda Yunanistan'ın Mani yöresinden Korsika'nın Carghese bölgesine gidip bir koloni kuran aile. Soyadlarını İtalyancalaştırıp Buonaparte'ye dönüştürdüklerinden dolayı, Napolyon Bonapart'in kökeninin Mani, yani Yunanistan olduğu söylenir. Bu bilgiden dolayı, Zografyon Lisesi'nin emekli müdürü Dimitris Frangopulos'a teşekkür ederiz.

15 Çiçeklerinden afyon üretilen yeşilkirdeklerinden yağçıkarılan bir bitki.

16 çn: Ermenicede "köprübaşı", "kemerbaşı" anlamına gelmektedir. Önlü Dadyan ailesi bu köydendir

17 Cinivız, Türkçede Bizanslı demektir. çn: Yazarın burada Cenevizlerle Bizanslıları karıştırdığı anlaşılıyor

18 çn: Batı Ermenicesinde "karbnag"

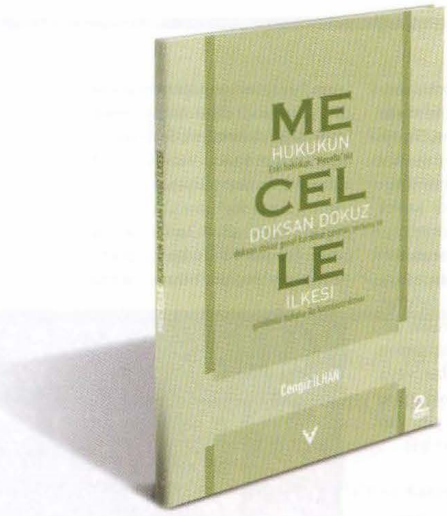
19 çn: Burası, Türk Ceza Yasası mağduru olmamak için çevrilmemiştir.

20 çn: Yunanistan'daki içsavaş kastediliyor.

21 çn: Serhat eri, akıncı.

22 çn: Poseidon'un üç çatallı zıpkını.

23 çn: Kökeni Toroslara dayanan Bizans hanedanı.

Hukukun 99 İlkesi

MECELLE

Cengiz İlhan

ISBN 975-88813-05-06
Ekim 2006,
86 Sayfa

Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir heyet tarafından hazırlanan "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye", 20 Nisan 1869'da kanunlaştı ve 4 Ekim 1926'da yürürlükten kaldırıldı.

Cengiz İlhan, Hukukun Doksan Dokuz İlkesi'nde Mecelle'nin girişindeki 99 "temel ilkenin" günümüz Türkçesi ve hukuk diliyle yorumunu deneyerek Mecelle'nin genel ilkeleri ile evrensel hukuk ilkeleri arasındaki bağları gündeme getiriyor.

DÜSTÛR

Mehmet Hakan Sağlam

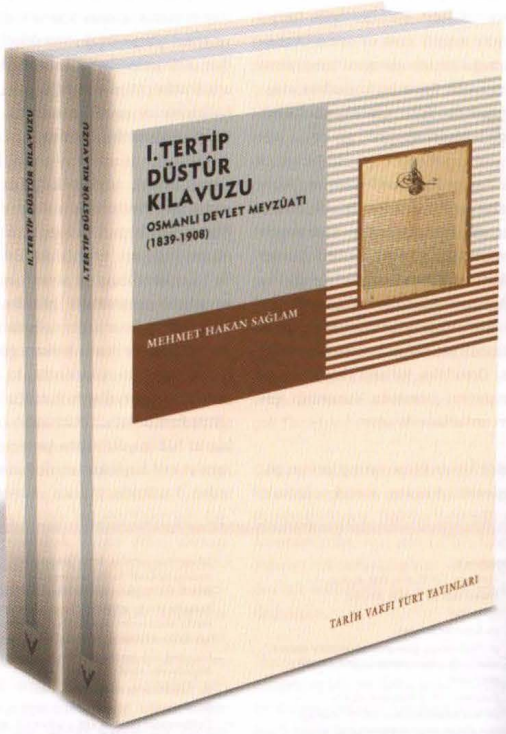
ISBN 975-333-201-7
ISBN 975-333-202-5
ISBN 975-333-200-9(TAKIM)

Ekim 2006,
1.Cilt 342 Sayfa
30,00YTL

2.Cilt 616 Sayfa
40,00YTL

"Mehmet Hakan Sağlam'ın elinizdeki ilk cildi I. Tertip Düstûr'un on iki bölümünü, ikinci cilt ise on iki ciltlik II. Tertip Düstûr'un dökümü içermektedir. Üçüncü cilt ise her iki tertipte de yer almayan "kavanin" ve "nizamat"a ayrılacaktır. Tarih Vakfı bu yayın dizisini sunduktan sonra okuyuculara bu döküm içersinde ulaşmak istedikleri mevzuatı da sağlamayı hedeflemektedir.

Böylece "nadir" eserler arasında yer alan düstûrlarımız araştırmacılarımızın hizmetine sunulmuş olacaktır.

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

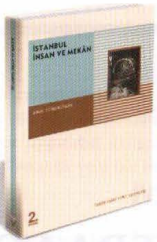
İSTANBUL
İNSAN ve MEKÂN

Erol Tümertekin

ISBN 975-333-070-7

Ekim 2006, 322 Sayfa

18,00 YTL

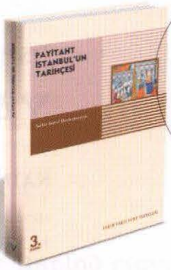
PAYİTAHT
İSTANBUL'UN
TARİHÇESİ

Sarkis Sarraf Hovhannesyan

ISBN 975-333-051-0

Ekim 2006, 86 Sayfa

6,00 YTL

23 -24 Nisan 1993

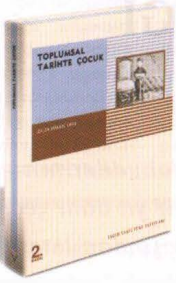
TOPLUMSAL
TARİHTE ÇOCUK

Sempozyum/Atölye

ISBN 975-333-010-3

Ekim 2006,160 Sayfa

11,00 YTL

Umuttan Yalnızlığa

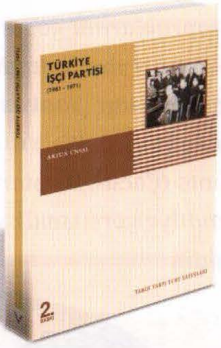
TÜRKİYE
İŞÇİ
PARTİSİ
(1961-1971)

Artun ÜNSAL

ISBN 975-333-162-2

Ekim 2006, 524 Sayfa

26,00 YTL

İ MİRYOLUNDAN
PETROLE
HESTER PROJESİ
(1908-1923)

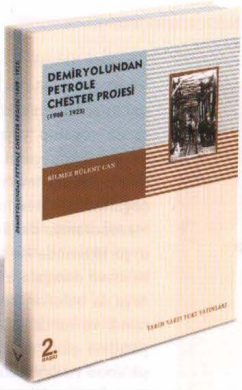
Bilmez Bülent Can

ISBN 975-333-121-5

Ekim 2006,

410 Sayfa

20,00 YTL.

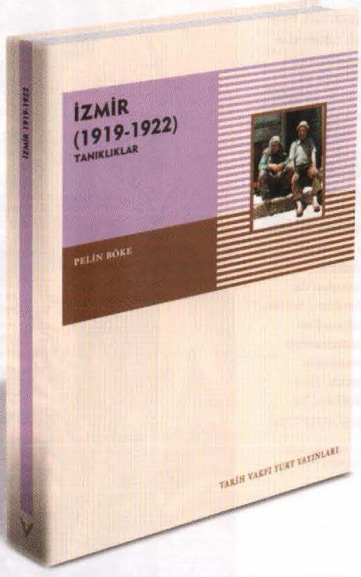

İZMİR
(1919-1922)
TANIKLIKLAR

Pelin Böke

ISBN 975-333-199-1, Ekim 2006,, 222 Sayfa

15,00 YTL.

"... Yunan ilk geldiğinde 1335'te, biz beş altı yaşlarındaydık. Onların en güvendikleri bir asker vardı, Venzon askeri. Kızların ateş pilesi entarileri var ya, şuraya kadar gelir, ayaklarında kırmızı ayakkabı, aynı Ödemiş efeleri gibi püsküller..."

"...Üç buçuk yıl [Yunan] içerdeyken, bir meyhane vardı, Yorgi'nin meyhanesi, kahveciydi o muhitte. Şalvarlı. Fakat çok yardım yaptı o Türklere. Gâvur [askeri] gelince [meyhaneye] hade more, burada bir şey yok [derdi]..."

"...Hatice'nin babası, o vakit muhtardı, Yunan bayrağı astı onun düğününde. Karakoldaki [askerleri davet etti], gâvur oynarmış, 'benim babam yedi bir Türko, ben de yiycem bir Türko' diye oynarmış gâvur..."

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI / TARİH VAKFI YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 **F** (0212) 227 37 32 **E** yayin@tarihvakfi.org.tr

OSMANLI'DA İLK BASIMEVİ

YAHUDİ MATBAACILIĞI

NAİM GÜLERYÜZ

Avram Galante'ye göre Osmanlı'da ilk matbaa, Sefarad Yahudilerinin İspanya'dan Osmanlı topraklarına göçünün üzerinden bir yıl dahi geçmeden, 1493 yılında David ve Samuel ibn Nahmias kardeşler tarafından İstanbul'da kurulmuş olup, basılan ilk kitap, Yaakov ben Asher'in Arbaah Turim *olarak anılan eseridir. M.A. Ubicini, J.C. Wolf'a dayanarak İstanbul'da basılan ilk kitabın* Leçons des Enfants *(Çocuk Dersleri) adlı İbranice bir sözlük olduğunu belirtir. Mistakidis Efendi'ye göre ise ilk basılan kitap, 1490'da Josef ben Goriom'un* İbrani Tarihi'*dir.*

Doğu Sefaradları Ansiklopedisi olarak bilinen *Me-Am Loez* adlı eser, 1735'te Yakob ben Meir Kuli tarafından yayınlanmaya başlandı ve değişik yazarlar tarafından sürdürülerek ancak 20. yy başında tamamlanabildi. Fotoğraf'ta görünen sayfada şu ibare yazılıdır: "İstanbul'da Efendimiz Sultan Mahmud'un hükümranlığı zamanında basıldı. Ünü Yücelsin. Yıl 5493" (1732-1733)

500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi.

İnsanoğlu yazıyı bulduktan sonra, önce yazılanları saklama, daha sonra da çoğaltıp yayma gereksinimi duydu. Eski uygarlıklarda ilk olarak elle oyulmuş levhalarla basım ve çoğaltma yöntemine başvuruldu. Mezopotamya'da Sümer ve Elam uygarlıklarında ise silindir şeklinde kalıp ve damgalara rastlanır. Doğu Asya'da bulunan kemik, bronz, seramik ve tahta kalıntılardan anlaşıldığına göre, yazı milattan yaklaşık 5000 yıl önce Çin'de bilinmekte ve kullanılmaktaydı. Çinlilerin milattan 200 yıl kadar önce kâğıdı bulması sonucu, metinlerin geniş bir yüzeye yazılması ve dolayısıyla kolaylıkla çoğaltılması mümkün oldu. Çin'de klasik edebi eserlerin tahta levhalar üzerine hakkedilmesi ve binlerce kopya olarak üretilmesi 175 yılında gerçekleştirildi. 7. yüzyılda da hurufatın tek tek tahta bloklar halinde yontulup kullanılmasına başlandı. Özellikle Song sülalesi döneminde (960-1269) bu yöntemle sayısız kitap, ansiklopedi, edebiyat külliyatı basıldı. Yaklaşık 1040 yılında Bi Sheng adlı bir Çinli, seramikten yonttuğu ve demir bir plakaya dizerek yapıştırdığı tekrar kullanılabilir hurufatla yeni bir çığır

açtı. Ne var ki, Çin alfabesinde binlerce harf bulunmasının yarattığı güçlükler yüzünden daha uygun görülen levha-blok basımının kullanılmasına devam edildi. 1444 yılında, hemen hemen Gutenberg'in matbaacılığıyla örtüşen bir dönemde, Koreliler doğu alfabesini Han'gul adını verdikleri 24 harflik bir formata indirgemek suretiyle hareketli basımı gerçekleştirdiler.[1] Alpay Kabacalı, dizgi sırasında yer değiştirebilen harflerin 11. yy ortalarında Çin Türkistanı'nda yaşayan Uygur Türkleri tarafından kullanıldığını, Mısır'da ise 1300 yıllarında, Türk Memluk döneminde Kuran basıldığını ifade eder.[2]

Avrupa'da, harfleri ayrı ayrı oyarak baskıdan sonra tekrar kullanabilme fikri ancak 15. yüzyılda gelişti. Bir sava göre, Hollanda'da Haarlem kenti büyük kilisesi ayin eşyası muhafızı Laurens Janszoon K(C)oster (d. 1370-ö. 1440?), torununu eğlendirmek için ağaç dallarından yonttuğu harflerin yere düşüp kum üzerinde iz bırakmasının verdiği ilhamla[3] yaklaşık 1430 yılında kurduğu matbaada, alfabeyi ve pazar duası ile bazı dini metinleri içeren, iki yüzü de baskılı 8 sayfalık bir kitap bastı. Almanya'nın Mainz şehrinde dökümcülük ve altın işçiliği yapan ve Kabacalı'nın[4] ifadesiyle, basımcılığı Koster'in çırağından öğrenen Johann Gensfleich Gutenberg (d. 1394-1399 arası, ö. 1468), kurşundan dökülmüş tek tek harfleri bir araya getirip presle basarak hareketli hurufat sistemini geliştirdi ve böylece, o zamana kadar ancak elle yazılan eserlerin hızla çoğaltılabilmesi mümkün oldu. Denemelerini 1436'da Strazburg'da (Strasbourg) yapan Gutenberg'in ilk bastığı kitap, *Speculum Humanae Salvationis*'tir. 1456 yılında, ünlü *42 satır/sütunlu İncil*'i yaklaşık 180 adet basan Gutenberg, böylece uygarlığın gelişmesi yolunda matbaacılığa yeni bir ivme kazandırdı.

İlk Yahudi basımevi 1444 yılında, Fransa'nın güneyindeki Avignon'da David de Caderousse tarafından kuruldu. İbranice ilk eserin basımı ise, 1475 yılında İtalya'nın Reggio di Calabria kentinde gerçekleştirildi.[5] İspanya'da ilk İbranice kitap, 1482 yılında Kastilya'nın Guadalajara kentinde basıldı ise de matbaa 1485'te Aragon bölgesindeki Hijar (Ixar) kentine taşındı.[6] Portekiz'in ilk İbrani matbaası ise, 1487 yılında Faro kentinde faaliyete geçti.[7]

Kral Ferdinand ile Kraliçe İsabella'nın, krallıkta yaşayan tüm Yahudilerin ya Katolikliği kabul etmelerini veya bir daha dönmemek üzere ülkeyi terk etmelerini emreden 31 Mart 1492 tarihli fermanı sonrasında ise ülkedeki İbranice yazmalar ve kitaplar yakıldı, yok edildi.

İlk Yahudi basımevi 1444 yılında Fransa'da, Avignon'da David de Caderousse tarafından kuruldu. İbranice ilk eserin basımı 1475'te İtalya Calabria'da gerçekleştirildi. İspanya'da ilk İbranice kitap 1482 yılında, Kastilya'nın Guadalajara kentinde basıldıysa da matbaa 1485'te Aragon bölgesindeki Hijar kentine taşındı. Portekiz'deki ilk İbrani matbaası, 1487'de Faro'da faaliyete geçti.

Johann Gensfleich Gutenberg, kurşundan dökülmüş tek tek harfleri bir araya getirip presle basarak hareketli hurufat sistemini geliştirdi ve böylece, o zamana kadar ancak elle yazılan eserlerin hızla çoğaltılabilmesi mümkün oldu.

1456 yılından 1 Ocak 1501 tarihine kadar basılan kitaplar, 17. yy bibliyografya uzmanları tarafından, Latincede "beşikte" anlamına gelen "incunabulum" sözcüğünün çoğulu olan "incunabula" deyimiyle tanımlanmaya başlandı.[8] Anılan dönemde, Avrupa'da değişik dillerde yaklaşık 40 bin eserin yayımlandığı ve

Gutenberg'den yüzlerce yıl evvel Çin'de matbaa, kemik, bronz, seramik ve taş malzemeler üzerine oyulan harflerin kullanımıyla hayata geçirilmişti.

www.mainz.de/gutenberg/english/erfindu2.htm

bunlardan 130 ila 160 kadarının Yahudi matbaalarında basılmış İbranice eserler olduğu sanılmaktadır.[9]

Başlangıçta basımcılık, adeta günümüzün bilişim teknikleri gibi, insanlık tarihinin devrimci bir gelişmesi olarak karşılandı. Dönemin bazı İbranice metinlerinde bu yeni meslek ilahi sanat olarak anılmaktadır. İlk İbranice basımcılardan biri olan Abraham Conat adındaki İtalyan Yahudi tıp doktoru ise yeni teknolojiyi "mucize olmadan birçok kalemle yazmak" şeklinde ifade etmektedir.[10]

Matbaanın icadı, özellikle İspanya ve Portekiz çıkışından sonra Avrupa'nın değişik ülkelerine, hatta kıtalara dağılmış Yahudiler arasındaki iletişime yeni bir boyut getirdi ve uzak mesafelerde de olsa, Tevrat öğrenimiyle dini yorumların ve geleneklerin paylaşılmasına, dolayısıyla birlikteliğin gelişip devamına olanak sağladı. Matbaacılık Yahudi bilgeleri tarafından "avodat hakodesh", yani "kutsal uğraş" olarak addedildi.[11]

Musevi topluluklarında baskı hiçbir zaman tümüyle el yazısının yerini tutmadı. Nitekim, Musevi dini geleneğine göre Tevrat (Tora) ve Ester'in Öyküsü (Megilla Ester) dini açıdan yenilebilir bir hayvanın derisinden hazırlanmış parşömen üzerine "sofer" adı verilen ve özel olarak eğitilmiş kişiler tarafından elle yazılır. Bu bakımdan elyazmalarının tezhibi sanatı ve güzel yazı (hüsnü hat) zamanla çok gelişti. Diğer taraftan, basımevlerinin bir bakıma kısıtlı sayıda olduğu İran, Yemen, Kuzey Afrika gibi ülkelerde el yazması eserler 20. yy başına kadar sürdürüldü. Gelişmiş basımevlerinin bulunduğu bazı ülkelerde dahi kimi mistik ve ezoterik konular için el yazması yeğlendiği gibi, bazen çok uzun olabilen yorumlar ve notlar basılı kitabın kenarına elle yazılmaya ve çoğaltılmaya devam edildi.[12]

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk basımevinin Yahudiler tarafından Kuşta'da, yani İstanbul'da kurulduğu tüm araştırmacılar tarafından kabul edildiği halde, ilk basılan kitabın adı ve basım tarihi tartışmalıdır.

Avram Galante'ye göre Osmanlı'da ilk matbaa, Sefarad Yahudilerinin İspanya'dan Osmanlı topraklarına göçünün üzerinden bir yıl dahi geçmeden, 1493 yılında David ve Samuel ibn Nahmias Kardeşler[13] tarafından İstanbul'da kurulmuş olup, basılan ilk kitap Toledolu din bilgini Yaakov ben Asher'in kısaca *Arbaah Turim* olarak anılan *Sefer Aturim le Ribi Yaakov ben Arosh* adlı eseridir.[14] Umumiyetle kabul edilen bu görüşe[15] mukabil, bazı araştırmacılar değişik iddialarda bulunmaktadır. Alpay Kabacalı'nın işaret ettiği gibi,[16] M.A. Ubicini,[17] Johann Christoph *Wolf*'un *Bibliotheca Hebraea*[18] adlı eserine dayanarak İstanbul'da basılan ilk kitabın *Leçons des Enfants* (Çocuk Dersleri) başlıklı küçük bir İbranice sözlük olduğunu belirtmekte, A.L. Castellani[19] ve Toderini[20] de bu görüşe katılmaktadır. Mistakidis Efendi'ye göre ise ilk basılan kitap, 1490'da Josef ben Goriom'a ait *İbrani Tarihi* adlı eserdir.[21] George Ionescu da aynı görüşte olup, anılan basımevinin Haham Gerson tarafından kurulduğunu eklemektedir.[22] Mustafa Nihat Özön de basılan ilk kitabın *İbrani Tarihi* olduğunda birleşmekte, ancak yazarını Yasef bin Avriyo ve basım tarihini de 1490 olarak vermektedir.[23]

Diğer taraftan, Arbaah Turim'in yayın tarihi de tartışmalıdır. Adri K. Offenberg, basım tarihinin kitabın künyesinde "4 Tevet 5254[24] Cuma" olarak belirtildiğini ve ebced hesabıyla İbrani harflerle ifade edilen bu tarihin Julyen takvimindeki karşılığının 13 Aralık 1493 olduğunu ifade ederken,[25] tarihçi Rosanes'e göre kitap 5264, yani miladi 1503/1504 yılında basılmıştır.[26] A. Ya'ari de 1504 yılının doğru tarih olduğuna hükmetmektedir.[27] Jewish Encyclopedia da kitabın basım tarihini 1503 olarak belirtmektedir.[28] Modern Yahudi

Matbaanın icadı, özellikle İspanya ve Portekiz çıkışından sonra Avrupa'nın değişik ülkelerine, hatta kıtalara dağılmış, Yahudiler arasındaki iletişime yeni bir boyut getirmiş ve Tevrat öğrenimiyle dini yorumların ve geleneklerin paylaşılmasına, dolayısıyla birlikteliğin gelişip devamına olanak sağlamıştır. Matbaacılık Yahudi bilgeleri tarafından "avodat hakodesh", yani kutsal uğraş olarak addedildi.

bibliyografyasının babası addedilen Moritz Steinschneider (1816-1907) 5254 ila 5264 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde Kuşta'da, yani İstanbul'da herhangi bir başka eserin izine rastlanmadığını da dikkate alarak 5264-1504 tarihinin kabul edilmesi gerektiği görüşündedir.[29] Sultan II. Bayezid'in (hük: 1481-1512), la matbaaların hızla çoğalmasına ve İbranice kitapların serbestçe ve rahatça basılıp satılabilmesine olanak sağlayan başlıca sebeplerdir.[32]

İspanya'dan çıkış tarihi olan 9 Av 5252 (Julyen takvimine göre 2 Ağustos1492) ile 4 Tevet 5254 (Julyen takvimine göre 13 Aralık 1493) arasında: *Zevah Pesah* (Abravanel'in yorumlarını içeren Pesah Agadası), *Nahalat Avot* ve *Rosh Amanah*. 1506'da, Rabi Davit ibn Yahya'nın *Leshon Limudim* ve *Shekel Akodesh*, 1509 yılında İsak Alfassi'nin *Halakhot*, Maimonidis-Moses Ibn Maimon'un *Mishne Tora* ve Rabi Ovadya'nın *Alahot Kodesh Ahodesh*

1483'te, İtalya Sonsino'da Dr. İsrael Natan Soncino ve oğlu, o günün aydın kesiminin özlemi olan matbaacılığa el attılar ve kuzey İtalya'da İbranice hurufatla bir matbaa kurdular. Halen çok kullanılan bir yazı türü olan italik harfler, dini yayınlarda sayfa düzeni, sayfa sırasını izlemeye yarayan folyo işaretleme tekniği gibi buluşlar Soncino'lara aittir..

oğlu Yavuz Sultan Selim (hük: 1512-1520) tarafından da tekid edildiği eklenen bir fermanıyla bu gibi işlerle (basımcılık) uğraşılmasının yasaklandığı ve aksine hareket edecek olanların idam cezası ile tehdit edildikleri iddiası[30] bu iki hükümdar döneminde alenen basılan ve satılan kitap sayısı dikkate alındığında pek inandırıcı gelmemekteyse de, acaba 1494-1504 yılları arasında kısa bir süre uygulanabilmiş böyle bir yasaklama, anılan dönemdeki basılı ürün yokluğunun sebebi olabilir mi, sorusunu düşündürmektedir.

Nitekim, David Nahmias basımevinde 1512 yılında basılan ve 1-118'e kadar Mezmurlar'ın (Psalms) yorumunu içeren *Midrash Teilim-Vegam Nikra: Midrash Shahar Tov Yakar Mipeninim* (Teilim'in Yorumu-İyi Sabahlar: İncilerden de değerli) eserinin orijinal bir nüshası 500, Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi'nde[31] sergilenmektedir. Kitap, ebced hesabıyla 5272 (=1512) tarihini ve "Efendimiz Kral Sultan Bayezid hükümranlığı altında basılmıştır. Tanrı krallığını ve kendisini yüceltsin," ibaresini taşımaktadır.

Yasakçı bir yaklaşımın aksine, ülkede din özgürlüğü ve hoşgörüsü olması, Hıristiyan ülkelerdeki gibi kilise baskısının bulunmaması, İslam dini ve sarayın huzuru ve emniyetiyle ilgili konular dışında kalmak koşuluyki yalnızca 16 aylık kısa sürede bir basımevinin kurularak donanımının hazırlanmasının ve bu çapta bir kitabın basılabilmesinin güç olduğu A. Ya'iri'nin ileri sürdüğü gerekçelerden biridir.

Nahmias'ların düzeltmeni ve editörü, Bizans'ta yerleşik Romaniot Hahamlar sülalesinden Rabi Binyamin Allevi'nin oğlu Rabi Eliyahu Allevi idi. 800 sayfayı aşkın bu eserin bir nüshası halen Bodleian Kütüphanesi'nin Oppenheim Koleksyonu'nda (No. 521F) bulunmaktadır.[33]

Nahmias matbaasında basılan ve 1505 tarihini taşıyan[34] ikinci kitap olan *Torah, Megillot ve Haftarot*'un içeriği epey zengindir: Raşi harflerle Pentateuch (Kitab-ı Mukaddesin ilk 5 kitabı), David Kimhi'nin yorumlarını içeren Haftarot, Abraham ibn Ezra'nın metni dahil 5 Kitap. Eserin son sözü, Sefaradların bilge kişisi Rabi Avraam ben Yasef Yaesh'e ait olup, yokluk ve zorluklarla geçen İspanya'dan göçün ve Tora'nın basımının önemi anlatılmaktadır. Nisan 1505'te tamamlanan kitabın basımı, iki tüccar kardeş olan Yeshua ben Saadia ve İsak ben Saadia Kaspota'nın desteğiyle gerçekleştirilebilmiştir.[35]

Nahmias basımevinde 1505'te, Don İsak Abravanel'in[36] 3 kitabı da basıl-

Rav Israel Kimhi'nin İzmir 1737 yılı baskısı "Avodat Israel" adlı eseri

500, Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi

le HaRambam adlı eserleri de Nahmias basımevinin kitaplarındandır.

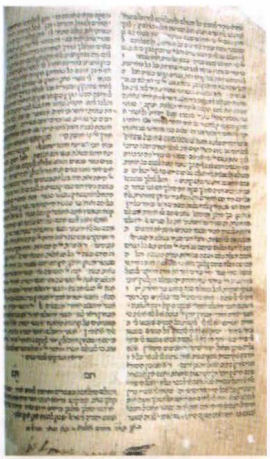
Nahmias ailesi matbaacılık mesleğini 1518 yılına kadar sürdürdü. Kardeş Samuel Nahmias'ın 1509 yılındaki vefatından sonra, halk arasında Azaken ve Ayashish[37] olarak anılan David ve oğlu Samuel iki yıl bazen beraberce, bazen Fransa'nın Toulon kentinden göç eden Astruc de Toulon ile ortaklaşa olarak çalıştılar. 1511'de David'in de ölümünü takiben Samuel önce tek başına, 1515-1517

yılları arasında da Haham Yuda Sason ile ortaklaşa, işi 1518 yılına kadar sürdürdü ve nihayet matbaayı devretti.[38]

Nahmias basımevinin İstanbul'da kurulması genelde İspanya göçünün doğal bir sonucu olarak görülmektedir. Bu matbaada basılan kitapların kileri olduğu, Kovma Fermanı'ndan sonra devlet adamı İsak Abravanel önderliğinde bazı varlıklı Sefaradlarla beraber Valencia'dan Napoli'ye geçtikleri ve beraberlerinde bazı tipografya malzemesini götürdükleri, ancak Napoli'de başgösteren veba salgını sonucu orayı terk ederek Napolili bazı matbaa ustalarını ve Sonsino'lardan sağladıkları bir miktar matbaa donanımını da alarak İstanbul'a geçtikleri izlenimini vermektedir.[39]

gum Aravi Uparsi'dir (Çok Lisanlı Tevrat). Anılan eserde, aynı sayfada: a) İbranice metin, b) Aramca Onkelus metni, c) Saadia ha-Gaon'un Arapça metni ve d) Dr. Moşe Hammon'un İran'dan getirdiği Yahudi bilgini Yaakov ben Yosef Tavus'un[41] Farsça çevirisi gayet düzenli ve okunaklı bir şekilde iç içe yer

İstanbul 16. yüzyılın başından 18. yüzyıl sonuna kadar İbranice matbaacılığın en önemli merkezlerinden biri olma hüviyetini koruduysa da, o tarihten sonra Yahudi yayıncıların tekellerini yavaş yavaş Ermeni matbaacılar lehine yitirdikleri, birçok Yahudi yazarın eserlerini Ermeni matbaalarında bastıkları gözlenmektedir.

Midraş Tehilim (Tehilim'in Yorumu) kitabında şu ibare yazılıdır: "İyi Sabahlar. İncilerden de Değerli. İstanbul, Yıl 5272 (1511/1512). Efendimiz Kral Sultan Bayazıd hükümranlığı zamanında basılmıştır. Tanrı Krallığını ve Kendisini Yüceltsin."

900. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi

fiziki tetkikinden fasıl, bölüm ve paragraf başlarındaki ilk harf için kullanılan geniş, dört köşe hurufatın, Eliezer ben Abraham Alantansi tarafından 1485-1490 yıllarında İspanya'nın Hijar (Ixar) kentindeki basımevinde kullanılan hurufatla aynı olduğu fark edilir.

Buna mukabil, metin hurufatı Joshua Salamon Sonsino'nun 1490-1491 yıllarında Napoli'deki basımevinde kullandıklarının aynıdır. Kullanılan Chancery tipi kâğıt da aynı yıllarda kuzey İtalya'da kullanılan kâğıttır. Bu gözlemler, Nahmias'ların İspanya'dayken Hijar'daki matbaa ile ilişkileri olduğu, Kovma Fermanı'ndan sonra devlet adamı İsak Abravanel önderliğinde bazı varlıklı Sefaradlarla beraber Valencia'dan Napoli'ye geçtikleri ve beraberlerinde bazı tipografya malzemesini götürdükleri, ancak Napoli'de başgösteren veba salgını sonucu orayı terk ederek Napolili bazı matbaa ustalarını ve Sonsino'lardan sağladıkları bir miktar matbaa donanımını da alarak İstanbul'a geçtikleri izlenimini vermektedir.[39]

1483'te, İtalya'nın Sonsino kentinde, Dr. İsrael Natan Soncino (Sonsino) ve oğlu Yeşua Solomon, o günün aydın kesiminin özlemi olan matbaacılık mesleğine el attılar ve kuzey İtalya'da İbranice hurufatla bir matbaa kurdular. Günümüzde halen çok kullanılan bir yazı türü olan italik harfler, dini yayınlarda sayfa düzeni, ciltçiye sayfa sırasını izleme imkânı veren folyo işaretleme tekniği vb. Sonsino'ların matbaacılığa kazandırdıkları buluşlardır. Talmud basımlarında ana metnin yanına yorumları ilave eden Sonsino'lar, daha sonra tüm Talmud basımlarına örnek olacak bir geleneği de başlatmış oldular.

Aile mesleğine katılan İsrael Natan'ın torunu Gershom ben Moşe 1526'da İtalya'dan ayrılarak önce Selanik'e yerleşti ve 1530'da İstanbul'a gelerek oğlu Eliezer ile beraber yayıncılığa başladı. 1489-1534 döneminde yayınladıkları eserler arasında Latince, Yunanca ve İtalyanca olanlarına da rastlanmaktadır.[40] Sonsino basımevinin yayınladığı eserler arasında en ünlüsü, bir basım başyapıtı olan, 1547 tarihli *SeferAtora Tirgum Onkelos ve Tir-*

almaktadır.[42] Dr. Yakup Alkabes'in İspanyolca romanı *Amadis de Gaula*'nın Ladino (Yahudi İspanyolcası) çevirisi de aynı dönemin ünlü yayınlarındandır.[43]

Karayların ilk basılı kitabı, Başyazı'nın *Adderet Eliyahu* eseri de 1531'de Gershon Sonsino matbaasının eseridir.[44] 1504-1530 döneminde İstanbul'da basılan eser sayısı 100'ü aşmaktadır.[45]

16. yüzyılda, Krakov'da (Polonya) Hıristiyanlığı zorla kabul ettikten sonra İstanbul'a sığınarak Museviliğe dönen ünlü Polonyalı matbaacı Samuel Halicz'in[46] ve İspanya göçmenlerinden İsak Jabez'in oğulları Salamon ve Yosef Jabez'in[47] İstanbul, Selanik ve Edirne'deki matbaaları ünlüdür. Jabes'ler, 1582-1589 yılları arasında Talmud'un önemli bir kısmını yayınladılar. Don Salamon Abenyaeş'in[48] (ibn Ya'ish) desteğiyle yayınlanabilen "Yoma" bölümü Kipur (Kefaret Günü) ritüelinin ayrıntılı anlatısını, deyimler, atasözleri ve paraboller içerir.[49]

Özellikle İstanbul'da ve genellikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde mevcut basımevlerinin ve basılan eserlerin dökümünü sunup analizini yapmak, ülkede matbaacılığın başlangıcını irdeleyen bir makale niteliğinde olan bu yazımızın

kapsamını çok aşan özel bir etüt konusudur. Yine de sunuşumuzu, özel önemleri itibariyle belirtilmesini uygun gördüğümüz birkaç notu sıralamadan bitirmek istemeyiz.

1579-1595 yılları arasında faaliyette bulunan, ürün kapasitesi bakımından çok önemli olmamakla beraber kurucusu dolayısıyla ünlü olan bir basımevi de Don Jozef Nasi'nin[50] Ortaköy Belveder mevkiindeki konağında kurduğu ve ölümünden sonra karısı Reyna tarafından devam ettirilmeye çalışılan matbaadır. Jozef Nasi'nin bilinen tek kitabı, *Ben Porat Yosseh* 1573 (kimine göre 1577) yılında bu matbaada basılmıştır. Nasi matbaasında 7 kitap yayımlanmış olup, 16. yüzyılın başında Edirne'de doğan ve zamanının kabala merkezlerinden Safed'e yerleşen Mois Alshech'in, Tevrat'ın "Tekvin" (Genese) bölümüne taalluk eden cumartesi vaazlarından oluşan yorumlarını içeren ve yaklaşık 1593 yılında basılan *Torat Mosheh* başlıklı eseri bunlardan biridir.[51]

Selanik'te ilk matbaa, Lizbon'da Eliezer Toledano Alantasi'nin basımevini yürüten ve Portekiz Çıkış Fermanı (1496) sonrası ülkeyi terk etmek zorunda kalan Don Yehuda Gedaliyah (Ibn Gedalya) tarafından kuruldu.

Edirne'deki ilk matbaa da, 1554'te Selanik'te faaliyet gösterirken veba salgını sonucu Edirne'ye göç eden Salamon ve Yosef Jabez kardeşler tarafından kuruldu. Jabez'ler beraberlerinde getirdikleri donanımla 3 kitap bastıktan sonra 1556'da tekrar Selanik'e dönünce, kentte basım faaliyetinin yeniden canlanması ancak 19. yüzyıl başında mümkün oldu.[52]

İzmir'de ilk matbaa, ancak 1658'de Abraham ben Yididya Gabay tarafından kuruldu. Basılan ilk kitap, Jozef Eskapa'nın *Rosh Yoseh* adlı eseridir. Bu matbaada İbranice kitaplardan ayrı olarak Latin harflerle iki İspanyolca kitap da basıldı: Menase ben Israel'in *Mikveh Yisrael* ile Eduardo Nicholas 'ın R. Menase tarafından İngilizceden İspanyolcaya çevrilen *Apologia para la noble nacion de los cudios* eserleri.[53] İzmir'in bu gelişimi, kendini Mesih ilan eden Sabetay Sevi hareketinin oluşturduğu kararsızlık ve beklenti döneminde (1665-1670) durakladı.

Karay Musevilerinin Kırım'da kitap basımı ancak 18. yüzyılda, Çıfıt-Kale olarak bilinen kentte başladı. İstanbul'dan Kırım'a göç eden matbaacı Afdah ve Sabetay Yeraka kardeşlerin kurduğu basımevinin ilk ürünü, 1737'de basılan *Seder ha Tefilot leminhag kehilot ha-Karaim* başlıklı dua kitabıdır.[54]

İlk Ermeni basımevinin 1567'de, ilk Rum matbaanın 1627'de kurulduğu Osmanlı Imparatorluğu'nda ilk Türk matbaası, Padişah III. Ahmed ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa döneminde, 16 Aralık 1727 tarihinde çalışmaya başladı. Matbaa esasen temmuz ayında hazır olmasına rağmen, kurucuları şeyhülislamın fetvasını beklemeyi tercih ettiler. Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin de, hem matbaaya karşı çıkan ulemayı tatmin ederek bir anlaşmazlığı önlemek hem de çok önemli gördüğü bu yenilik hareketini engellememek için "Tefsir, hadis, fıkıh ve kelam kitapları basılmaması koşuluyla"[55] fetva verdiği bu ilk basımevinin kurucuları, İslamiyeti kabul etmiş bir Macar olan İbrahim Müteferrika (1674-1745) ile Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa Büyükelçisi Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu ve kethüdası Sait Efendi'dir. İlk basılan kitap ise, *Kitab-i lughat-i Vankuli* diye bilinen ve Arapçadan Türkçeye bir lugat olan *Tercüme-i Sihah-ı Cevheri* olup, 1000 adet basıldı.

Bu matbaanın Arapça hurufatının hattat ve dökümcüsü ise Ribi Yona (Jonah) ben Yakov Eskenazi'dir.[56] Kullandığı hurufatın dizaynını kendisi çizen, geliştiren ve onları döken, bu meslekte yüzyılının en saygıdeğer simalarından biri olan Ribi Yona, Ortaköy'deki kendi matbaasında bir aralık elliye yakın işçi çalıştırmaktaydı. Matbaa 1747 yangınında tamamen harap olmuşsa da babalarının ölümünden sonra müesseseyi oğulları Ruben ve Nesim devam ettirdiler. Kendisi hakkak olan Ruben, bastığı eserleri resim ve kompozisyonlarla süslerdi. Kapandığı 1777 yılına kadar bu matbaada basılan 188 eser arasında *Zohar, Hemdat Yamim*'in ilk baskısı ve İbraniceye çevrilmiş bir Tevrat özellikle belirtilmelidir.[57]

Matbaanın geniş Yahudi kitlelere en yaygın etkisi ise, 18. yüzyılın ilk yarısında yazılarak yayınlanmaya başlanan *Me-am Lo'Ez* adlı yapıttır.

1714'de Kudüs'ten İstanbul'a gelen Yakob ben Meir Kuli, Sabetay Sevi

Yakob ben Meir Kuli, Sabetay Sevi olayından sonra içine kapanarak tam bir karanlığa gömülen Osmanlı Yahudilerine yeni bir düşünce yapılanması getirebilmek için dini akide ve geleneklerin basit bir dille izah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Kuli, 1730'da İstanbul'da yayınlanan ilk cilt Tekvin'in (Genese) önsözünde amacını, "(...) sokaktaki adama en iyi anladığı dil ve düzeyde okuma malzemesi sağlamak," olarak özetler.

olayından sonra içine kapanarak tam bir karanlığa gömülen Osmanlı Yahudilerine yeni bir düşünce yapılanması getirebilmek için dini akide ve geleneklerin basit bir dille izah edilmesi gerektiğine inanıyordu. Kuli, 1730'da İstanbul'da yayınlanan ilk cilt Tekvin'in (Genese) önsözünde amacını, "(...) sokaktaki adama en iyi anladığı dil ve düzeyde okuma malzemesi sağlamak," olarak özetler. *İbranice Anlamıyanların Kitabı. Doğu Sefaradlarının Ansiklopedisi* gibi adlarla da anılan *Me-am Lo'Ez*'in tamamlanması değişik yazarlar tarafından sürdürüldü ve eser ancak 20. yy başında tamamlanabildi.[58]

İstanbul 16. yüzyılın başından 18. yüzyıl sonuna kadar İbranice matbaacılığın en önemli merkezlerinden biri olma hüviyetini koruduysa da, o tarihten sonra Yahudi yayıncıların tekellerini yavaş yavaş Ermeni matbaacılar lehine yitirdikleri, birçok Yahudi yazarın eserlerini Ermeni matbaalarında bastıkları gözlenmektedir.

19. yüzyılda önemli Yahudi basımevleri artık parmakla sayılabilecek kadar azdır. En ünlüleri arasında, özellikle 1876'da Kanaat Matbaası,[59] 1883 Salnamesi'nde rastlanan Avram Salti Matbaası,[60] Arditi Basımevi, *Hamenora* dergisinin basıldığı Fratelli Hayim, ki daha sonra faaliyetine Kağıtçılık ve Matbaacılık A.Ş.[61] adıyla devam etmiştir, Avram Galante'nin ilk kitaplarını basan Haim-Rozio ve Şürekası Matbaası sayılabilir.

NAİM GÜLERYÜZ
ARAŞTIRMACI-YAZAR

DİPNOTLAR

1 Gutenberg's unknown brothers, Early Chinese printing: www.mainz.de/gutenberg/english/erfinduz.htm

2 Alpay Kabacalı, *Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Matbaa ve Basın Sanayii*. Cem Olset, İstanbul, 1998, s. 3.

3 The legend of Koster. www.psymon.com/koster/index.html

4 A. Kabacalı, age, s. 3.

5 Leon Menase, "Los Cudyos i la Emprimeria", *Aki,Yerushalayim* dergisi, sayı 19-20 (Ekim 1983 - Ocak 1984), Kudüs, s. 19. *Encyclopedia Judaica*. Printing, Hebrew, "Pre-modern Period" maddesi.

6 Joseph Jacobs & M.Franco, *Jewish Encyclopedia*, www.jewishencyclopedia.com, "Typography" maddesi.

7 Joseph Jacobs & M. Franco, agm

8 Adri K. Offenberg, "13 December 1493 The first printed book produced at Constantinople", http://cf.uba.uva.nl/nl/publicaties/treasures/text/107.html; aynı başlıklı etüdü, "A Choice of Corals, Facets of Fifteenth Century", Hebrew Printing (Nieuwkoop 1992) 102-132 (Bibliotheca Humanistica & Reformatorica 52)

9 First Impressions: Hebrew Printing in the Fifteenth Century, The Library of the Jewish Theological Seminary, www.jtsa.edu/library/exhib/firstimpressions/

10 www.jtsa.edu/library/exhib/firstimpressions

11 Landmarks in Hebrew Publishing: www.shemayisrael.co.il/jerbooks/jap/bookbl.htm

12 Manuscrits hébraique, Bibliotheque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/incunab/s6-212-f.html

13 *Jewish Encyclopedia*. Samuel'i David'in oğlu olarak belirtmektedir; Joseph Jacobs-Isaac Broydé Richard Gotheil www.jewishencyclopedia.com "Constantinople" maddesinde, "Typography" bölümü Nahmias'ların kardeş değil, ortak oldukları yorumu hakkında bkz.: A.K. Offenberg, *İstanbul'da Basılan İlk Kitap*, Studia Rosenthaliana'dan çeviren Rifat Bali, *Mülteferrika* dergisi, sayı 4, Kış 1994. David Nahmias'ın soyağacında belirtildiği gibi, hem kardeşmin hem de oğlunun, her ikisinin de Samuel adını taşıması bazı yorum karışıklıklarına yolaçmış olabilir.

14 Abraham Galante, *Histoire des Juifs d'Istabul depuis la prise de cette ville en 1453 par Fatih Mehmed II jusqu'a nos jours*, c. 2, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1942, s. 86.

15 Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı Tarihi*, 2 baskı, İstanbul,1939.

16 A. Kabacalı, age, s. 9.

17 M. A. Ubicini, *Lettres sur la Turquie*, Paris, 1851- Türkçe çevirisi: Türkiye 1850 c. 1, Cemal Karaoğlu, İstanbul, s. 228.

18 Johann Christoph Wolf (1683-1739), *Bibliotheca Hebrea*, 4 cilt, Hamburg, 1715-1733. cilt 1- Yahudi yazarlar listesi ve biyografileri; cilt 2: Konulara göre kitaplar listesi; cilt 3 ve 4: Ekler. Wolf, tümü İbranice 25 bin adet kitap ve el yazmasını Hamburg Kenti Kütüphanesi'ne bağışlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: *Encyclopedia Judaica* Wolf, "Johann" maddesi, c. 16, s. 605

19 A.L.Castellani, *Moeurs usages coutumes des Othomans et abregé de leur histoire*, c. VI, Paris, 1812, s. 184.

20 Tuderini, *Litterature des Turcs*, Paris, 1789

21 Mistakidis Efendi, "Hükumet-i Osmaniye Tarafından İlk Tesis Olunan Matbaa ve Bunun Neşriyatı", *Tarihi Osmani Encümeni Mecmuası*, sayı 5, 1912.

22 A. Kabacalı, age, s. 9'dan naklen George Ionescu, *Calauza Tipografului Maibaaainin Rehberi*. Bükreş, 1906

23 Mustafa Nihat (Özön), "Yüz Senelik Gazeteciliğimiz", *Ayın Tarihi Mecmuası*, cilt XV, sayı 46-47'den (Ocak-Şubat 1928) yayına hazırlayan Selim Sırrı Kuru, *Mütefferrika*, sayı 3, İstanbul, Yaz 1994, s. 24.

24 İbrani Takvim Yılı: Dünya'nın yaradılışından beri geçen zamanı belirttiği varsayılır. Ay döngüsüne göre hesaplanır ve belirgin bir hesaba göre bazı yıllar 12, bazı yıllar da 13 aydır. Yılbaşı 1 Tişri günü olup, yılına göre eylül-ekim aylarına denk gelir. Örneğin: 5766-4 Ekim 2005'ten 22 Eylül 2006'ya, 5767-23 Eylül 2006'dan 12.09.2007'ye.

25 A.K. Offenberg, agy.

26 Abraham Galante, age. s. 86.

27 Abraham Ya'ari, *Ha-Defus ha-Ivri be Kushta (Hebrew Printing in Istanbul)*, Hebrew University of Jerusalem, 1969, s. 17-18.

28 Joseph Jacobs Isaac Broydé-Richard Gotheil, agm

29 M. Steinschneider ve D Cassel, *Juedische Typographie und Juedischer Buchhandel*, Erach und Gruber Allgemeine Encyclopaedie 1851

30 Mustafa Nihat (Özön), agm.

31 bkz. www.muzenet.com

32 Kitap listeleri için bkz.: Henri Omont, *Missions Archeologiques Francaises en Orient aux XVIIe et XVIIIe Siecles*, Paris, 1902, s. 971, 1113, 1105 vs; M. Franco, *Essai sur l'Histoire des Israelites de l'Empire Ottoman, depuis les origines jusqu'a nos jours*, Paris, 1897, s. 80-81, 93, 126-128, 266-269; www.jewishencyclopedia.com "Constantinople" maddesinde "Typography" bölümü sonu

33 Joseph Jacobs-Isaac Broydé Richard Gotheil, agy.

34 A. Galante. age. s. 86

35 A. Ya'ari, age, s. 17-18

36 Don Isaac Abravanel veya Isak ben Yuda Abravanel veya Abarbanel (1437-1508). Lizbon doğumlu devlet adamı, filozof, din yorumcusu ve maliyeci

37 Azaken ve Ayashish (ayaşiş)-Pirke Avot'ta (Sinai Dağı'nda verilen öğretiler) geçen iki deyim olup, halk arasında 60 (azaken-bilge adam) ve 70 (ayaşiş-yaşlı adam) yaşına ermiş kişilen kastetmek için kullanılırdı

38 A. Galante, age, s. 86; *Encyclopedia Judaica*. *Nahmias*, "Ibn" maddesi

39 A.K. Offenberg, agy; Encyclopedia Judaica, "Soncino" maddesi.

40 The Historical Geography of Jewish Printing www library.upenn.edu/exhibits/cajs/exhibiting96/Geography.html

41 Naim Güleryüz, *Türk Yahudileri Tarihi*, c. 1, İstanbul, 1993, s. 71 ve dipnotları.

42 Bir nushası Viyana Krallık Kütüphanesi'ndedir. (A. Kabacalı, age. s. 10)

43 Nancy Miller, *Soncino A name linked to printing for 5 centuries*, *The Christian Science Monitor*, 17.61985.

44 Joseph Jacobs & M. Franco, agm.

45 A. Galante, age. s. 86 vd.

46 *Encyclopedia Judaica*, "Halicz" maddesi

47 *Encyclopedia Judaica*, "Jabez" maddesi.

48 Salamon Abenyaeş (1520, Portekiz-1603, İstanbul) Marano bir aileden doğan. Alvaro Mendes adı verilen, Portekiz'de önemli mevkilerde bulunan ve Portekiz kralı tarafından şövalye unvanıyla ödüllendirilen, 1585'te Selanik'e göç edip Museviliğini açıklayarak Salomon Abenyaeş (ibn Yais) adını alan ve saray hizmetine giren, Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere Krallığı arasındaki diplomatik ilişkilerin mimarı devlet adamı. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Naim Güleryüz, age. s. 102-105

49 Talmud, Bibliothèque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/incunab/s6-216-f.html

50 *Encyclopedia Judaica*, "Nasi" maddesi.

51 Le Monde Sefarade, Bibliothèque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/incunab/s6-208-f.html

52 *Encyclopedia Judaica*, "Adrianopolis" maddesi.

53 *Encyclopedia Judaica*, "İzmir" maddesi.

54 Liturgie, Bibliothèque et Archives Canada: www.collectionscanada.ca/incunab/s6-204-f.html

55 A. Kabacalı, age. s. 13.

56 A Galante, age. s. 88.

57 A Galante, age. s. 89

58 Me-am Lo'Ez hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: N. Güleryüz, age, s. 166

59 A. Kabacalı, age, s. 127 ve 130

60 A Kabacalı, age, s. 132.

61 A Galante, age, s. 90

Tabulardan, övünmelerden,
her türlü önyargıdan, ayrımcılıktan,
şovenizmden uzak bir tarih bilinci için...
Temel desteğini varlıklı bir aileden,
bir büyük sermaye grubundan,
politik bir çevreden ya da devletten almamasına karşın,
ülkenin en büyük sivil toplum kuruluşlarından biri olmayı
başaran ve sürdüren bir Tarih Vakfı için...

TARİH DOSTU OLUN!

Tarih Dostlarına ***Toplumsal Tarih*** dergisi ücretsiz olarak gönderilecektir. Aylık minimum katkının 5 YTL fazlasını ödeyenlere ***İstanbul*** dergisi, 40 YTL üzerinde ödeyenlere proje yayınları dışındaki yeni yayınlar ücretsiz olarak gönderilecektir.

Tarih Dostları Tarih Vakfı'nın kamuya açık tüm konserlerine, sergilerine, sempozyum vb. bilimsel toplantılarına ve diğer etkinliklerine öncelikli olarak davet edilecekler, bunlardan ücretli olanlara % 25 indirimle katılabileceklerdir.

Tarih Dostları Vakıf bürolarından olmak kaydıyla, Tarih Vakfı'nın proje yayınları dışındaki tüm kitaplarını % 40 indirimle alabileceklerdir. Bürolara ulaşamayan **Tarih Dostları** ise posta masrafları düşülerek aynı indirimden yararlanacaklardır.

Tarih Dostları Vakfın düzenlediği müze, ören yeri vb. özel gezilere ve seminerlere (Osmanlıca, sanat tarihi vb.) % 10 indirimle ve öncelikli katılabilecek ve Bilgi-Belge Merkezi'nin kütüphane ve arşiv hizmetlerinden kullanıcı kartı olmaksızın yararlanabileceklerdir.

Tarih Dostları Tarih Vakfı internet servisine e-abone yapılarak, kendilerine ayda bir tüm çalışmalara ait bilgiler ulaştırılacaktır. **Tarih Dostları** Vakfın genel kurullarının **Tarih Dostları**nın görüşleri ile ilgili gündem maddesinde de söz alabileceklerdir.

TARİH DOSTU BİLGİ FORMU

Tarih Dostu'nun

Adı soyadı:.....Doğum tarihi:.....
Mesleği/Eğitimi:.....
Yaptığı iş:.....
Ev adresi:.....
.....
Posta kodu:.....Şehir:.....
Evtel:.....Faks:.....
Cep telefonu:.....E-mail:.....
Kurum adı:.....
İş adresi:.....
.....
Posta kodu:.....Şehir:.....
İş tel:.....Faks:.....

☐ Ev adresime gönderilsin ☐ Elden teslim alacağım ☐ * İş adresime gönderilsin

* Gönderiler imza karşılığı kargo ile yapılmaktadır.
Çalışma saatlerinde ulaşılabilecek adresi bildirmenizi rica ederiz.

Kredi Kartı Bilgileri

Kart sahibinin adı:.....
Kart no: | | | | | | | | | | | | | | | |
Kartın geçerlilik tarihi: | | | | ** CVV Kodu: | | |
Kart tipi: ☐ Visa ☐ Master-Euro Card
Aylık bağış tutarı: (rakamla).....
(yazıyla).....

(Aylık minimum katkı: Öğrenciler için 10 YTL, tarih ve sosyal bilgiler öğretmenleri için 15 YTL, diğer gruplar için 20 YTL, Avrupa için 15 Euro, ABD ve diğer ülkeler için 20 $)

Tarih:..... İmza:.....

İşaretli dergi/dergileri adresime ücretsiz gönderin.

☐ Toplumsal Tarih ☐ İstanbul

Lütfen, bu formu taahhütlü mektupla ya da faksla Tarih Vakfı'na iletiniz.
15 gün içinde teşekkür mektubu gelmezse lütfen hemen Vakfı arayınız.

** Kredi kartınızın arkasındaki rakamların son üç hanesidir.

Tarih Vakfı, Bakanlar Kurulu'nun 19.01.1998 tarihli, 98/10648 numaralı kararıyla kamu yararına çalışan sivil toplum kuruluşu kabul edildiğinden, yapılan bağışlar vergi matrahından düşülebilmektedir.
Tarih Vakfı'nın mali hesapları Price Waterhouse Coopers tarafından denetlenmektedir.

TARİH VAKFI

ABONE OLUN, KİTAP ARMAĞANINIZI ALIN!

TOPLUMSAL Tarih AYLIK TARİH DERGİSİ

ABONELİK FORMU

Yıllık abonelik: 50 YTL, Yurtdışı abonelik: AB, 75 Euro; ABD, 110 $
İki yıllık abonelik: 100 YTL, Yurtdışı abonelik: AB, 150 Euro; ABD, 220 $

Aboneliğe başlangıç sayısı:.....

Yıllık abonelik ve geçmiş sayılardan istediklerimin toplam bedeli:.....

Adı soyadı:.....

.....

Adres:.....

.....

Postakodu:.....Şehir:.....

Tel:.....Faks:.....

E-mail:.....

☐ Ev adresime gönderilsin ☐ Elden teslim alacağım ☐ * İş adresime gönderilsin

* Gönderiler imza karşılığı kargo ile yapılmaktadır.
Çalışma saatlerinde ulaşılabilecek adresi bildirmenizi rica ederiz.

Abonelik bedelini:

☐ Nakit ödüyorum.

☐ Kredi kartı hesabıma borç kaydediniz.

☐ Yıllık fiyat artışını bildirerek aboneliğimi kredi kartı hesabımdan otomatik olarak yenileyiniz.

☐ Vakıflar Bankası Taksim Finansmarket Şubesi 2007499 no'lu hesaba yatırdım, makbuzun fotokopisi ektedir.

Kart sahibinin adı:.....

Kart no: | | | | | | | | | | | | | | | |

Kartın geçerlilik tarihi: | | | | ** CVV Kodu: | | |

Kart tipi: ☐ Visa ☐ Master-Euro Card ☐ Diğer |.....|

Tarih: ..... İmza: .....

** Kredi kartınızın arkasındaki rakamların son üç hanesidir.

☐ **BİR YILLIK** ABONELİĞİM KARŞILIĞINDA AŞAĞIDAKİ KİTAPLARDAN **BİRİNİ** ARMAĞAN OLARAK ALMAK İSTİYORUM.

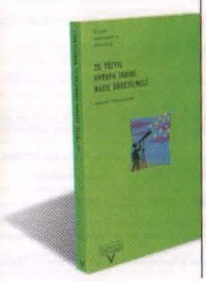
☐ **İKİ YILLIK** ABONELİĞİM KARŞISINDA AŞAĞIDAKİ KİTAPLARDAN **İKİSİNİ** ARMAĞAN OLARAK ALMAK İSTİYORUM.

Bu kampanya Tarih Vakfı tarafından ve bu form kullanılarak yapılan aboneliklerde geçerlidir.

AVRUPA EVİ ☐

20.YY. AVRUPA TARİHİ NASIL ÖĞRETİLMELİ ☐

BEYAZ PERDEDE AVRUPA ☐

TARİH ÖĞRETİMİNDE ÇOĞULCU VE HOŞGÖRÜLÜ BİR YAKLAŞIMA DOĞRU ☐

TARİHİN KÖTÜYE KULLANIMI ☐

www.tarihvakfi.org.tr

TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Tarihi Darphane Binaları, Osman Hamdi Bey Yokuşu
Arkeoloji Müzesi Karşısı, 34122 Gülhane İstanbul
T (0212) 513 50 82-(0212) 522 02 02 F (0212) 522 25 46

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA

KARAY MATBAASI

DR. DAN SHAPIRA

Karay nüfusu Konstantinopolis'te yüzyıllar boyu ikamet etmiş olmakla beraber, şehrin fethinden sonra sayıları daha da artmıştır. Osmanlılar, Edirne ve Provato'da bulunan Romanyot-Karayları 1455'te İstanbul'a getirmiş, buraya yerleşen Karaylar "Edirne qaalı" diye adlandırılmışlar ve hahambaşılığın etkisi altında kalmışlardır. Karay cemaatinin ilk kitabı 1530-1 tarihinde basılmıştır ve 15. yy İstanbul Karaylarından Eliya Başyazı'ya aittir. Yazar, cemaatin önde gelen üyelerindendi. Karay yazımında bir klasik haline gelen bu eser asırlar boyu eşsizliğini korudu.

ÇEVİRİ: ONUR ŞAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe ve Yunanca konuşulan bölgelerindeki Karaylar üzerine kapsamlı bir araştırma yapılmamıştır şimdiye kadar. Bizans dönemi İstanbul'unda yüzyıllar boyu ikamet etmiş olmakla beraber, anlaşılan o ki şehrin fethinden sonra buradaki Karay nüfusu daha da artmıştır. Osmanlılar, sürgün adı verilen uygulamayla Edirne ve Provato'da bulunan Romanyot-Karayları 1455'te (Gutenberg'in matbaayı bulduğu yıl) İstanbul'a getirmiştir. İstanbul'a yerleşen Karaylar "Edirne qaalı" olarak adlandırılmışlar ve hahambaşılığın etkisi altında kalmışlardır.

Gutenberg'in dünya tarihini ciddi biçimde etkileyen buluşunu yapmasından 14 yıl sonra, ilk İbranice kitap olan Rashi'nin *Pentateuch* tefsiri Roma'da basıldı.[1] Bununla birlikte, kesin tarihlemesini yapabildiğimiz ilk İbranice kitap Reggio di Calabria'da 1475'te basıldı. 1483'te Gershom ben

Bir Kitab-ı Mukaddes sözlüğü de hazırlayan Avraham Firkowicz önemli bir yayıncı ve Karay cemaatinin liderlerinden biriydi.

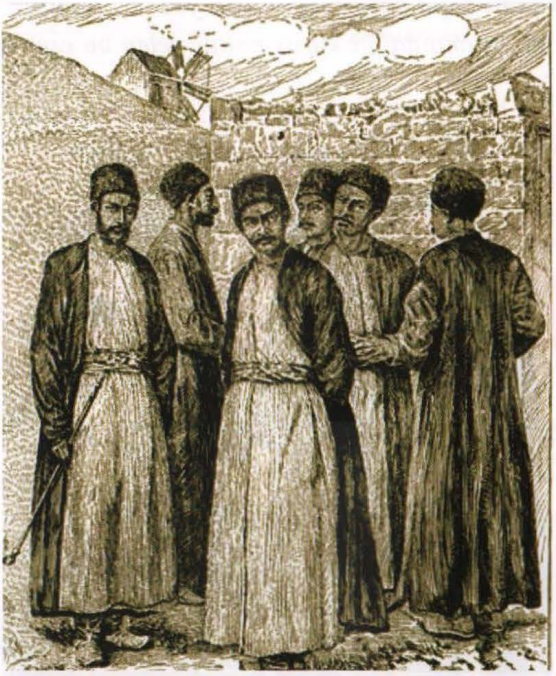
[1] Kimi isimlerin transkripsiyonunda ve bazı kavramların açıklamasında yardımını esirgemeyen Denis Ojalvo'ya teşekkürederiz.

Moşe Soncino, sırasıyla önce Soncino'da, sonra Mantua, Napoli, Brescia, Fano, Pesaro, Ortana ve Rimini'de kitap yayımlamaya başladı. 1526'ya kadar İtalya'da çalıştıktan sonra Osmanlı topraklarına geldi. 1527 ve 1529 senelerinde Selanik'te iki kitap bastı. 1530'da İstanbul'a geldi. Burada bastığı ilk kitap, RaDaQ'ın *He*

üyelerindendi. Karay yazımında bir klasik haline gelen bu eser asırlar boyu eşsizliğini korudu. Bu durum, David ben Mordehay Kokizov'un 1834 (Gözleve) ve Yitzhak Baym'ın 1860'taki (Odesa) yeni basımlarına kadar devam etti. Gershom Soncino'nun 1534'te vefat etmesinden sonra, oğlu Eliezer işin başına geçti ve son dere-

bu ilk Karay kitabı, yarım yüzyıl boyunca basılmış tek kitap olarak kaldı. Bunun nedeni oldukça basittir aslında; cemaat ufaktı ve basılacak kitabı satın alacak kişi sayısı azdı. Karay kitapları basmak ticari bir olaydan ziyade cemaat için bir prestij niteliğindeydi.

İstanbul ve Kırım Karaylarının kendi basımevlerini kurma girişimleri 18. yüzyılda başlar. Kırımlı Musevilerin lideri Yitzhak Çelebi b. Moşe, Sinani Afeda ve Şabtay b. Avraham Yeraka kardeşlerle Venedik dua kitabını basmaya karar verdi. 1732-33'te, kitabın birkaç sayfası İstanbul'da Rabanit matbaacılar tarafından basıldı. Ertesi yıl matbaa Kırım'a taşındı ve Bahçesaray'da, Çıfıtkale'de yeniden kuruldu.

Bir Grup Karay erkeğini gösteren çizim.

www.turkhaber.org/karay tarihi

leq haDiqduq'u[II] oldu. Dört sene zarfında burada toplam 14 kitap bastı. Bu ilk kitaplar arasında bizi bu yazı çerçevesinde ilgilendiren, 15. yy İstanbul Karaylarından Eliya Başyazı'ya ait olan *Seğer hamitzvot ha nikra Aderet Eliyahu*'dur.[III] Kitap, 1530-1 yılında İstanbul Karay cemaati adına basıldı ve yazarı cemaatin önde gelen

ce faal bir basımcı oldu. 1534-1537 yılları arasına 298 kitap sığdırdı. 1557'de Mısır'a gitti ve basım işlerine orada devam etmek için bir matbaa kurdu.

Daha önceki paragrafta bahsedildiği gibi, ilk Karay kitabı Karay cemaatinin isteği ve maddi desteğiyle basılmıştı. Osmanlı başkentinde basılan

Başyazı'nın *Addereth Eliyahu*'su dünyada ilk basılan Karay kitabı değildi. 1528-29 yılının iyyar ayında Venedik'te dört ciltlik bir dua kitabı basılmıştı: *Seder tefilot keminhag kehal ha Karaim*.[IV] Bu kitabın basım maliyeti de siparişi veren İstanbul cemaati tarafından karşılandı. Hıristiyan bir baskıcı olan Cornelius Adelkind tarafından, yine bir Hıristiyan olan Hollandalı Daniel Bomberg'in matbaasında basıldı. Çok kaliteli bir kâğıda basılan bu kitabın siparişi 1503 senesine kadar uzanıyordu. Bu tarihte Osmanlı toprakları üzerinde İbranice basımın yapılmadığı veya ilk matbaanın henüz kurulmuş olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

İstanbul'un ilk matbaacıları David ve Şemuel Nahmias kadeşlerdir. 1493'te doğudaki ilk matbaayı kurdular. İstanbul'da basılan ilk kitabın Yaakov ben Aşer'in *Arbaa Turim* (Dört Sıra) adlı eseri olduğu bilinen bir olgudur. İkinci kitap ise bir derlemeydi: Rashi'nin *Pentateuch*'u, RaDaQ'ın *Aftarot*'u,[V] Abraham İbn Ezra'nın *Five Scrolls*'u (Beş dua rulosu) ve *Antakya Scroll*'undan[VI] oluşan bir derleme. 1509 yılına kadar kardeşi David'le beraber çalışan Shemuel ben David, 1518'den sonra dönem dönem yalnız ya da bir arkadaşıyla çalıştı. Bununla birlikte, 1528 senesine gelindiğinde İstanbul'da İbranice kitap basan matbaa kalmamıştı, Venedik'teki Bomberg'in büyük bir prestiji vardı.[I]

Sefarad Musevilerinin 1521'den beri Selanik'te basım yaptıklarına bakarak, bu şehirde bir Karay kitabının basıldığı iddia edilebilir ama kesin olarak bilinmeyen bazı nedenlerden dolayı, Karaylar Selanik'teki bu matbaayı kullanmayı tercih etmemişlerdir. Muhtemelen maliyetler çok yüksekti ve basımevi Rabanit hediye edilmiş ve cemaatin dini ihtiyaçları için kullanılmıştır. Diğer kopyalar Rus Milli Kütüphanesi, Sankt-Petersburg[3] ve Gershom Scholem Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Görünüşe göre İstanbul'da Karay kitapları için bir pazar yoktu, zaten daha önce vurgulandığı gibi cemaat son derece ufaktı. Diğer yandan, Hıkitap ve (kayıp olan) *Zot hi-İhuda* (özelliği budur veya anlamı budur) yasak cinsel ilişkileri konu alır. Yazar 1580'de öldüğünde, kitabı baskıdaydı. Kitabın ön okumasını, yazarın damadı Eliyahu ben Yehuda Maruli yapmıştır. Kitap, yazarın oğlu Yitzhak ve ağabeyi Moşe Fuqi tarafından sipariş edilmiş ve onların

İkinci kitap, İstanbullu bir Karay yazarı ve Eliyah Bashiasi'nin olan torunu Yehuda b. Eliyezer Çelebi Fuci tarafından kaleme alınmıştır. Zot hi-İhuda ise yasak cinsel ilişkileri konu alır. Kitabın ön okumasını, yazarın damadı Eliyahu ben Yehuda Maruli yapmıştır ve ancak yaşayan din otoritelerinden onay alındıktan sonra basılabilmiştir.

Musevi kitaplarını basmakla fazlasıyla meşguldü. Bu dönemlerin İbranice matbaanın kuruluş yılları olduğunu ve Venedik'in İbranice kitapların basım merkezi olduğunu akılda tutmak gerekiyor (1520'de Bomberg'in bütün *Talmud*'u bastığı yer).

Venedik'te basılan dua kitabının basımının neredeyse bir nesil sürmesinin nedeni (1503, siparişin verildiği yıl; 1528, basımın yapıldığı yıl) açık değildir. Bu dua kitabı, İstanbul'daki Karay cemaatinin lideri olan ve Türkçe metinlerde Sinan Çelebi diye de anılan Rabbi Yosef Moşe ben Kalev'in isteği üzerine basılmıştır.[2] Sinan Çelebi, Kalev Aphendopulo'nun (1430-1499) torunudur. Edirne, Akkirman ve İstanbul'un ünlü lideri ve yazarı olan Aphendopulo aynı zamanda daha önce bahsettiğimiz bilge R. Eliyah Bashyasi (ölümü c. 1490) ile de akrabadır. Sinan Çelebi, ünlü Rabanit bilginleri olan Rabbi Hanoh, Rabbi Yabes ve Rabbi Mordehay Komtino'nun da öğrencisiydi.

Söz konusu dua kitabının birçok kopyası, bu makalenin yazarı tarafından bizzat görülmüştür. Kudüs Shocken Kütüphanesi'ndeki kopya Çıfıtkale'den (Çufut-Qal'eh) gelmiştir. Bu kopya 1632'de Rabbi Yaakov Selamo'nun dul eşi Hannah bat Yehudah Sarrac tarafından cemaate

ristiyan basımcılar böyle nadir kitaplara meraklıydı. Yine de Venedik'te dua kitabının basıldığı yılı takip eden sene ve Soncino İstanbul'a geldikten sonra Karaylar, klasik haline gelen *Book of Precepts*'i (Kurallar Kitabı) bastılar. Bununla birlikte, diğer iki Karay kitabı İstanbul'da sadece 50 yıl sonra, 1581'de Sultan 3. Murad döneminde basılabildi. *Sefer hokmat dikduk laşon hakodeş ha nikra Kelil Yophi (Elul 5341)*[VII] ve *Şaar Yehuda al inyan ha arayot* (Kislev 5342).[VIII]

İlk kitap, kutsal dil olan İbranicenin dilbilgisi üzerineydi. Bu tür dilbilgisi kitapları önemliydi zira İbranice öğrenmek Karaylar için dini bir zorunluluktu. Kitap, Aharon (Yaşlı) ben Yosef (ölümü 1294) tarafında yazılmıştır. Konstantinopolis'te çok faal olan ama 1279'da kısa bir dönem Kırım Sulhat'ta bulunan Aharon Karay dua kitabını yeniden düzenledi ve Kitab-ı Mukaddes'le ilgili iki tefsir kaleme aldı: *Sefer Ha Mivhar* ve *Mivhar Yeşarim*.[IX] *Kelil Yofi* ise (Mutlak Güzellik) yazar tarafından bitirilememiştir. Basılı olan versiyon yazarın elyazmalarına ve Yitzhak Tişbi'nin katkılarına dayanmaktadır.

İkinci kitap, İstanbullu bir Karay yazarı ve Eliyah Bashiasi'nin torunu olan Yehuda ben Eliyezer Çelebi Fuci tarafından kaleme alınmıştır. Bu

Bir grup yaşlı Karay.

www.geocities.com/Athens/Ithaca/6623/Kmusi.jpg

maddi desteğiyle basılmıştır. Rabanit Musevilerde olduğu gibi, kitap, yaşayan din otoritelerinden (Moşe Fasi, Moşe Begi, Moşe Masorandi, Yehuda Tişbi, Eliyezer Tzadik, Şmuel Ramati ben Şlomo, Eliyahu ben Yehuda Maruli) onay aldıktan sonra basılabilmiştir.

İki kitabın da bir Rabanit matbaada basıldığı anlaşılıyor. Matbaa sahibi Yosef ben Yitzhak Yabes (Jabes), adının bir Karay kitabının üzerinde

bulunmasını istememiş olmalı zira bu Karayca kitapların yazı karakteri aynı yıl (1581) basılan bir başka kitabın karakteriyle aynıdır ("Rabbani Yitzhak Onkenira the Rabbanite", *Ayuma ka Nidşalot*).

Karayca bir eserin bir sonraki basım yeri, Hollanda oldu. *Hizuk Emuna* matbaacı Menaşe ben Israel'e önermiş, ne var ki Menaşe sansür korkusundan olsa gerek, eseri basmayı kabul etmemiştir. İlginçtir, aynı Menaşe 1642-43'te Amsterdam'da Trokili Yosef ben Mordehay Malinowski'nin mistik bir şiirini basmakta sakınca görmemiştir.

suz etkilediğinde: Şehirdeki bir yangın veya Valide Sultan Camii'nin yapımı için eski Karay mahallesi yok edildiğinde.[5]

Kırım'daki bu matbaada basılan ilk kitap, *Mekabetz nidhey Israel*[ix] veya *Seder ha Aftarot u Şaar ha Dvarim ha Megubaşim mi po u mi*

Bir "nouveau riche" olan Simhah Babowicz 1824'te Kırım Karaylarının lideri oldu. Karayların merkezini Çıfıtkale'den, bir liman kenti olan Gözleve'ye taşıdı. 1825 senesinde Gözleve'de basımevi kurulmasıyla, Avraham Firkowicz'in de önemli rol oynadığı basım faaliyetleri hız kazandı. 1830'ların başında bu faaliyetler kesintiye uğradı zira Firkowicz İstanbul cemaatinin liderliğiyle ilgiliydi.

Kiev'deki Karay. Sinegogu (Kenasa).

www.yurchenko.org

JOANNIS CHRISTOPHORI WOLFII,
PATRIARCHÆ D. CATHAR. & SCHOLARCHÆ HAMBURG.
NOTITIA KARÆORUM,
HAUSTA
EX
TRACTATU MARDOCHÆI,
KARÆI RECENTIORIS,
QUI EX MS. HEBR. CUM VERSIONE LATINA,
NOTIS & PRÆFATIONE DE KARÆORUM REBUS
SCRIPTISQUE EDITUS,
PRODEUNT HUNC
NOVÆ AD RAMPEM NOTITIAM ACCESSIONES,
CUM
EJUSDEM VINDICIS A VIRI DOCTI ANIMADVERSIONIBUS PUPERIS, NEC NON CUM OBSERVATIONIBUS
TUMS DE LIBRO PRÆCIPUUM ANTICHRISTIANO
CHIZZUCK EMUNA:
ACCESSIT DE CAUSA
JACOBI TRIGLANDII
DISSERTATIO DE KARÆIS.
HAMBURGI
A. MDCCXXI.

İbranice ve Latince olarak Hamburg'da 1721 yılında basılmış bir Karay kitabının ön sayfası.

Dan Shapira. Avraham Firkowicz in İstanbul, Ankara 2003.

(İnancın Kuvvetlendirilmesi) adlı bu kitabı Trokili Yitzhak ben Avraham kaleme almıştır. Hıristiyanlık karşıtı olan bu kitap yazar tarafından bitirilmiş, asistanı olan Trokili Yosef ben Mordehay Malinowski tarafından üzerinde çalışılmış ve gerekli düzeltmeler yapılmış, bir önsöz ve indeks eklenmiştir. 1629 civarında Karay bilgini Troki'li Zerah ben Natan bu eseri basmayı Amsterdamlı

İstanbul ve Kırım Karaylarının kendi basımevlerini kurma girişimleri ancak 18. yüzyılda başlamıştır. Kırımlı bütün Musevilerin lideri (Rabanit ve Karait) Yitzhak Çelebi ben Moşe, Sinani Afeda ve Şabtay ben Avraham Yeraka kardeşlerle birlikte Venedik dua kitabını yeniden basmaya karar verdi. 1732-33'te, kitabın birkaç sayfa İstanbul'da Rabanit basımcılar Yehuda ben Şemual Rozanes ve Avraham ben Moşe Yathom tarafından basıldı. Takip eden yılda matbaa İstanbul'dan Kırım'a taşındı ve Bahçesaray'daki Musevi mahallesi olan Çıfıtkale'de yeniden kuruldu. Osmanlı Karay cemaatinin merkezinin İstanbul'dan Kırım'a kayması Karayların yerleşme özelliklerine paraleldi. Kırım'a Bizans İstanbul'undan 13. yüzyılın ortalarındaki Moğol fethinden sonra gelen Karayların Yunanca konuştukları açıktır. Yunanca konuşan Karayların göçü İstanbul, Edirne, Anadolu ve Balkanlar'dan Kırım'a hep devam etti.[4] Yine de, iki tepe noktası saptanabilir:

1)- Geç 15. yy/erken 16. yy, İstanbul Bizans egemenliğinden Osmanlı egemenliğine geçtikten ve yeni başkent ilan edildikten sonra, Kırım'da Hacı Giray ve Mengli Giray hükümdarlığında yeni ekonomik imkânlar oluştuğunda,

2)- 17. yüzyılın ortalarında, bir dizi felaket İstanbul Karaylarını olum-

po[xi] idi. Baskıyla ilgilenen firma aynı İstanbullu firmaydı, Menahem Tzadik Yeruşalmi ise basım işine yardımcı oluyordu. İlk bölüm "Aftarot"u, ikinci bölümse "Piyyutim, Azharot" (İlahiler, Dualar), bazı dualar, 5495-5500 yılları için "Maladot" (Doğumlar) ve bir Luck yazmasından alınmış, "Selihot"un (özür ve bağışlanma talep eden dualar) Türkçe çevirisini içermekteydi.[6]

1735'te, Kırım matbaasında tüm Kırım Musevilerinin (ki çoğunlukla Qarasubazar, Keffe ve Çıfıtkale'de yerleşiktiler) nasi'si[xii] gibi davranan Yitzhak Çelebi ben Moşe Sinani'nin himayesinde bir "Kırımçak"[xiii] Rabanit sidur (dua kitabı) basıldı. Bu dua kitabı "Piyutim" (Ezgiler Ezgisi) ve "Ruth" ile bunların Tatarca çevirilerini içermekteydi. Bu sidur'un farklı tarihlerde basılmış versiyonları olduğu düşünülmektedir.[7]

1736-37'de aynı İstanbul firması, Çıfıtkale'de Venedik dua kitabını yeniden basma işine girişti. Görünen o ki, birden fazla baskı yapılmıştır zira farklı kütüphanelerdeki kopyaların kullanılan kâğıt, yazı karakteri ve format itibariyle aynı olmadıkları görülmektedir. *Seder Berahoth*'un[xiv] 1741'deki basımı 18. yy Çıfıtkale'sindeki matbaacılığın son ürünüdür.

Rus egemenliği altında Çıfıtkale matbaası yeniden faaliyete geçmiş ve

dört kitap basılmıştır: 1804'te *Seder-Berakhoth le Hol Hashahana liymey ha Hol u le Şabatot u le Yom Tov*[xv] (1741'dekinin yeniden tıpkı basımı); 1804-05 senesini içeren bir Karay takvimi; Venedik dua kitabından bazı farklılıklarla ve üç cilt olarak dua kitabı ve Yitzhak ben Şlomo'nun *Moladot* adlı kitabı (1805-06).

Bir "nouveau riche" olan Simhah Babowicz, 1824'te Kırım Karaylarının lideri oldu. Karayların merkezini Çufutkale'den, yeni gelişen bir liman kenti olan Gözleve/Eupathoria/Jevpatorija'ya taşıdı. 1825 senesinde Gözleve'de bir basımevinin kurulmasıyla, Avraham Firkowicz'in de önemli rol oynadığı basım faaliyetleri hız kazandı. Bununla birlikte, 1830'ların başında bu faaliyetler kesintiye uğradı zira Firkowicz İstanbul cemaatinin liderliğine gelmeye çalışmaktaydı. Bu dönemde (1831) İstanbul'da, ünlü bir İbranice dilbilgisi kitabının Türkçe-Tatarca hazırlanmış şekli olan, Yosef Şlomo Kutzki tarafından yazılan *Sefer Hinuh le Pethah Tikva, o Zekher Rav*[xvi] adlı kitabı bastı. Biraz Türkçeleştirilmiş ve Tatarcalaştırılmış Karayca dua çevirileri ve Firkowicz'in düzenlediği bir Kitab-ı Mukaddes sözlüğü ile hacmi artırılmış bir kitap oldu bu. 1832 ve 1835 yılları arasında Ortaköy'de, A. Firkowicz'in hazırlayıp Türkçe konuşan bir İstanbul Karayı olan Yitshaq Kohen tarafından gözden geçirilen Türkçe *Pentateuch* çevirisi basıldı. Basılmak üzere hazırlanmış birçok eser vardı ama Kohen ve Firkowicz arasındaki kişisel kavga, basım faaliyetlerini engelledi. İki kitap da Ermeni matbaacı Arapoğlu Bogos-Pavlus tarafından basıldı.

En büyük Türkçe-Musevi projesi 1841'de uygulamaya geçti; bu, "Chronicles" bölümü dışında tüm Kitab-ı Mukaddes'in çevirisiydi. Bu kitap üç ciltten oluşacak ve maliyeti Gözleveli zengin tüccar Mordehay Tırışkan tarafından karşılanacaktı. Resmi açıklama, bu basımın geleceğin muhtemel Rus Çarı II. Aleksandır adına yapıldığıydı. Gerçek nedeni ise, Simhah Babowicz'in başarılı liderliği sayesinde Kırım Karaylarına bahşedilen idari ve dini bağımsızlığı ölümsüzleştirmekti.

Bu, Osmanlı ile ilgili Karay matbaacılığının sonuydu. Sonraki yıllarda yapılan işler farklı coğrafyaları ilgilendiriyordu. İstanbul'da basılan son Karay eseri, 1844'te Kırımlı genç Karay Yitzhak Tırışqan'ın bir Sefarad basımevinde yayımladığı, hocası Avraham Firkowicz'in uydurduğu *Mejalis Belgesi* adlı eserin Tatarca çevirisiydi.

Türk Karaim Cemaati Kabristan'ından Karay mezarı.

www.unyeses.net

DAN SHAPIRA
OPEN UNIVERSITY OF ISRAEL,
TEL AVIV

DİPNOTLAR

1 İlk Aşkenaz dua kitabı 1513'te, Prag'da Gershon Cohen tarafından basılmıştır

2 Karay mahallesi olan Hasköy'deki bir çeşmenin belgelerinde bunu görmek mümkündür. Hicri 931 yılında yaptırılan çeşmeyle ilgili olarak Osmanlı belgelerinde şu ibareye rastlanmaktadır: "Dokuz-yüz-otuz-birde çeşme bina eden Yasef veled-i Musa veled-i Kid."

3 İkisi de Gözleve'de, 1834 ve 1835 yıllarında basılmıştır. 1844'te ölen Yoseph-Şlomo Lurski'nin tefsiri de beraber basılmıştır

4 Mezar taşlarında bulunan Yunanca kadın ve aile isimlerinden anlaşılmaktadır

5 Bkz. Baer, "The Great Fire of 1660 and the Islamization of Christian and Jewish Space in Istanbul", *International Journal of Middle East Studies*, 36 (2004), s. 159-181.

6 Bkz. D. Shapira, "The Turkic Languages and Literatures of the Eastern European Karaites", *Karaite Judaism. A Guide to the Literary Sources of Medieval and Modern Karaite Judaism*, ed. M. Polliack, Leiden Brill 2003, s. 657-707

7 29-A. A. Danon, "Fragments turcs de la Bible et des Deutéracanoniques", *Journal Asiatique*, onzième série, XVII, no 1, Ocak-Mart (Paris 1921), s. 98-122.

AÇIKLAMALAR

i Tora: Peygamberler veyazıların toplamı olarak bildiğimiz, Yahudilerin kutsal kitabı Tevrat'ın sadece "tora" bölümünün ilk beş kitabına verilen addır. Bu beş kitap: Yaratılış, Mısır'dan Çıkış, Levi'liler, Çöl de Sayım ve Yasa kitaplarından oluşur

ii Radaq bir kısaltma olup, muhtemelen "rabbi david qimhi" anlamına gelir. "Helek ha diqduq" ise gramerle ilgili kısım veya imla kitabı demektir

iii "Sefer hamitzvot ha nikra aderet eliyahu." aderet eliyahu namı ile maruf dini emirler-sevaplar kitabı. Aderet: Pelerin, Eliyahu'nun pelerini Pelerin kelimesini, bir şeyi kaplayan örtü gibi anlamak gerek.

iv "Seder tefilot keminhag kehal ha Karaim" olarak okunmalı. Anlamı: "Karay cemaatinin geleneğine uygun dua kitabı"dır

v "Aftarot". aftara kelimesinin çoğuludur. Sinagoglardaki dualardan sonra okunan bir bitirme bölümüdür.

vi Antakya'da bulunan bir ruloya verilen bir ad.

vii İbrani 5341 yılının elul ayında yazılmış, (sefer hohmat dukduk laşon hakodeş ha nikra kelil yofi) adı *Kelil Yofi* (Mutlak Güzellik) olan, kutsal lisanın gramer mantığı kitabı

viii *Şaar yehuda al inyan ha arayot* (kislev 5342). "Zina'yı Konu Alan Yehuda'nın Kapısı" adlı eser (İbrani 5342 yılının kislev ayında yazılmış)

ix Seçmeler Kitabı ve Dürüstlerden Seçmeler

x Dışlanmış İsrail oğullarını toparlayan.

xi Oradan buradan toparlanmış Aftara duası ve sair şeyler.

xii Prens veya cemaat başkanı anlamında kullanılan bir unvandır.

xiii Kırımlı Yahudilere verilen ad.

xiv Kutsamalar Kitabı. "Seder." ayrı zamanda düzen demektir

xv Bütün sene için haftanın günleri Şabat günleri ve bayram günleri için (Şabat günü Cuma gün batımında başlar ve Cumartesi gün batımında biter)

xvi Büyük Hatıralara İlişkin Eğitim Kitabı

İSTANBUL'DA, 12 EKİM 1913'TE ÇİFTE JÜBİLE

ERMENİ ALFABESİNİN 1500, MATBAANIN 400. YILI KUTLAMALARI*

SACİT KUTLU

"Çifte Jübileler 412-1912 ve 1512-1912" kutlamaları Erivan'da, 11-14 Ekim 1912'de yapılmıştı. İstanbul törenleri Arnavutluk isyanı, Balkan Harbi vb. nedenlerle bir yıl sonra, 12 Ekim 1913 tarihinde yapılabilmişti. Taşnakların ve Hınçakların faaliyetlerini takip eden fakat Ermenilerle iyi ilişkiler içinde oldukları görüntüsünü de korumak isteyen İttihat ve Terakki'nin, Ermeni jübilelerini bu amaca uygun olarak değerlendirdiği anlaşılıyor. 1913'te yapılan törenlere İttihatçı liderlerin üst düzeyde katılmaları, siyaseten kendilerini zayıf gördükleri dönemde başvurdukları bir taktik miydi, yoksa bir uzlaşma denemesi miydi?

III. Tiridates Hristiyanlığı Ermenistan'ın tek dini ilan etti.

Venedik'teki Mihitarist koleksiyonu.

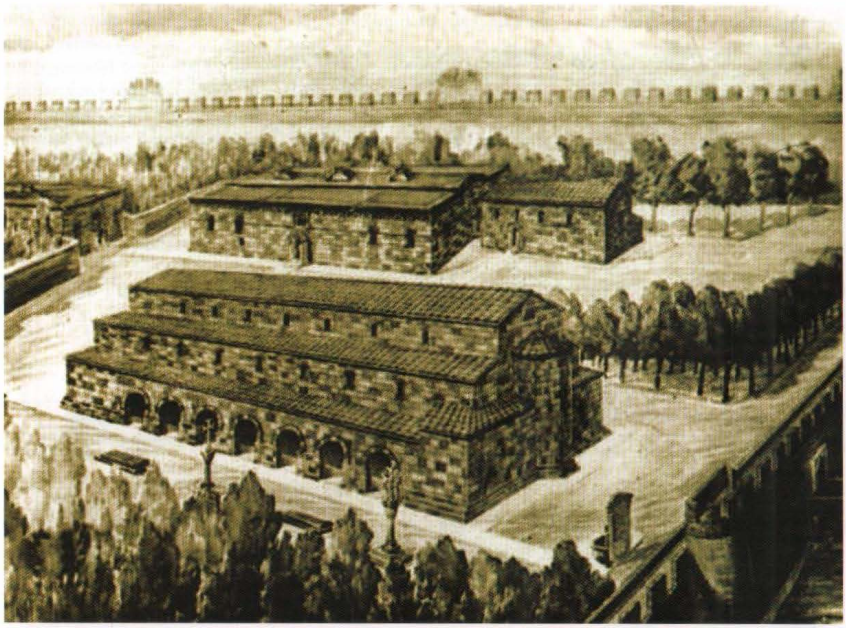
* Gerek kaynaklara ulaşmamda, gerekse Ermenice tercümelerde gösterdiği yardımseverlik, tevazu ve "çelebi"liği ile beni kendisine minnettar bırakan Agos gazetesi Ermenice edit.örü sayın Sarkis Seropyan'a sonsuz teşekkür ederim.

Kafkasya'da ve Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerin MS 4-5. yüzyıllarda gerçekleştirdikleri üç önemli olay, Ermeni kimliğinin oluşmasında ve pekişmesinde büyük rol oynadı. Bunların ilki, MS 301 yılında, Roma İmparatorluğu'ndan önce Hıristiyanlığı resmen kabul eden ilk devlet olmalarıydı. Ermenilerin bu tutumlarında, Surp Krikor Lasavoriç'in (Greguar Illuminateur) çalışmaları kadar, kimliklerini Perslerin artan kültürel etkisinden koruma arzusunun da önemli payı vardı (Seropyan, s. 27).[1] Kimi zaman ileri boyutlara varan Pers baskısına rağmen Zerdüşt veya Mezdeki inancı yerine Hıristiyan dinini benimseyen Ermeniler, bu tarihten sonra başlarını Aramatz'ın kızı, insan neslini yaratan ana tanrıça ve "Altın İlahe Anahit" tapınakları başta olmak üzere paganist döneme ait tüm mabetleri yakıp yıktılar (Seropyan, s. 33).

Masis Dağı'ndan (Ağrı-Ararat) koparılan 8 yontulmamış kaya üzerinde Eçmiyadzin Kilisesi inşa edilmiş (Seropyan, s. 29) ve "gatoğigos"luk (başpatrik) ihdas edilmişti. Fakat Hıristiyanlık başlangıçta halk dini olmaktan çok, aristokratik bir din konumunda kalmıştı. Eski pagan hiyerarşisinin muazzam mal varlığına el koyan büyük feodal beyler olan bu dönemin gatoğigosları, episkoposları ve kilise prensleri ancak koruma müfrezeleri eşliğinde ülkeyi gezebilen "militan din adamları" görünümündeydiler (Atiya, s. 350).

Hıristiyan dini literatürü, alfabesi olmadığı için Ermenice yerine Grek veya Süryani dilinde yazılmak zorundaydı. Bu iki dili de bilmeyen halk bunları anlamadığından, eski putperest batıl inançlar okuma yazma bilmeyen Ermeniler arasında varlığını uzun süre korumuştu. Yabancı bir dille okunan litürjinin ve duaların anlaşılabilmesi amacıyla kilisede kendine özgü iki sınıf oluşmuştu. Kiliselerde "verdzanogh" (okuyan-yorumlayan) adıyla anılanlar Kitab-ı Mukaddes'i ve diğer metinleri okuyor, "thargmaniç" (mütercim) denilen kişiler de bunları cemaat için Ermenice anlatıyorlardı (Atiya, s. 353).

Aziz Sahak'ın gatoğigosluğu döneminde Kitab-ı Mukaddes'i Ermeniceye çevirebilmek için Mesrop Maş-

Dvin'in merkezi. Ana katedral, sağ tarafta bir bazilika var (6. yy).

G. Kochoyan'ın skeçleri üzerine A. Ptrick tarafından çizilmiştir.

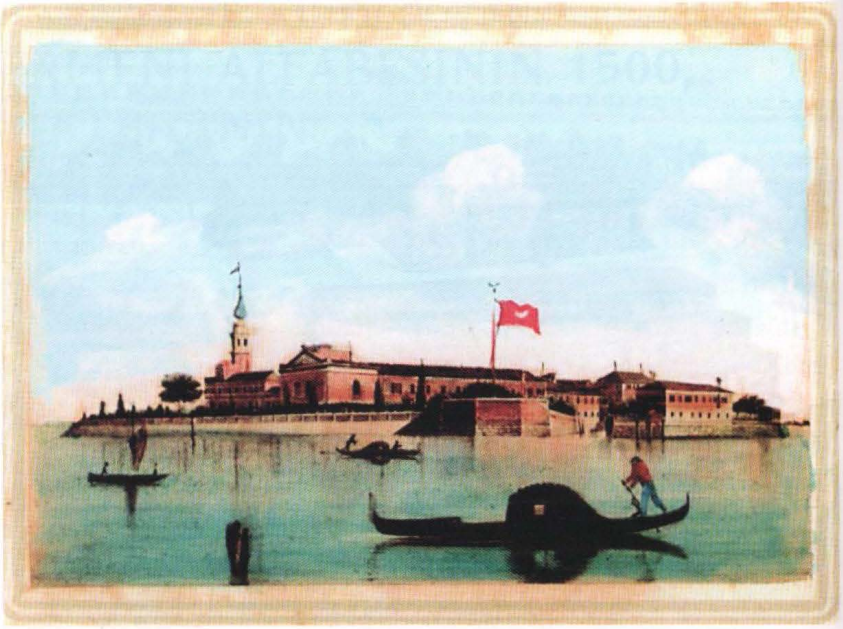
Ermeniler MS 301'de Hıristiyanlığı resmen kabul eden ilk devlet oldu. Ermenilerin bu tutumlarında, Surp Krikor Lasavoriç'in çalışmaları kadar, kimliklerini Perslerin artan kültürel etkisinden korumak arzusunun da önemli payı vardı. Pers baskısına rağmen Zerdüşt veya Mezdeki inancı yerine Hıristiyanlığı benimseyen Ermeniler, bu tarihten sonra paganist dönemin tüm mabetlerini yıktılar.

dots'un 402-412 yılları arasında Balohovit'te (Palu) yaptığı yoğun çalışmaların ardından (Seropyan s. 36) icat ettiği 36 harfli Ermeni alfabesinin kullanılmaya başlanması, Ermeni devletinin attığı ikinci önemli adım oldu. 12. yüzyılda 2 harf ilave edilen bu alfabe günümüzde de kullanılmaktadır (Atiya, s. 353).

552 yılında Nahcıvan civarında toplanan Dıvin Konsili'nde Ermenilerin batı Hıristiyanları ile yollarını ayırmaları, Ermeni Kilisesi'nin ve kimliğinin gelişmesinde rol oynayan üçüncü önemli olaydı. Ermeniler, 449'da yapılan II. Efes Konsili'ni kanonik (kurallara uygun) olarak tanımışlardı. 451 yılında toplanan ve Roma Kilisesi ile İskenderiye Kilisesi arasında bir mücadele halinde geçen Kalkedon (Kadıköy) Ekümenik Konsili'ne Ermeniler çağrılmadı veya kendileri katılmadılar (Atiya, s. 355-356).

Roma Kilisesi'nin üstünlüğüyle sonuçlanan Kalkedon Konsili'nde, İsa'nın niteliği konusunda Efes'te alınan kararları ters yüz eden tez benimsenmişti. Ermeniler, İskenderiye Patriği Cyril'in formülasyonuna uygun olarak İsa'nın tek doğada vücut bulduğu tezine sahip çıkıyorlardı. Kalkedon Konsili'ndeyse, İsa'nın kesintisiz ve bölünmüşüz iki doğada vücut bulduğu tezi kabul edilmişti. Kalkedon Konsili'nde başlayan ayrılık 552'de Dıvin'de resmileşti. Ermeniler, Kalkedon kararlarının Nasturilik'e yakın olduğunu ve kendilerinin Efes'te ilan edilen iman şartlarına bağlı olduklarını açıkladılar. Böylece Ermeniler Doğu Monofizitleri arasında yerlerini aldılar.

Mısır'daki Koptlar ile pek çok ortak noktası olan Doğu Ortodoks Ermeni Apostolik Kilisesi (Gregoryen mezhebi) daha çok İskenderiye teolojisinin ilkelerine bağlı kaldı (Atiya, s. 337). Ermeniler, kiliseleri gibi bir süre sonra takvimlerini de batılılardan ayırdılar. Yeğivartlı Movses Gatoğigos'un hazırladığı ve 30'ar günlük 12 aydan ve 5 günlük ek bir aydan oluşan takvimi kabul ettiler. Buna göre, Ermeni miladı İS 552 yılında başlıyordu (Seropyan s. 109). Fakat 1 ocak tarihinin karşılığı ağustos ayının ortasına (Navasart) denk geldiği için, miladi takvimde karşılığını bulmak üzere, bir olayın ağustostan önce veya sonra meydana

Sivaslı Mekhitar, 1717 yılında Papa'nın daveti ile Venedik'e geldi. San Lazaro Adası'na çekilerek kendisini takip edenlerle birlikte Mekhitarist Tarikatı'nın çekirdeğini oluşturdu.

http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Venice_San_Lazzaro_degli_Armeni.jpg

Aziz Sahak'ın gatoğigosluğu döneminde, Kitab-ı Mukaddes'i Ermeniceye çevirebilmek için Mesrop Maştots'un 402-412 yılları arasında Balohovit'te (Palu) yaptığı yoğun çalışmaların ardından icat ettiği 36 harfli Ermeni alfabesi kullanılmaya başlandı. 12. yüzyılda 2 harf ilave edilen bu alfabe günümüzde de kullanılmaktadır.

gelmesine bağlı olarak bazen 551, bazen de 552 eklemek gerekiyordu (Seropyan'la görüşme: Ekim 2006).

İspanya'dan gelen Yahudilerin 1493 yılında Istanbul'da ve daha sonra Selanik'te matbaa açmalarını takiben Osmanlı Imparatorluğu'nda basım ve matbaa işleriyle uğraşan ikinci toplum, Ermeniler olmuştu. 1512 yılında Hagop Megabard, Venedik'teki matbaalarda kendi yazdığı Ermenice kitapları bastırdı. Tokatlı Apkar Tıbir, 1567 yılında Venedik'ten getirdiği hurufat ve matbaa aksamı ile Kefeli Mahallesi'nde Surp Nigoğayos Kilisesi'nde Ermenice kitaplar basmaya başladı (Seropyan, s. 114).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerle Müslüman Türkler arasında pek çok ortak değer mevcuttu. Tanzimat uygulamaları bir yandan Osmanlı şehir ve kasabalarındaki Ermeni nüfusun bir "Rönesans" yaşamasını sağlamış, diğer yandan ulusal değerleri besleyen bir eğitim sistemini yaşama geçirmenin yolunu açmıştı. Aynı dönemde Ermeniler arasında yılbaşını ağustos değil de 1 ocak olarak kabul edenlerin ve çağdaş takvimi benimseyenlerin sayısı da giderek arttı (Seropyan'la görüşme: Ekim, 2006).

Fransızların 18. yüzyılda Ermeniler arasında Katolik mezhebini yayma çabalarına bir süre sonra Papa ve onun aracısı olarak Venedik de katıldı. Venedikliler, Ermenilere Fransızlar gibi hırçın yöntemler yerine, barışçıl yaklaştılar. Teolojik, tarihi ve kültürel çalışmalar yapmaları için aydın Ermeni din adamlarını Venedik'e davet ettiler. Ermenilerin eğitimini geliştirmek için yeni bir manastır tarikatı kurmak isteyen Sivaslı Mekhitar, 1717 yılında Papa'nın daveti ile Venedik'e geldi. San Lazaro Adası'na çekilerek kendisini takip edenlerle birlikte Mekhitarist Tarikatı'nın çekirdeğini oluşturdu, Ermeni edebiyatı ve filolojisi üzerine çalışmalar yaptı. San Lazaro Adası'nda büyük bir matbaa kurdu.

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, halkta tabanı olmadığı için ancak gizli örgüt yapısını koruyarak başarılı olacağına inanıyordu. Meclis-i Mebusan seçimleri ön-

cesi Anadolu'da Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) ile işbirliği yapmayı tercih etmişti. İttihatçılar, gerek 1894-1896 olaylarını, gerekse 1905'te Ermeni örgütlerin padişaha yönelik başarısız suikast girişimlerini Abdülhamid'in kötü yönetimine bağladıklarından ve Taşnaklar da Hınçak Partisi karşısında güç kazanmak ve Ermenilerin tek temsilcisi olmak istediğinden, gizli örgüt olarak yola çıkan iki grubun anlaşmaları güç olmadı. İki örgütün de dine karşı mesafeli pozitivist fikirleri savunması, birbirlerine anlayışla yaklaşmalarını kolaylaştırdı (Avagyan, s. 47). Taşnaksutyun'un cemaatlere tanınan dini ayrıcalıkların kaldırılması önerisi Rumları kızdırmakla birlikte, İttihatçılara cazip geliyordu.[2]

13 Nisan 1909'da (31 Mart 1325) İstanbul'da, "31 Mart Vakası" olarak tarihe geçen askeri isyan başlamış, ertesi gün Adana'da da Müslümanlarla Ermeniler arasında ölümle sonuçlanan karışıklıklar görülmüştü. Adana Vilayeti sınırları içinde değişik yerleşim bölgelerinde günlerce süren olaylarda 20 bine yakın Ermeni ve 1500'e yakın Müslüman Türk yaşamını yitirdi. Buna rağmen, İttihat ve Terakki-Taşnaksutyun işbirliği devam etti.[3]

"Teotik" mahlasıyla tanınan Teodoros Lapcinciyan (1873-1928), 20. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da faaliyet gösteren bir yayıncı ve Ermeni entelektüeliydi.[4] 1912 yılında, Ermeni alfabesinin icadının 1500. ve Ermeni matbaacılığının 400. çifte jübileleri vesilesiyle Ermeni matbaacı-yayıncılarına adanmış *Dib u Dar* (Baskı ve Harf) isimli bir kitap yayınladı.[5]

Dib u Dar'ın önsözünde, Ermenilerin 1912 yılında, alfabelerinin icadının 1500. yılını ve matbaa kurmalarının (aslında kullanmaya başlamalarının) 400. yılını İstanbul'da, Tiflis'te ve Boston'da büyük törenlerle kutlayacakları bildiriliyor.[6] Bazı kaynaklarda Ermeni alfabesinin icat edildiği tarih olarak 404, 405 ve 406 yılları da verilmekle birlikte (Atiya, s. 354), 1912'yi jübile yılı olarak benimseyen İstanbul Ermenilerinin, alfabe yapmanın bir süreç olduğu ve bu sürecin 412 yılında tamamlandığını kabul ettikleri anlaşılıyor (Seropyan, şahsi görüşme). Avagyan, İttihatçı önderlerin de katılımıyla kutlama törenlerinin İstanbul'da 11 Ekim 1912'de (Avagyan, s. 127), Minasyan ise törenlerin Taşnaklarla Hınçakların işbirliğiyle 11 Ekim 1913'te gerçekleştiğini ve İstanbul'da "iktidar tarafından Ermeni halkının birliğinin ifadesi olarak algılanan" büyük gösteriler yapıldığını yazıyor (Minasyan, s. 193).

İki araştırmacının gerek kutlama tarihlerinde, gerekse kutlamaların nitelenmesinde sergiledikleri farkın nedenini, *Herkesin Salnamesi*'nin 1914 yıllığında (Teotik 1914, s. 248-249) yer alan "Çifte Jübileler 412-1912 ve 1512-1912" isimli yazı aydınlatıyor. Buna göre, kutlamalar 11-14 Ekim 1912'de Vağarşabat'da (Eçmiyadzin) Gatoğigos V. Kevork'un yönetiminde her yerden gelen Ermenilerin katılımıyla yapılmıştı. Ancak Arnavutluk isyanı, Balkan Harbi[7] vb. nedenlerle siyasi koşullar elvermediği için, İstanbul'da öngörüldüğü gibi 1912 yılının ekim ayında yapılmayan törenler bir yıl gecikmeli olarak 12 Ekim 1913 Cumartesi günü yapılmıştı.[8]

Balkan Harbi'nde Osmanlı ordusunun içine düştüğü durum ve hükümetin Çatalca Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalışı Ermeni partilerinin bu kez büyük devletlerin yardımıyla Ermenistan'ın kurulacağı konusunda ümitlenmelerini ve aralarındaki husumetleri unutarak güç birliği yapmalarını kolaylaştırmıştı.[9] 1913 yılının ağustos ayında Taşnaklar 7. kongrelerini Cenevre'de, Hınçaklar Köstence'de toplamış ve geçmişteki anlaşmazlıkları bir yana bırakarak milletlerinin geleceği için ortak eylem kararı almışlardı (Avagyan, s. 118, 120). Örgütler, kongrelerinde aldıkları kararlar doğrultusunda Ermeni halkını silahlandırmaya başladılar. Trabzon'daki Alman konsolosu, Trabzon ve Iğdır üzerinden Vilayât-ı sitte (6 vilayet: Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Mamürat-ül Aziz- Elazığ ve Sivas) bölgesinde yaşayan Ermenilere düzenli olarak kaçak silah geldiğini rapor etti (Avagyan, s. 115). Venize-

Seфarad Yahudilerinin matbaa açmalarını takiben, Osmanlı İmparatorluğu'nda basım ve matbaa işleriyle uğraşan ikinci toplum Ermeniler olmuştu. 1512 yılında Hagop Meğabard, Venedik'teki matbaalarda kendi yazdığı Ermenice kitapları bastırdı. Tokatlı Apkar Tıbir, 1567 yılında Venedik'ten getirdiği hurufat ve matbaa aksamı ile Kefeli Mahallesi'nde Surp Nigoğayos Kilisesi'nde Ermenice kitaplar basmaya başladı.

Teodoros Lapcinciyan 1912 yılında, Ermeni alfabesinin icadının 1500. ve Ermeni matbaacılığının 400. çifte jübileleri vesilesiyle *Dib u Dar* isimli bir kitap yayınladı.

Dib u Dar, önsöz, 1907.

los'un yardımıyla Kilikya'daki Ermenilere silah ve cephane götüren gemi bir Alman kruvazörü tarafından engellendi (Avagyan, s. 115).

30 Eylül 1913'te Bulgaristan ile Babıâli arasında imzalanan İstanbul Anlaşması ile Edirne Osmanlılarda kalmış ve Osmanlıların Rumeli'nin büyük kısmını kaybettikleri Balkan Harbi nihayet bitmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti gizli kongrelerden vazgeçmiş, eylül ayında açık kongresini yapmış, kısa süre önce (12 Haziran 1913) bir suikasta kurban giden Sadrazam Mahmud Şevket Paşa'nın öngördüğü gibi, barış içinde geçecek birkaç yıl kazanmak ve büyük güçlerin yardımıyla ülkeyi güçlendirmek hayalinin peşine düşmüştü. Taşnakların ve Hınçakların faaliyetlerini takip eden fakat Ermenilerle iyi ilişkiler içinde oldukları görüntüsünü korumak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, bir yıl önce ertelenen Ermeni jübilelerini bu amaca uygun olarak değerlendirdiği anlaşılıyor.

30 Ekim 1913 tarihli (17 Teşrinevvel 1329) *Servet-i Fünün* dergisinde bu kutlamaları konu alan haberlere yer verilmiş. 591. sayfada, Defter-i Hakâni Nâzırı Mahmud Esad Bey'in "Ermeni hurufu" isimli tam sayfa makalesi yayınlanmış. 596 ve 597. sayfalarda, "Ermeni Vatandaşlarımızın Şenlikleri" isimli habere ve "Jamanak refikimizin klişesinden" ibaresiyle Aziz Sahak ile Mesrop Maşdotz'un temsili resimlerine yer verilmiş.

"Ermeni Vatandaşlarımızın Şenlikleri" başlıklı haberde, "Ermeni vatandaşlarımız bu hafta içinde, gerek İstanbul'da ve gerek Memâlik-i Osmaniye'nin sair taraflarında ve Avrupa ve Amerika'nın bulundukları yerlerinde Ermeni hurufatının 1500. sene-i devriye-i icadı ve Ermenice huruf ile tab'ının (basımının) 400. sene-i devriye-i ihdâsı münasebetiyle şenlikler icra etmişler ve Ermenice hurufatının mucid ve muhtere-i (ihtira eden-kullanan) olan ve eazzeden (azizlerden) görülüp takdis edilen Katogikos Sahak ve Rahip Mesrop namlarını kemâl-i ihtiram ve tâzim ile yâd ederek alâ eylemişlerdir." deniyor.

Kutlamalarla ilgili haberin devamında, "Dâhiliye Nâzırı Talat Bey ve İstanbul Muhafızı Cemâl Bey gibi zevât-ı muhtereme İstanbul'da tertip olunan merasime iştirak ve Ermeni vatandaşlarımızın hasâil-i şükrgüzârane (hasletlerine övgü) ve kadrdânilerini (kadirbilirliklerini) takdir ile, tekemmülü fikriyelerine ve teali-i irfanlarına vasıta olan icad-ı mühimmin hâtırasını tebcilde vatandaşlarımızın hissiyatına iştirak eylemişlerdir," deniyor.

Ayrıca, "Sabah ser muharrir-i muhteremi Diran Kelekyan Efendi'nin Ermeni huruf ve tab'asına (basımcılığına) ve edebiyatına dair makale-i müdekkik-ânelerinden de (en ince noktasına kadar araştıran makalelerinin) birkaç fıkrasını ber-vech-i zir (aşağıda olduğu gibi) iktibas ediyoruz," denildikten sonra, Kelekyan'ın *Sabah* gazetesinde yazdığı konunun tarihçesi özetleniyor.

12 Ekim 1913'te, bir yıl gecikmeli olarak yapılan törenlere İttihatçı liderlerin üst düzeyde katılmaları, siyaseten kendilerini zayıf gördükleri dönemde başvurdukları bir taktik miydi? Yoksa eski müttefikleri Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) ile tekrar bir uzlaşma denemesi miydi?

Talat ve Cemâl Beylerin törenlere katılımını Hınçakyan ve Taşnaksutyan gibi, Teotik de fazla önemsememiş olmalı ki, "Türkiye Ermenilerinin merkezi sayılan Konstantinopl'daki" kutlamaların, 1912'de siyasi koşullar elvermediği için bir yıl gecikmeli olarak, 12 Ekim 1913 Cumartesi günü Kumkapı'daki tarihi Anakilise'de (Mariyam Astvadzadzin-Meryem Ana Kilisesi) İstanbullu aydınların, matbaacıların, ticaret erbabının vb. katılımıyla yapıldığını yazdığı halde, İttihatçı önderlerin katılımından bahsetmiyor (Teotik, 1914, s. 248-249).[10]

Bazı kaynaklarda Ermeni alfabesinin icat edildiği tarih olarak 404, 405 ve 406 yılları da verilmekle birlikte, 1912'yi jübile yılı olarak benimseyen İstanbul Ermenilerinin, alfabe yapmanın bir süreç olduğu ve bu sürecin 412 yılında tamamlandığını kabul ettikleri anlaşılıyor.

***Dib u Dar'm* kapağı, İstanbul 1912 (1913).**

***Amerun Darelzuyzu'nın (Herkesin Salnamesi)* kapağı (1916-1920), İstanbul-1920, Teotik.**

SACİT KUTLU
PLASTİK VE REKONSTRÜKTİF CERRAHİ UZM.

DİPNOTLAR:

1 Pagan tarzdaki dönemde Ermeniler, siyasal ve kültürel yönden büyük oranda Pers egemenliği altında olmakla birlikte, Büyük İskender'in Asya seferi de özellikle dini kültür alanında Hellenistik izler bırakmıştır (Atlas, 343).

2 1878 Berlin Kongresi kararları Osmanlı Devleti'nde Müslüman Türklerle Ermeniler arasındaki yol ayrımının başlangıç noktası olmuş, Anadolu'nun değişik yerlerinde ve İstanbul'da 1894-1896 yıllarında yaşanan ayaklanma ve terörist hareketleri iki toplumunarasında kan sokmuştu. Bunu karşılık, "ortak düşman" kabul etmeleri Padişah II. Abdülhamid'e karşı Jön Türklerle Taşnaksutyun (Devrimci Ermeni Federasyonu) arasında bir etkilenme hep mevcut olmuştu.

3 1909'un ağustos ayında Varna'da yapılan 5. Taşnaksutyun Kongresi'nde, Kafkasya'dan gelen delegelerin ihtarlarına rağmen, İttihatçılardan koparsam gerici güçlerin emeline yardım edeceği ve Ermeni menfaatlerini tehlikeye düşüreceği fikri çoğunlukla kabul edildi. "Ülkenin yeniden inşasına taraflar olan kesimlerin İttihat ve Terakki çevresinde saf tutulukları" vurgulandı. Zobrap Efendi, "Bu kırım sonrasında öne çıkar mamın" Ermeni halkının çıkarına olmayacağına, Ermenilerin "öyle ya da böyle Türklerle birlikte" yaşamak tadıklarına dikkat çekti (Minasyan, s. 70). Aynı yıl yapılan 6. Hınçak Kongresi de farklı seyretmedi, *Tanin* gazetesi, 3 Eylül 1909'da İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnaksutyun arasında bir anlaşma yapıldığını duyurdu. Habere göre, iki örgüt meşrutiyeti güçlendirmek ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını önlemek için birlikte çalışmak konusunda anlaşmışlardı.

4 İlköğrenimini Ermeni okullarında gören Teotik daha sonra Robert Koleç'de okumuştu. 1902'de Arşaguhi Cezveciyan ile evlenerek onun da desteğiyle 1909'dan itibaren İstanbul'da *Amenun Daretzuytzi (Herkeain Salnameai)* isimli bir almanak yayınlamaya başladı. *Herkeain Salnameai*'nde genel kültür, felsefe, edebiyat, sanat, din, ahlak vb. konulardaki yazıların yanı sıra, İstanbul Ermeni ağzından alınmış bilmece ve deyişlere, Osmanlı, İran, Arap, Hint, Rus, Alman, İtalyan, Romen ve Yunan edebiyatından çevirilere, şiirlere vb. yer veriyordu (Koptaş).

5 *Dib u Dar*, günün koşullarına göre en üst kalitede, az sayıdakaliteli kâğıt vedaha fazla sayıda normal kâğıt olmak üzere iki farklı baskı yapmışı (Seropyan, şahsi görüşme). *Dib u Dar*, 1512 yılından itibaren 20 ülkedeki 92 şehirde faaliyet gösteren 482 matbaa, harf kalıpları ve kurucuları hakkında resimler çizimler, klişeler vb ile geniş kapsamlı bilgiler veriyor. Örneğin, Hagop Mesbahard'ın 5 önemli kitap bastırdığını bunlarınç dini içerikli olan ve 1912 yılına kalan tek nüshası Kudüs'te bulunan *Badaraksadedr*, efsaneyi masallar ve dini şiirler içeren *Urpatakirk* (Cuma Kitabı); hurafeler, falcılık, dinin makbul görmediği astronomi vb. ile ilgili bilgiler veren *Akhtark* (Öteden Beriden); daha çok dini şiirlerin toplandığı *Başaran* ve *Barzadumar* (Yüksek) isimli kitaplar olduğunu öğreniyoruz (Teotik, 1912, s. 37).

Dib u Dar'da, ilk Ermenice gazete olan *Aztarar*'ın (Duyuran- İlan eden) 1794'te Madras'ta (Hindistan) basıldığı, Ermenilerin İstanbul'dan sonra ikinci olarak 1696'da İzmir'de, 1832 de Kudüs te ve 1879'da İzmit'te (Nicomedia) Armaş Manuştın'da matbaa açıkları, aynı yıllarda Mşırdiç Khrimyan'ın Van'da matbaa açtığı, bir dergi çıkardığı ve köylülere tarım dersleri verdiği gibi bilgiler de yeralıyor.

6 Ermeni alfabesinin icadı, o vakte kadar olduğu gibi günümüzde de Aziz Sahak'ın ve Mesrop Maşdotz'un hayırla anıldıkları "Mütercimler Bayramı" olarak kutlanıyor. Fakat bu şekilde kap samlı bir jübile (ilk ve günümüze kadar) son kez yapıldı.

7 Gayrımüslimler, ilk kez Balkan Harbi ufukta görününce ilan edilen seferberlikle askere alındılar. Bu durumdan Hıristiyanlar kadar, İslam dininin devletle halk arasındaki tek manevi bağını oluşturan "İslam ordusu" kavramının zedelendiğini düşünen, zihinlerinde kolay başa çıkamadıkları bir boşluk doğan Müslümanlar da mutlu değildi.

Balkan Harbi Osmanlı Hıristiyanlarını açmazda bırakmıştı. Balkan mütteflkleri Osmanlı Ermenilerin, ortak amaçlarda birleş tikleri gerçek müttefikleri olarak görüyorlardı. Osmanlı ordusu taraf ından askere alınan Anadolu kökenli 8 bin kadar Ermeni genç Balkan Harbi'nde dağıtıldıkları birliklerinde MüslümanTürklerle yanyana savaştılar. Harbiye Nazırı Nazım Paşa, onların Osmanlı Devleti'nin savunmasında gösterdikleri cesareti ve özveriyi övdü (Avagyan, s. 110).

Buna karşılık, Bulgaristan'daki Taşnaklar Şebinkarahisarı (Karahisar ı Şarkı) Antranık ve Karekin Njdeh komutasında Balkanlar'daki Taşnak taraftarlarından görüllü taburlar oluşturdular. Gönüllü Ermeni taburları 15 Kasım'dan sonra Bulgarların saflarında savaşa katıldılar (Minasyan, s. 191). Çatalca önlerine gelen Bulgarlar Tekirdağ'ını (Rodosto-Tekirdağ) işgal etliklerinde Ermeni gönüllüler Müslümanlara karşı Bulgarlardan daha korü davrandılar.

8 Kutlamalar gibi, *Dib u Dar*'ın yayınlanması da 1913 yılının ekimayınaertelenmişti. Çünkü *Dib u Dar*'ın ilk sayfasında yayın yılı olarak Ermeni takvimi ile 1961 (=1551) yazmakla birlikte, kitabın arkasına eklenen farklı kâğıda basılmış ekte, kitabın basımının teknik sebeplerle 1913 yılının nisanayında kaldığını yazıyor(Teotik, 1912)

9 Taşnaksutyun ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yolları Balkan Harbi'nden sonra gözle görülür şekilde ayrılmaya başladı. Taşnaksutyun'un yayın organı olan *Troşag* gazetesi 13 Nisan 1913'te İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dört yıldır Taşnaklerin içtenliğini ve çabalarını "sistematik biçimde boşa çıkardığını" ve "Abdülhamid'den beter", daha alçıcı (simik) ve tehlikeli olduğunu yazdı (Minasyan, s. 192).

Taşnak, Hınçak ve Ramgavar temsilcileri 1913 yılının nisan ayında sadrazama gönderdikleri müşterek mektupta, Vilayât-ı sitte bölgesinde öngörülen reformların yaşama geçirilmesini talep ettiler. Avrupa'da reformlar konusunu gündeme getirmek ve Ermeniler lehine kamuoyu yaratmak amacıyla Paris'e giden Boğos Nubar Paşa, Ermenilerin sadece 1878 Berlin Antlaşması'nda öngörülen, ancak hâlâ yapılmayan reformların yapılmasını istediklerini, bağımsızlık peşinde koşmadıklarını söylüyordu (Minasyan, s. 194).

Batılı siyasetçi ve gazetecilerle görüşen Ermeni temsilciler, Vilayât-ı sitte bölgesinde reform taleplerinin yanı sıra Karadeniz'den Akdeniz'e uzanarak ve Alman etkisinin yayılmasının önünde bir engel oluşturacak örerk bir Ermenistan in Rusya'nın olduğu kadar İngiltere'nin ve Fransa'nın da menfaatine olduğunu anlatmaya çalıştılar (Avagyan, s. 123) İttihatçı liderler taşnak önde gelenlerine, "Aile içi sorunları" yabancı güçlerin müdahalesine gerek kalmadan bir arada tartışarak çözmeyi önerdiler. Hınçaklar gibi, Avrupa'da propaganda gezisi yapmakta olan Boğos Nubar Paşa da bu konuda İttihatçılarla görüşmeyi reddetti (Minasyan, s. 194).

10 Aynı yazda, kurdamalarla birlikte tüm yıl boyunca sürecek bir teberru kampanyası açıldığı, fakat Rus Ermenilerinin bir yıldan beri topladıkları meblağa erişmenin beklenmediği yazıyor. Halkın kampanyaya katılımını teşvik etmek için kartpostalların, rozetlerin ve meşhur Gomidas Vartabed'in söylediği "Ov mezaskanç tu lerıv" (Ahitsinin kaydedildiği plakların da satışa sunulduğu bildiriliyor (Teotik 1914, s. 248-249)

Koptaş, Agoa'lakı yazısında, "Teotik'in ünlü yıllığının 1907'deki ilk sayısı, yüzüncü yaşını kutlamak üzere olduğu bu günlerde, Halep'teki Gilikya yayınevinin girişimi ve Lizbon'daki Kalust Gülbenkyan Vakfı'nın desteğiyle yeniden basıldığını duyurduktan sonra, Halepli araştırmacı Levon Şeroyan'ın 2006'daki tıpkıbasımına yazdığı önsözden yaptığı alıntılarla, Teotik'in 1914'ten sonraki yaşamıyla ilgili bilgi veriyor. Buna göre, Teodoros Lapcinciyan, *Herkeain Salnameai*'nın 1915 yılında yer alan ve geçmişte Rus ordusunda görev yapan Ermeni generallerle ilgili yazı nedeniyle 1915 yılının mart ayında tutuklanmış ve Divan-ı Harbi Örfi tarafından 1 yıl hapse mahkûm olmuş, 1916 yılının nisan ayında tahliye edildikten sonra sürgüne gönderilmiş. Pozantı'dan güneye gitmeyi "tehlikeli bulan" Bağdat demiryolu yapımında amele tabur larında çalışan Ermeni gençler tarafından kaçırılmış ve Vahan Hekdaryan adına düzenlenmiş sahte bir kimlikle demiryolu inşaatında çalışmış 1918'de İstanbul'a dönen Teotik, burada önce *Huşarizan Abril* ıı (11-24 Nisan Anısı) adıyla 24 Nisan 1915'te tutuklanan ve çoğu ölen Ermeni aydınların yaşam öykülerini, *Zulumi yev mer vorperi* (Zulüm ve Yetimlerimiz) ve 1915 yılında ölen din adamlarının anısına *Koğkota Haç Hokevoraşanutyan* (Ermeni Ruhbanlarının Golgotha'sı) isimli kitapları yayınlamış.

Kanısı Arşaguhi 1922'de İsviçre'de bir sanatoryumda ölen Teotik, *Herkeain Salnameai*'ni, 1916-1920 yıllarını tek cilt olarak, 1923'e kadar İstanbul'da yayınlamaya devam etmiş. Türk ordusunun zaferi üzerine Lozan görüşmelerinin yapıldığı günlerde "korkuya kapılarak" Paris'e gitmiş, *Herkeain Salnameai*'ni 1924'te Paris'te, 1925'te Viyana'da, daha sonra 1926, 1927've 1928 yılında, ölümünün ardından dosları Paris'te yayınlamış. Sevenleri, aynı şekilde onun anısına 1929 yılında Paris te *Herkeain Salnameai*'ni Nişan Beşiktaşlıyan'ın editörlüğünde son kez yayınlamışlar

KAYNAKLAR:

Ariya, Aziz S., *Doğu Hıristiyanlığı: Tarihi* İstanbul, 2005

Avagyan, Arsen, "İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri Arasındaki İlişkiler", *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, Avagyan, Arsen- Gaidz, F. Minassian İstanbul, 2005.

Kevorpyan, Keşam, *Mitolojik Ermeni Tarihi*, İstanbul, 2003.

Koptaş, Rober: "Teotig'i Anımsarken", Agos, 22 Eylül 2006

Minassian, Gaidz F. "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Devrimci Federasyonu Arasındaki İlişkiler", *Ermeniler ve İttihat ve Terakki-İşbirliğinden Çatışmaya* Avagyan, Arsen- Gaidz. F Minassian İstanbul, 2005.

Seropyan, Sarkis. *Cangülüm Anahit ve Karben*, İstanbul 2003

Servet-i Fünun, 17 Teşrinevvel 1329, 30 Zilkadre 1331 (30 Ekim 1911), İstanbul, No: 1169, s. 591, 596-597

Tanin, 21 Ağustos 1329 (3 Eylül 1913), İstanbul

Teotik: *Amenun Daretzuytzi*, İstanbul, 1914

Teotik; *Dib u Dar*, İstanbul 1912 (1913)

Yerasimos, Stefanos. "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeni Sorunu", *Türkiye Bilimler Akademisi Akademi Forumu 8*, Ankara, 2002.

19. YY SELANİK

SOSYAL HAYAT, GİYİM KUŞAM TARZI VE KADINLAR

DR. ULVİ KESER

Giysiler, kullanılan kumaşın çeşidine, feşin genişliğine, duruşuna, elbiselerin yakasına, yelek tipine, pililerine, nakışlarına, düğmelerine, püsküllerine, önlük, yaşmak, peçe, tozluk, dizlik, ayakkabı ve çorapların özelliklerine göre farklı inanışların ve farklı katmanların ekonomik ve kültürel özelliklerini de yansıtır. Mahalli giysilerin bir tür kimlik olarak kendisini gösterdiği vilayetlerden birisiyse, 1912 yılına kadar Osmanlı idaresinde bulunan Selanik'tir.

Sokağa çıkıldığında sadece gözleri açıkta bırakacak şekilde tasarlanmış peçeler saydamlaşır ve şekil değiştirir.

Bütün görsel malzemeler Ulvi Keser Arşivi'nden alınmıştır

Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili olarak yapılacak ayrıntılı bir çalışma, özellikle kadın giysileri konusunun devamlı olarak gelişen ve en ince ayrıntılara kadar inen mimari ve sanatsal bir eser olduğunu ortaya koyar.[1] Zamanın gereği olarak, sokağa çıkıldığında sadece gözleri açıkta bırakacak şekilde tasarlanmış peçeler bile modernleşmenin ve çağın gereklerine uygun olarak değişime uğrar, saydamlaşır ve şekil değiştirir; ancak bütün bunların ötesinde, fazlasıyla estetik bir kaygı görmek mümkündür. Osmanlı topraklarında Türk, Musevi, Bulgar, Rum kadınlarıyla Yörükler ve Türkmenlerin kıyafetleri daha ilk bakışta birbirlerinden ayrılır. Rum kadınları daha çok Avrupai kıyafetleri tercih ederken, Bulgar kadınları nadiren çorap giyer, hiç şalvar giymezler. Hoca yalnızca beyaz sarık giyebilirken, haham renkli kıyafetler içinde görülebilir. Böylece, giysiler kullanılan kumaşın çeşidine, feşin genişliğine, duruşuna, elbiselerin yakasına, yelek tipine, pililerine, nakışlarına, düğmelerine, püsküllerine, önlük, yaşmak, peçe, tozluk, dizlik, ayakkabı ve çorapların özelliklerine göre farklı inanış ve katmanların ekonomik ve kültürel özelliklerini de yansıtır.[2] Dolayısıyla mahalli giysiler Osmanlı'da kimlik kartı gibi bir görev de üstlenir. Mahalli giysilerin bir tür kimlik olarak kendisini gösterdiği vilayetlerden biri de Selanik'tir. 1912 yılına kadar Osmanlı idaresinde bulunan ve bu tarihten sonra hızla Helenleştirilmeye çalışılan Selanik şehri esasında Osmanlı tarafından yenilenme projesinin hayata geçirilmesi

Selanikli bir grup Yahudi hamal.

Bir seyyar şerbetçi.

Selanik'te, 19. yüzyılda insanlar tekeşli aile modelini seçmişlerdir. Bu yüzyılda, şehirde iki karısı olan bir kişi bulunmaktadır, o da iki karısı ve bir oğluyla yaşayan Şerin adlı zencidir. Tekeşliliğin belki de en büyük sebebi, insanların dar bir bütçeyle kıt kanaat geçinebilmesidir.

için bir tür laboratuvar olarak kullanılan, özellikle 1840 sonrasında Avrupa ile ilişkilerin güçlenmesi ve modernleşmenin etkisi altında daha da büyümeye aday olarak kabul edilen İzmir, Beyrut, İstanbul, İskenderiye ve Trabzon şehriyle beraber büyümenin adım adım kendini gösterdiği bir şehirdir. Söz konusu Helenleştirme faaliyetleri 1917 yangını sonrasında ve II. Dünya Savaşı Alman işgali döneminde Naziler Yahudi nüfusu tasfiye edince iyiden iyiye hızlanır ve etkisini kısa sürede gösterir. Kentte yaşayan insanların da sürüklemesi sonucu "yeni kentlilik"[3] anlayışının hâkim olmaya başladığı Selanik şehri, adını Makedonya Kralı Kassandros'un karısı ve Büyük İskender'in kız kardeşi Thessalonikı'den alır. 1374 tarihinde I. Murat zamanında alınan şehir birkaç kez el değiştirdikten sonra, 1394 yılında bu kez Yıldırım Bayezid tarafından fethedilir. Şehrin Osmanlı eline bir kere daha geçmesiyse 1430 yılında, II. Murat zamanında gerçekleşir ve şehrin ismi Selanik olarak anılmaya başlanır. Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonraki en büyük ikinci şehrinde 482 yıl devam edecek olan Osmanlı hükümranlığı da böylece başlar. Şehrin bu dönemdeki en önemli özelliği, 1492 yılında İspanya'dan gelen Sefarad Yahudilerine ev sahipliği yapmasıdır.[4]

1430-1912 döneminin ardından Balkan Harbı sonrasında Yunanlıların eline geçen ve yangın başladığında Yunan idaresinde daha beşinci yılında bulunan Selanik kenti, dönem içinde I. Dünya Savaşı'nın bütün sıkıntılarını çok yakından hissetmektedir. Osmanlı, Alman ve Bulgarlara karşı harekât hazırlığında bulunan İngiltere ve Fransa ise bölgeye devamlı tahkimat yapmaktadır. İstihbarat ve karşı istihbarat bağlamında çok yoğun bir dönem yaşayan şehirde kralcılarla Venizelosçular iktidar kavgası içindeyken[5] Bulgar, Alman ve Avusturya ajanları da cirit atmaktadır. Osmanlı idaresinden çıkmış Türkler, dönmeler ve Sefarad Yahudileri de bu görüntünün içinde yeni duruma alışmaya çalışmaktadır. Şehirde ayrıca Sırp, Makedon, Arnavut, Ermeni, Bulgar ve Macarlar da yaşamaktadır. Özellikle 19. yüzyılın ilk döneminden itibaren şehirde Yahudi egemenliği özellikle ticaret ve ekonomi hayatında kendini bütün gücüyle hissettirmeye başlar. Bütün bunlara rağmen, şehrin özellikle yukarı mahallelerinde görüntü modern değildir:[6]

"(...) Çıplak ayaklı çocukların oynadığı engebeli dar sokaklar, eski ahşap evler, meydan çeşmelerinin

Selanik'te bir sokak: Çocuklar bir Fransız askerinin etrafını sarmış.

Köylü kadınlar. Fotoğraf bölge Yunanistan'ın kontrolüne geçtikten sonra çekilmiş.

Selanikli Musevi bir kadının kentsoylu yaşama bağlılığı kıyafetine de yansır. Kürklü yakasıyla yerlere kadar uzanan manto, bunun içinde sade bir kumaştan yapılmış bir elbise, boynunu süsleyen birkaç sıra kolye ve başının üst kısmından kuşakla çene altında bağlanmış küçük örtüsüyle sade, ancak şıktır.

önünde kuyruk olmuş ev kadınları, eşek sırtındaki sakalar, dükkanlarının önüne oturmuş esnaf, bir tekkeden çıkarken objektife yakalanan uzun sakallı dervişler (...)"

Bütün bu tezat görüntüye rağmen, yine de büyük tüccarlar, fabrikatörler, Allatini, Madiano, Fernandez gibi aileler, yalılar, malikâneler, Fransız, İtalyan, İsviçre tarzında yapılmış evler şehre hâkimdir.[7] 1912 yılına gelindiğinde, şehirde 33 sanayi işletmesi bulunmaktadır. Bu işletmelerden üç tanesi pamuk ipliği üretimi, 7 tanesi pamuklu, yünlü ve jüt dokumacılığı, 6 tanesi besin, un ve içki, 5 tanesi de demir dökümcülüğü üzerine faaliyette bulunmaktadır.[8] Büyük sanayi işletmelerinin faaliyete geçmesiyle beraber bugün de olduğu üzere bunlarla rekabet etme gücü bulunmayan bazı eski zanaat ve ticaret merkezleriyle küçük işyerleri kapanmak zorunda kalır, ancak karşımıza "artık ihtiyaçlarını geleneksel pazarlardan karşılayamayan bir müşteri tabakasına yönelik"[9] olarak faaliyette bulunan, büyük Avrupa başkentlerindeki gibi son derece lüks mağazalar çıkar. Bütün bu görüntü içinde kendini Avrupa'ya kabul ettirmek isteyen Selanik'te altyapı ciddi ölçülerde değişmeye başlar ve içme suyu, ulaşım, havagazı ve aydınlatma gibi temel sorunlar halledilir. Batılılaşmayı getiren asıl unsursa, Selanik'in Avrupa başkentleriyle yakınlaşmasını sağlayan demiryolu inşaatının tamamlanması olur. Böylece Rumeli'de, İstanbul'dan hemen sonra Balkanlar'ın Ege'ye açılan en gelişmiş ve en kozmopolit şehri de ortaya çıkmaya başlar. Bu dönemde şehir, Selanikli muhalif öğrenciler, içerdeki sürgünler ve liberallerin koşup geldikleri "Kabe-i Hürriyet" haline gelir.[10] Bu arada halkın çöplerini sokaklara değil belirlenene yerlere koyması, han, medrese, okul, cami gibi yerlerdeki tuvaletlerin her gün temizlenmesi istenir; ancak bu bir süre daha beyhude bir çaba olacaktır. Osmanlı'nın son döneminde şehrin demografik yapısı değişirken Çingene, Yahudi, Bulgar, Ermeni, Eflak, Türk, Rum, Suriyeli ve Latinler 98 bin 938 kişilik nüfusu oluştururlar.[11] Şehirde en çok karşılaşılan tesisler, lüks otellerin yanı sıra otel, lokanta, cafe ve birahanelerdir. Bütün bu lüks mağazalar ve eğlence merkezleri ise Selanikli Müslüman kadınlara hitap eden yerler değildir. Bu dönemde sanatçı Burhaneddin Tepsi Selanik'e gelerek bazı oyunlardan parçalar oynar ve beraberinde getirdiği "çok güzel vücutlu bir kadın, boyunca uzanan bir örtü ile sahneye girip, sonra örtüyü açıp, altından boydan boya in-

ce mayolu vücudunu göstermiştir." Bu durum gösteriyı izlemeye gelen Selanikliler tarafından pek de hoş karşılanmaz ve aynı gösteri bir daha tekrarlanmaz.[12] Buna rağmen, özellikle mahalli gazetelerin büyük destek verdiği modernleşme çabaları sırasında kent hayatını yakından ilgilendiren bütün yenilikçi girişimler taraftar bulur ve toplumun bütün kesimlerine yavaş yavaş da olsa yayılmaya başlar.[13] Bu dönemde ayrıca şehirde hazır giysi satan Tiring ve Stein gibi büyük mağazalar da açılmaya ve "(...) sıcak kostümler, paltolar, pardösüler, pelerinler, hepsi de yünlü kumaştan, güzel ve sağlam, kibar kesime ve çok titiz dikime rağmen tüm rekabete meydan okuyan fiyatlarla. Hanımlar ve çocuklar için hazırlanmış reyonda bol miktarda ceket, pelerin, yaka, zengin biçimde hazırlanmış mantolar bulunur,"[14] şeklinde ifade edilen lüks mallarla dolmaya başlar.

Selanik'e dair ilginç özelliklerden birisi de şehirde tekeşli aile modelinin seçilmiş olmasıdır. Bu yüzyılda şehirde iki karısı olan tek bir kişi bulunmaktadır ve o da iki karısı ve bir oğluyla beraber yaşayan Şerin adlı bir zencidir.[15] Tekeşliliğin belki de en büyük sebebi, insanların son derece dar bir bütçeyle kıt kanaat geçinebilmesidir. Bu dönemin Selanik şehrinde yaşayan Türkler ortadirek kabul edilebilecek insanlardır ve genellikle de ekonomik sıkıntılarıyla mütevazı bir hayat yaşamaktadırlar. Örneğin Yamakzade Mehmed Ağa öldüğünde, geride bıraktıkları bir yorganla dört tane köhne basma yastık yüzünden ibarettir. Giysileri ise son derece sıradandır ve şalvar, gömlek ve yelekten oluşan günlük kıyafetlerdir. Evde ayrıca bir cüppesi ve "libade" denilen keçe paltosu bulunmaktadır.[16]

"Tarihi açıdan Yunan, siyasi olarak Türk, coğrafi olarak Bulgar ve etnik olarak da Yahudi"[17] olduğu ifade edilen Selanik şehri genel görüntüsüyle tipik bir Balkan vilayeti havası vermektedir. Örneğin Bosna vilayetinde yaşayan Mostarlı bir erkek kırmızı yünlüden bezemelerle süslenen koyu mavi keçeden kısa bir ceket ve yine kırmızı süslerden yapılmış şalvar giyerken, Bosnalı bir kadının giysileri genellikle renkleri ve süslemeleriyle bütünlük içindedir. Bosnalı kadınları Selanik'teki Müslüman kadınlardan ayıran en önemli farksa, yüzlerine peçe takmamalarıdır. Işkodralı Hıristiyan bir kadınsa, sokağa çıkarken giydiği altın işlemeli kukuletası ve çuhadan yapılmış mantosuyla dikkat çeker. Aynı şekilde, Işkodralı Müslüman bir kadın sorguç şeklinde tepeliği bulunan altın işlemeli bir başlık kullanır. Söz konusu tepelik, işlemeler ve nispeten daha abartılı kıyafetiyle, Işkodralı Müslüman kadının kıyafetleri daha iddialıdır. Tuna boylarında yaşayan Rusçuklu Bulgar kadını ise uçları omuzlarına kadar gelen yemeni takar. Selanikli Musevi bir kadın kentsoylu yaşama sıkı sıkıya bağlı olduğundan, kıyafet konusunda çok daha titizdir. Kürklü yakasıyla yerlere kadar uzanan manto türü bir elbise, bunun içinde sade bir kumaştan yapılmış bir elbise, boynunu süsleyen birkaç sıra kolye ve başının üst kısmından kuşakla çene altında bağlanan küçük örtüsüyle sade, ancak şık bir kıyafet içindedir. Ayrıca bazen eteklerine kadar inen kürküyle de iddiasını ortaya koyar. Öte yandan, Selanikli Müslüman bir din adamıyla bir hahambaşının kıyafetlerinde ortak özellikler tespit etmek mümkündür. Bunlar dikkat çekmeyen, sade kıyafetlerdir. Manastırlı bir kentsoyluysa, tersine dikkat çekici ve rahat kıyafetleri tercih eder.

Makedonya'dan bir grup kadın.

Geleneksel kıyafetler içinde bir hanım.

Dönemin sonuna kadar Balkan toplumlarında insanların büyük bir kısmı toprağa ve köylere bağlı bir hayat yaşamaya devam ederken, bunun istisnası olarak sadece İstanbul, Atina ve Selanik gösterilebilir.[18] Bu dönemde Selanik'in toplam 90 mahallesinden 45'i Türk, 16'sı Yahudi, 15'i Rum ve Bulgar mahallesi, 14'ü de Frenk mahallesi olarak da bilinen Levanten mahallesidir. Yangında neredeyse tamamı yok olan Yahudi mahalleleri Malda Cedid, Roğos, Fındık, Pulya, Ayasofya, Kadı, Külhan, Bedaron, Aguda, Baru, Leviye, Kaldırgöç, Tophane, Yeni Havlu, Salhane ve Etz-Haim mahalleleridir. Selanikli Türklerin rağbet etmedikleri bu mahallelerde şehrin en güzel

yalıları, köşkleri inşa edilmeye başlanır. Selanikli zenginler böylece yüzlerini ve yönlerini İzmirli Levantenler gibi Avrupa'ya çevirirken, Selanikli Türkler daha içe kapanık bir hayatı tercih ederler. Bu köşklerin en bilineni ise bankerlik ve sanayi ile uğraşan Musevi asıllı Allatini ailesinin yaptırmış olduğu ve kendi

Arnavut erkekleri giysileri, silahları ve duruşlarıyla kolayca ayırt ediliyordu.

isimleriyle anılan köşktür.[19] Müslüman mahalleleri ise diğer mahallelere göre çok daha harap ve bakımsız bir haldedir. Hemen bütün Osmanlı şehirlerinde görülen tipik uygulamayla, burada da Müslümanlar daha güvenli, daha sağlıklı ve emniyetli olduğu düşüncesiyle şehrin nispeten daha yüksek bölgelerinde otururlar. Ticaretle uğraşan Yahudiler deniz kıyısında oturmayı tercih ederken, Rumlar daha ziyade ara bölgelerde kalmayı arzu eder. Ancak bu görüntünün aksine, yüksekte oturanların ve şehre hâkim konumda olanların, mali anlamda şehre hâkim olamamalarıdır. Yoksul ve sıkıntı içinde yaşamaya çalışan insanların bulunduğu bu bölgeler doğu kentlerinin eski özelliklerini koruyan "ayrı ve kapalı bir site"[20] görünümündedir. Bu görüntüyü, bir caminin çevresindeki mezarlık, çeşme, türbe ve çarşıdan oluşan görüntü tamamlar. Çarşının orta yerinde genellikle hayvanların da sulandığı büyükçe bir çeşme vardır. Çarşının beyniyse, devamlı hareket halinde olan tipik bir Osmanlı kahvehanesidir. Söz konusu bu mahalleler Hıristiyan ve diğer unsurların yaşadığı mahallerden farklı olarak kendine has bir toplumsal kontrol mekanizmasına da sahiptir. Böylece kimler veya hangi eller tarafından idare edildiği bilinmeyen bir otokontrol mekanizması insanların evlerinde veya sokaklardaki bütün davranış-

çevesinde etrafı rahatsız etmemeye ve dikkat çekmemeye itina gösteren kadınlar ve erkekler, dışardan bakıldığında hiçbir hareketin görülmediği evlerinde sanki ikinci bir hayat yaşamaya başlarlar. Selanik'in neredeyse yarısından fazlasını kaplayan Türk mahallelerinde yaşayan Müslüman kadınlarsa özellikle sokağa çıktıklarında yalnız gözleri açıkta bırakan yaşmak takarlar ve üzerlerine de mantoya benzeyen ferace giyerler. Böylece kadının kimliği de, feracenin altındaki asıl giysisi de gözlerden uzak kalır. Bununla beraber, kıyafetin abartısı, iddialı süslemeleri Müslüman kadının kimliği konusunda olmasa da ait olduğu sosyal ve ekonomik çevre konusunda ipuçları verir. Söz konusu ferace türü kıyafet özellikle ekonomik durumu iyi olan Müslüman ailelerde ev kıyafeti olarak da karşımıza çıkar. Burada dikkati çeken husus, yaşmak yerine aynı kumaştan yapılmış bir örtünün saçları örtmesidir. Ev kıyafetlerinde zaman zaman abartı da söz konusudur:[21]

"(...) Müslüman hanımlar, omuzları, göğüsleri kabarık, yakaları dantel işlemeli beyaz bluzlar giyerlerdi. Geniş etekleri topuklarına kadar inen renk renk eteklikler veya açık renkli roplar giydikleri de olurdu. Bu değişik giysilerin vazgeçemediği bir aksesuvar vardı ki o da gümüş kemerdi. Saçlarını, arkadan yapma taşlarla süslenmiş taraklarla bir topuz halinde toplarlardı. Ama saçlarının bu şekli, yalnız 'ele güne karşı' günlük hayatın bir şekliydi. Yoksa evinin erkeğini beklediği akşam saatlerinde, o uzun saçlarını uzun uzun tararlar, çeşit çeşit biçimlendirdikten sonra ya bir iki örgü halinde toplayıp arkasına bırakırlar veya daha duygulu günlerde saçlarını omuzlarına dökerlerdi. Bütün doğu kentlerinde olduğu gibi Selanik'in Müslüman mahallesinde de akşam saatleri yaklaşırken her tarafı kapalı evlerinde genç Müslüman kadınlarının en heyecanlı meşgaleleri başlardı: süslenmek (...)"

Kadınların sahip oldukları tek servetleriyse, ölünceye kadar yanlarından ayırmadıkları çeyiz sandıklarıdır. Böylece zenginlerle fakirlerin sosyal hayatları sadelik ve mütevazılık gibi asgari müştereklerde ister istemez buluşur. Yastık, divan, tabure ve şiltelerden oluşan son derece basit ve sade Müslüman evleri, şehirde olmalarına rağmen esasında kırsal kesimle ve köyle bağlantılarını kesememiş insanların evleridir. Böyle olunca da şehrin hemen

"(...) Müslüman hanımlar omuzları, göğüsleri kabarık, yakaları dantel işlemeli beyaz bluzlar giyerlerdi. Geniş etekleri topuklarına kadar inen renk renk eteklikler veya açık renkli roplar giydikleri de olurdu. Bu değişik giysilerin vazgeçemediği bir aksesuvar vardı ki o da gümüş kemerdi. Saçlarını, arkadan yapma taşlarla süslenmiş taraklarla bir topuz halinde toplarlardı (...)"

cıvarında bağlar ve tarım yapılan tarlalarla atlar, eşekler, koyunlar karşımıza çıkar.

Öte yandan, büyük bir çoğunluğu asgari eşyalarla donanmış evlerde yaşayan ve özellikle 17. yüzyıldan itibaren giyinme konusunda çeşitli yaptırımların içine giren Selanikli kadınlarından kalma üç kırmalı yakayı arkadan yerlere kadar uzatan mahalli kıyafetlerle birleşerek yeni bir moda haline gelir. Bu, özellikle 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kendini göstermeye başlar ve kadınlar sokak giysilerinde olduğu gibi, evlerinde giydikleri gündelik kıyafetlerinde de klasik giyim tarzı-

1913 nüfus sayımına göre nüfusu 157 bin 889 olan şehir, özellikle tren yollarının devreye girmesi ve geçiş hattı üstünde olması nedeniyle Büyük Savaş döneminde muazzam bir nüfusa ulaşır. İngiliz ve Fransız askerlerinin dışında, nüfus bir anda 271 bin 157'ye ulaşır. Küçük ve dar sokaklardan meydana gelen şehir

Basit dokumalar satan iki Selanikli.

Giysilerinden, nispeten varlıklı olduğu düşünülebilecek bir Türk kadını.

Surların yanında, sahile kıyasla içe dönük bir mahalle hayatı sürüyordu.

Selanikli Müslüman bir din adamıyla bir hahambaşının kıyafetlerinde ortak özellikler tespit etmek mümkündür. Bunlar dikkat çekmeyen, sade kıyafetlerdir. Buna karşılık manastırlı bir kentsoylu dikkat çekici ve rahat kıyafetleri tercih eder.

Müslüman kadınlar yine de özellikle şehirde yaşayan ve sosyal yapısı değişime daha uygun olan kadınlar vasıtasıyla modanın da bir ihtiyaç olduğunu keşfederler. Kadınlar için özellikle Osmanlı başkentinde çok sıkı bir şekilde uygulanmakta olan kurallar taşraya veya diğer vilayetlere geçildiğinde yumuşamaya başladığından, kıyafetlerdeki çeşitlilik ve gösteriş de doğal olarak artar,[22] Genel olarak kıyafetler Anadolu'da insanların tercihlerine ve kanunlara bağlı olarak pek değişmeden kalmışsa da kadın kıyafetleri için birtakım istisnalar söz konusudur. Bunun bir sonucu olarak da bütün yasaklamalara rağmen Selanik'te de pembe, eflatun, gül kurusu, mor, al ve fıstıki feraceler görülmeye başlanır.[23] Böylece kadınlarda Paris modasına uygun kıyafetler, Türkmen nın dışına çıkmaya çalışarak alternatif modalar yaratmaya çalışır, yeni beğenileri ön plana çıkarırlar. Ancak bu durumun bütün Selanik için geçerli olduğunu söylemek neredeyse imkânsızdır. Kişisel zevk ya da meraka paralel olarak edinilmiş, kullanım değeri olmayan ve tamamen süs niteliği taşıyan eşyaların neredeyse hiç görülmediği şehirde, insanların sahip oldukları yalnızca zorunlu ihtiyaç maddeleridir.[24] Öte yandan, kadınların sokak giysileri konusunda 19. yüzyılda da çeşitli fermanlar çıkarılmasına ve yaptırımlar getirilmesine rağmen, "kadınların çarşı pazarda bed renk, topuklarına kadar uzun yakalı feraceler ve köçek başlarla gezmemeleri"[25] istense de bütün fermanlar ve yasaklamalara rağmen bunlara pek uyulmadığı görülecektir.

merkezinde ahşap evler çoğunluktadır:[26]

"(...) Yine de ihmalkârlık ve pislik içinde kokuşmuş bir yaşam sürülüyor. Eğri büğrü sokakları çöplerle dolu, evler harap ve bakımsız; etrafa yayılan pis kokular havayı zehirlemekte ve atmosferi kirletmekte."

Bu ortamda sıradan Müslüman Selanikli kadının özellikle sokağa çıktığında giydiği kıyafeti sadece çarşaftan ibarettir. Yatak çarşafı gibi tek parça olan ve etek uçları kemere sokulan çarşafın diğer uçları şakaklardan iğnelenir, başa da yemeni türünden bir şeyler örtülür. Genellikle koyu renkli ipekli kumaştan yapılan çarşaflar sokak gezmeleri dışında düğünlere, önemli ziyaretlere gidilirken de giyilir. İlk defa

Selanik'te Tekkeli adlı yerleşim.

Avrupa'daki yeni akımlardan ayrı kalamayan Selanikli kadınlar, başlarına örttükleri uzun yaşmaklarının dantel işlemelerle süslü olmasına dikkat ederler, bu görüntülerini zarif bir kolye veya altınla süslemeyi de ihmal etmezler. Selanik dönmeleri de "kadınlara ve kendi cemaat üyelerine açık tutumları ve eğitimde uyguladıkları Avrupai metotlar nedeniyle Müslümanlar arasında modernlikleriyle ün salarlar".

çarşaf giyecek olan genç bir kıza ise daha açık renkte çarşaf giymesi tavsiye edilir. Yaşlı kadınların genellikle başlarını beyaz bir örtüyle kapattıkları görülür. Öte yandan, feracelerin düşük omuzlara çok uygun geldiği bir dönemin sonunda, Avrupa'yı salgın hastalık gibi saran "Art Nouveau" akımının ortaya çıkmasıyla beraber 19. yy başından itibaren şehirli ve kültürlü Selanikli kadınlarda yeni bir giyim tarzı da kendini gösterir. Böylece siyah çarşaflar dışında daha ince kumaşlar, tafta, saten, saten dö Lyon, saten düşes, lahuraki, vigoni, krepdöşin, şayak, alpak gibi yünlü, ipekli kumaşlardan da istifade edilmeye başlanır.[27] Bağdatlı Arap kadınlarının giymekte oldukları çarşafı yeni bir düzenleme ile formata sokan kadınlar böylece şapka benzeri kepleri ve ince dantel peçeleriyle sokaklarda görünmeye başlarlar. Avrupa'daki yeni akımlardan ayrı kalamayan Selanikli kadınlar bu dönemde başlarına örttükleri uzun yaşmaklarının dantel işlemelerle süslü olmasına dikkat ederler, bu görüntülerini zarif bir kolye veya altınla süslemeyi de ihmal etmezler. Bu bağlamda Selanik dönmeleri de "kadınlara ve kendi cemaat üyelerine açık tutumları ve eğitimde uyguladıkları Avrupai metotlar nedeniyle Müslümanlar arasında modernlikleriyle ün salarlar"[28] ve farklılıklarını ortaya koyarlar.

Dönemin ikinci yarısından itibaren kadınların sokak kıyafetlerinde bir rahatlama olduğu görülür. Kıyafetler bir renk cümbüşü halini alır. Siyah, kahverengi gibi mat ve donuk renklerin yerine daha canlı renklerden yapılmış kıyafetler gelir. Bu dönemdeki sokak kıyafetleri saçları zarif bir şekilde örttükten sonra omuzlardan aşağıya kadar dökülen ve genellikle kıyafetin bir parçası konumundaki ferace ile aynı kumaştan bol dökümlü olarak yapılmış ve ayakucuna kadar inen bir kıyafettir. Giyilen entari veya feracenin yapıldığı kumaş, üzerindeki işlemeler ve takılar kadının sosyal konumu hakkında da bilgi verir. Selanikli kadınlar feracelerini bazen düz bir kumaş şeklinde kestirip giyerken, bazen özellikle de kol ağızlarına ve yanlarına gelecek şekilde zarif dantel işlemeleri tercih ederler. Özellikle saçları örten parçayla ilgili olarak Selanikli kadınların hayal güçlerini kullandıkları ve farklı tasarımlar gerçekleştirdikleri de görülür. Dönem içinde saçların yavaş yavaş açıldığı ve kısa kollu kıyafetlerin giyildiği de söylenebilir.

Selanikli kadınların ev giysileri ise gömlek, şalvar, üç veya dört etekli entariler, muska gibi katlanarak arkadan köşelendirilmiş şal kuşaklar ve kenarları oyalarla süslenmiş kısa cepkenlerden ibarettir. Ayrıca sokak kıyafetleri nispeten daha rahat ve kullanışlı şekli evlerde de tercih edilir. Gömleğinin üst tarafı, kolları ve eteğinin etrafını tamamen kanaviçe süslemelerle bezeyen Selanikli köylü kadınları, el dokuması ipek bir kemerle bu kıyafetini tamamlar. Üç veya dört etekli entariler bugün bile Anadolu'nun farklı köşelerinde ve özellikle Türkmen ve Yörük kadınlarında son derece yaygındır. Kullanışlı ve pratik olması, önemli bir tercih nedenidir. Son derece zarif ve alımlı üçeteklerin hemen üstünde ise bele bağlanmış bir parça daha bulunmaktadır. Kıyafetini göğsüne taktığı bir kolyeyle tamamlayan kadınlar ayrıca başlıklarını da genellikle beşi bir yerde gibi ziynet eşyalarıyla süslerler. Bu ziynet eşyaları bazen abartılı bir hal de alabilir. Bu kıyafet genellikle Selanik'in köylerinde kendini gösterir. Bu kadınların giydikleri elbiseler, kendi evlerinde bulunan ve "ıstar" adı verilen dokuma tezgâhlarında imece usulü çok farklı renk ve desenlerde üretilen kumaşlardan yapılır. Basmadan yapıldığı gibi, elişi ipek dokumadan da üretilen üçetekler ayrıca "car" olarak da adlandırılır. Yöresel motiflerle bezenmiş ve ipek dokuma kumaşlara nazaran daha ucuz olan basmaların kullanımı da böylece zoraki de olsa bir gelenek ve moda haline gelir.[19] Batılılaşmanın iyiden iyiye kendini göstermeye başlamasıyla beraber, kadınlar artık evde başlarına kenarları oyalı, uçlarına da altın takılmış yemeniler bağlamak suretiyle geleneksel kıyafetlerini giymeye devam ederler. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren kıyafetlerde iyiden iyiye bir değişme ve rahatlık göze çarpmaktadır; ancak bu durum Selanik köylülerine pek yansımaz. Çarşaf çok sık giyilmemekle beraber, yüze örtülen peçe yine kendini gösterir. Genellikle fakir mahallelerde yaşayan Selanikli kadınlarsa şalvar giyerler ve ayaklarında da kaba deriden yapılmış ayakkabılar vardır. Fakir ve mazbut bir hayat yaşamaya çalışan sıradan Selanikli kadınların hayatı kafesli pencereli evleriyle çeşme başı arasına sıkışıp kalır. Böylece bu dönem, modernleşmenin sancılarını çeken bir Osmanlı kentinin, eskiyle yeniyi bir arada barındırdığı bir dönem olarak da tarihe geçer.

İptidai bir tezgâhta dokuma işi yapan köylüler.

DR. ULVİ KESER
KARA HARP OKULU
İNGİLİZCE ANA BİLİM DALI BAŞKANI

DİPNOTLAR

1 Viyana'da, 1873 yılında açılan bir dünya sergisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel zenginliğini kıyafetler vasıtasıyla gösterebilmek amacıyla Osman Hamdi Bey tarafından "Elbise-i Osmaniye" isimli bir fotoğraf sergisi hazırlanır. Bu fotoğraf sergisiyle ilgili olarak İmparatorluğun hemen her köşesinden farklı kimliklere mensup insanlar seçilir ve bunların fotoğrafları Edhem Paşa Konağı'ndaki Pascal Sébah Studyosu'nda gerçekleştirilir

2 Osman Hamdi Bey ve Marie De Launay, *1873 Yılında Türkiye'de Halk Giysileri*, Sabancı Üniversitesi Yay., İstanbul, 1999'dan (Tercume eden Ervil Üyepazarcı) aktaran *Atlas*, Mayıs 2004, sayı 134, s. 196-200

3 Paul Dumont, Francois Georgeon, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Şubat 1999, s. xi

4 Ne yazık ki söz konusu bu Yahudiler, II. Dünya Savaşı döneminde Alman işgal kuvvetlerinin gazabına uğrayacak ve neredeyse tamamı toplama kamplarında hayatlarını kaybedecekler

5 Richard Clogg, *Modern Yunanistan Tarihi*, İletişim Yay., İstanbul, 1992, s. 115

6 Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Kasım 2001, s. 83

7 Orhan Türker, "Selanik Musevileri", *Tarih ve Toplum*, Nisan 2000, sayı 196, s. 40.

8 Emre Dölen, "Kartpostallarla Selanik", *Tarih ve Toplum*, Aralık 1996, sayı 156, s. 32.

9 Aleksandro Yerolimpos, "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Şubat 1999, s. 49.

10 Bu dönem, Ali Canip, Aka Gündüz, Akil Koyuncu Rasim Haşmet, Kolağası Mustafa Kemal, Nuri Conker, Kazım Özalp, Binbaşı Cemal, Yüzbaşı Kâzım Nami, Yunus Nadi, Rıza Tevfik, Derbeder Naci olarak bilinen Ömer Naci, Ziya Gökalp gibi insanların özellikle yaz günlerinde Beyaz Kule bahçesinde, Mısırlı Kıraathanesi'nde, Olimpus Palas veya Yonya'da bir araya geldikleri, Elhamra ve Eden tiyatrolarına uğradıkları, Skating Palas ve Kolombiya isimli eğlence yerlerine gittikleri, Tevfik Fikret ve Namık Kemal şiirleri okudukları bir dönemdir

11 Meropi Anastassiadou, *age*, s. 89

12 İsmail Müştak Mayakon, *Yıldız'da Neler Görtüm*, İstanbul, 1940, s. 58-61.

13 Aleksandro Yerolimpus, "Tanzimat Döneminde Kuzey Yunanistan'da Şehircilik ve Modernleşme", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Şubat 1999, s. 52.

14 Söz konusu mağazada satılan mallar arasında erkek, kadın ve çocuk konfeksiyonu, tuhafiye, şapka, eldiven, fanula, çorap, şemsiye, Gillette marka traş malzemesi, Amerikan galoşları, kadın ve erkekler için Walk Over ayakkabılar, çocuklar için İngiliz ayakkabıları, yağmurluk, itriyat çeşitleri, pantolon askısı, maroken eşya da bulunmaktadır. Meropi Anastassiadou, *age*, s. 175.

15 Meropi Anastassiadou, *age*, s. 196.

16 Meropi Anastassiadou, *age*, s. 208.

17 Stevan K. Pavlowitch, *The Balkans 1804-1945*, Longman Yay., Singapur, 1999, s. 103.

18 Stevan K.Pavlowitch, *age*, s. 156.

19 31 Mart 1909 olayları esnasında İttihatçıların İstanbul'da kalmasını tehlikeli buldukları Padişah II Abdülhamid'e aile üyeleri, hizmetçileri ve kedisi Pamuk'la birlikte Selanik'e gönderilmiş ve Alatini Köşkü'nde ikamete mecbur bırakılmıştır. Padişahın geleceğinin öğrenilmesi üzerine derhal köşkü boşaltan daha önceki kiracı Rombland Paşa'dan kalan kırık dökük birkaç mobilya içinde, burada 3,5 yıl hapis hayatı geçirmek zorunda kalırlar. Orhan Türker, "Alâtini Köşkünün Dünü ve Bugünü", *Tarih ve Toplum*, Ekim 1998, sayı 178, s. 23-25.

20 Türkmen Parlak, "Tanhren Günümüze İzmir'in İkizi Selanik", *Eşeli Sabah*, 23 Kasım 1999.

21 Türkmen Parlak, *age*, 23 Kasım 1999

22 Klaus Tuchelt, *Rudolf Naumann, 18. Yüzyıl Osmanlı Kıyafetleri ve Cemiyeti* (Eserin basım yılı ve yeri belirtilmediğinden.) s. 18.

23 Nureddin Sevin, *Onüç Asırlık Türk Kıyafet Tarihine Bir Bakış*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973, s. 121.

24 Bu ihtiyaç maddeleri ise genellikle hemen bütün Müslüman evlerinde görülen minder, yastık, keçe hali, tencere, sahan, tava, tepsi, kilim, tabure ve döşekten ibarettir. Birkaç tabure, yastık, döşek, kilim ve yorganı bulunanlar ise neredeyse zengin kabul edilmektedir

25 Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s. 47.

26 B. Nicolaïdy, *Les Turcs et la Turquie contemporaine*, c.1, s. 32'den aktaran Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri: Selanik*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Kasım 2001, s. 72.

27 Kudret Emiroğlu, *Gündelik Hayatımızın Tarihi*, Dost Kitabevi Yay., Ankara, Mayıs 2001, s. 245.

28 Marc David Baer, "Selanik Dönmelerinin Camisi Ortak Bir Geçmişin Tek Yadigârı" *Tarih ve Toplum*, Aralık 1997, sayı 168, s. 32.

29 Burçak Evren, *Osmanlı Esnafı*, Doğan Kitap Yay., İstanbul, Haziran 1999, s. 45.

EDİRNE'DE 17. YÜZYILDA İNŞA EDİLEN

AYŞEKADIN KERVANSARAYI

YRD. DOÇ. DR. RATIP KAZANCIGİL

Ayşekadın Kervansarayı, Edirne'de bugün Ayşekadın olarak adlandırılan semtte, Sultan I. Ahmet döneminde, Edirneli bir sipahi olan Ahmet Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu yapının asıl adı, Ekmekçioğlu Ahmet Paşa Kervansarayı'dır. Çelebi Mehmed'in kızı ve Fatih'in halası olan Ayşekadın ile bir ilgisi yoktur. Ancak, kervansaray Ayşekadın Mahallesi'nde kurulmuş olduğundan, bu ad ile söylenip ünlenmiştir.

Ayşekadın Kervansarayı'nın girişi.

Fotoğraflar Prof. Dr. M. Murat Tuğrul

Edirne'de Ayşekadın Kervansarayı adıyla bilinen yapının banisi olan Ahmet Paşa, Edirneli bir sipahi olup, Ekmekçizade adıyla ünlüdür. Edirne'den İstanbul'a giderek değişik mali görevlerde bulunduktan sonra, Sultan I. Ahmet döneminde 18 sene boyunca vezirlik rütbesiyle başdefterdarlık görevini yürütmüştür.

Kişi olarak içkiye, eğlenceye ve paraya düşkün olduğu bilinir. Bu yüzden de, dostları yanında düşmanları, çekemeyenleri de vardı. Nitekim Murat Paşa, serdarlığı döneminde onu katlettirmek istemiş, fakat padişahın ricası üzerine Ahmet Paşa bu tehlikeyi atlatmıştır.

Ahmet Paşa, H: 1028/M: 1618 tarihinde vefat etmiş, Osmanlı geleneğine uyularak serveti hazineye devredilmiştir. Bu miktarın para olarak bin yük akçe tutuğu yazılmıştır ki, döneminin değerine göre 400 bin Osmanlı altınına karşılık gelmektedir. Cenaze namazını, Bayezid Camii'nde Üsküdarlı Aziz Mahmut

Ekmekçioğlu Ahmet Paşa (Ayşekadın) Kervansarayı'nın bir başka bölümü.

"Ekmekçizâde Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu taş hanın duvarı, harem bahçesine bitişik olup, yerle bir olmuş, iç ve dış bahçeler birleşmişlerdir. İftardan sonra kıyametten örnek olan bu durumla kendime gelince, hakikaten kıyamet koptu sanarak yaşamaktan umudumu kesip, Tanrı adını tekrarlayarak köşkün sütununa sarılıp, üç basamak merdivenle geniş bahçeye inmeyi akıl edemeden sarsıntı biraz hafifleyinceye kadar bu halde etrafa bakmam bile kabil olmadı."

Efendi kıldırmış ve Şehzadebaşı'nda yaptırmış olduğu medrese haziresine gömülmüştür.

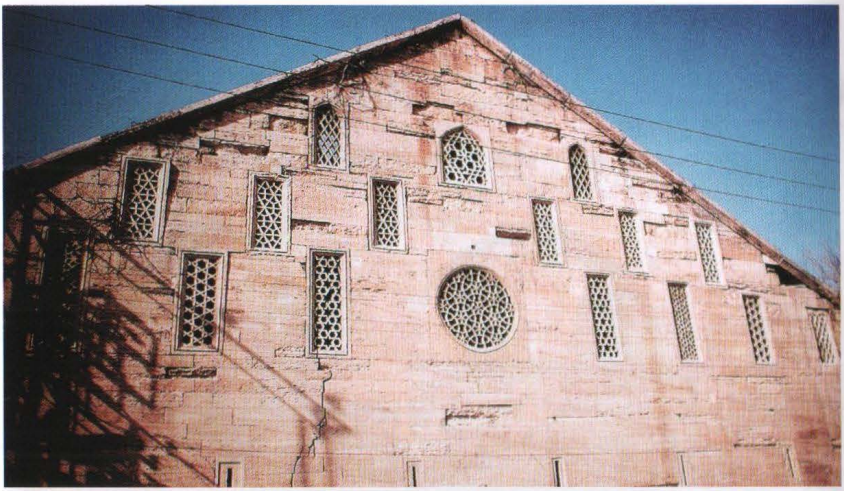
Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu hayır kurumları şunlardır:

1. İstanbul'da medrese,
2. Ereğli'de tamamlanmamış bir han,
3. Edirne'de, yedi yol ağzında Havlucular Hanı,
4. Edirne'de, Tunca Nehri üzerindeki köprü,
5. Edirne'de, Ayşekadın Kervansarayı,
6. Edirne'de, köprünün bakımını sağlamak amacıyla İbn-i Arap Mahallesi'nde 10 evin geliri.[2]

H: 1017/M: 1 607 yılında, Sultan I. Ahmet tarafından kervansarayın yapılması hakkında Edirne ve civar illeri kadılarına ve Edirne Bostancıbaşısı'na[3] gönderilmiş bir ferman[4] bulunmaktadır. Bu ferman, H: 1016-1017-1018/ M: 1607-608-1609 tarihli Edirne şeri'yesi sicil defterlerinden tarih meraklısı bir kişi tarafından kopya edilip, eski alfabemizle özel bir deftere yazılmış olan Edirne'ye ait 35 ferman arasında yer almaktadır. Adı geçen defter de, T.Ü. Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı, Dr. Ratıp Kazancıgil Kütüphanesi arşivindedir.

Bu defterde yer alan Ayşekadın Kervansarayı ile ilgili ferman örneğini mümkün olduğu kadar aslından uzaklaşmamaya çalışarak, günümüz diline ve yazısına çevirip bilginize sunuyoruz. Bu yapılırken, dönemin yazışma usulü olarak kullanılan külfetli protokol hitaplarına yer vermeyip, sadece ana metni aktarılmıştır. (Sayfa 77'deki 'ferman' başlıklı kutu.)

Osmanlılar döneminde yaptırılan han, hamam, kervansaray, yol, köprü, çeşme ve sebil gibi yapıların hepsi sosyal yardım amaçlı olarak düşünülmekte ve nitelendirilmektedir. Toplum bunlardan yararlansın, yaptıranlara dua etsin, onlar da sevap kazansınlar diye. Nitekim Ayşekadın Kervansarayı'na konup göçenlerin edecekleri duaların da, yaptıran tarafından padişahın sevap defterine aktarılacağı şartı konulmuştur. İşin ucunda ticari amaç yoktur. Zaten o dönem vakıf anlayışında ticaret söz konusu olmayıp, Tanrı hoşnutluğunu kazanmak tek amaçtır.

Ayşekadın Kervansarayı'nın arka cephesi.

Urfî Mahmud Ağa'nın H: 1165/M: 1751 yılında Edirne'yi baştan başa harabeye çeviren deprem hakkında görgü tanığı olarak verdiği bilgiler sayfa 78'de yer almaktadır. Yazar, o korkunç günü güçlü ifadelerle anlatmış ve adeta canlandırmıştır. Biz, o dönem dilini sadeleştirirken yazarın ifade tarzına ve cümle kuruluşlarına saygılı olmaya elden geldiğince özen gösterdik. Kitap, bu deprem sırasında Edirne'nin güncel yaşamının dramatik bir tablosunu çizmektedir.

KERVANSARAYIN SATILMASI VEYA KİRAYA VERİLMESİ KONUSU

Deprem sonunda yıkılıp harap olduğunu gördüğümüz kervansaray, üzerinden geçen yaklaşık bir asır içerisinde iyice dağılmış ve yapı malzemeleri çalınıp, neredeyse yok olmuştur. Bu hali önlemek amacıyla, Edirne defterdarlığı hanın esas yapısına uygun olarak tamir edilmesi şartıyla, satılması veya kiraya verilmesi yoluna girmiştir. Edirne valisi ve Vakıflar Bakanlığı'na yazılmış ilgili belge sayfa 77'dedir.

Sunmuş olduğumuz bu belgede imza yoktur ve mühür sıvanmış durumdadır. Bu yazının müsvedde olduğu, düşük cümlelerinden ve yazılışındaki kopukluk ve düzensizliğinden de anlaşılmaktadır. Belgeyi burada aktarmamızın nedeni, hanın Tanaz oğlu Ohanes'e satılmasının önlenmesi bakımından önemli olmasıdır.

Biraz karışık olmakla beraber, belgeden de anlaşılacağı gibi, han Edirne Vakıflar Müdürlüğü tarafından satışa çıkarılıyor ve hatta Tanaz oğlu Ohanes'e satılıyor. Sonra vakıflar bakanlığı bunu uygun bulmayıp, ilerde demiryolu istasyonu veya askeri mühimmat deposu olarak kullanılabileceğini göz önünde tutup, hazine tarafından satın alınıncaya kadar kiraya verilmesini, padişahın da oluru ile uygun buluyor.

Depremden sonra kervansaray esaslı bir onarım görmemiş, 1858 yılından günümüze bu haliyle gelmiştir. Ancak, Balkan Savaşı sırasında bazı bölümleri süvari birliklerinin hayvanları için tavla olarak kullanılmış, bir ara da PTT teşkilatına depo olarak verilmiştir. Nihayet günümüzde, pek yerinde bir hizmet olarak, hem tarihimize hem de eserlerimize sahip çıkma niyetiyle hareket eden ilimiz ve Vakıflar Bölge Müdürü Sayın Hasan Çetinkaya'nın yoğun çabaları sonunda asıl yapısına uygun olarak restore edilmektedir.

RATIP KAZANCIGİL
T.Ü. TIP FAK. TIP TARİHİ VE DEONTOLOJİ ANABİLİM DALI/EDİRNE ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ YÖNETİM KURULU VE GENEL KURUL ÜYESİ

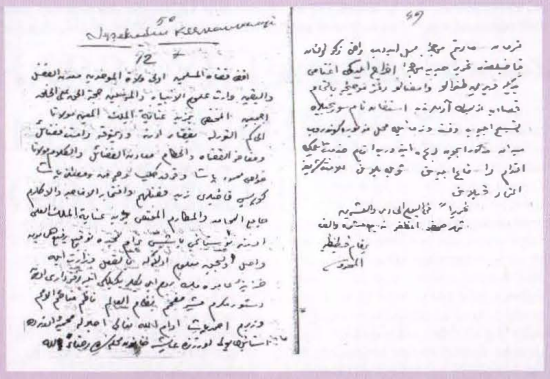
Evliya Çelebi Ayşekadın Kervansarayı'nı anlatıyor

Ünlü gezginimiz Evliya Çelebi, H: 1063/ M: 1652 yılında Melek Ahmet Paşa ile Sofya'dan İstanbul'a giderken, yolları üstünde bulunan Edirne'ye de uğrar. Adı geçen, uğradığı öbür beldelerde olduğu gibi, o çarpıcı üslup ve anlatımı ile Edirne'yi de en küçük ayrıntılarıyla gözden geçirip, bizlere ulaştırmıştır. İşte bu arada, konumuz olan Ayşekadın Kervansarayı'nı da ihmal etmeyip, şöyle anlatmıştır:

"Bu, Ayşekadın Hanı, Sultan Ahmet Han zamanında, küçük bir han imiş. Sonra, Ekmekçizâde Ahmet Paşa, temelinden yıkıp, büyük han yapmıştır ki, Edirne şehrinde ve İstanbul'da benzeri yoktur. Ancak, Tatar Pazarcığı kasabasında makbul İbrahim Paşa Hanı buna benzeyebilir. Bu Eşe kadın hanı, tam iki yüz ocak (oda) olup, avlusunun bir tarafında içli-dışlı harem hücreleri var. Ahırı bin adet at alır. Dışında göğe baş uzatmış bir güvercinliği var ki, yüz katar katır alır. Dört tarafı sofalar olup, dış avlusu dahi bin adet deve ve katır alır.§ Güya kale gibi bir handır.
Cadde üzerinde kuzeye bakan bir demir kapısının üzerinde yazılı tarih budur:
Temâşa eyleyüp Kisbi dedi tamamına târih
Yapıldı Hân-ı Sultan Ahmed oldu bî bedel abâd
Sene H: 1018/M: 16099"

Ferman

Resmî hitapların ardından,
"Havass-ı Mahmut Paşa,[7] Kırklareli ve Çirmen ve Mustafapaşa köprüsü kadıları ve Edirne Bostancıbaşısı:
Emrim size ulaşınca bilesiniz ki:
Rumeli Beylerbeyi ve özel hazinem defterdarı olan Vezir Ahmet Paşa, Edirne'de İstanbul yolu üzerinde Ayşe Hatun Mahallesi'nde Allah ve Peygamberin rızası[8] için kendi kesesinden, sevabını benim tarafıma armağan etmek üzere bir han yaptırıp, gelen ve gidenlerin huzur ve mutluluklarını sağlamak suretiyle benim saltanatımın yücelmesine dua ile vakit geçirmeleri için inşaata başlanması yönünde benden izin rica etmektedir. Yapsın, Tanrı yardımcısı olsun. Bunun için fermanım çıkmıştır.
Şimdi buyurdum ki:
Bu buyruğum size ulaştığında, bir an ve bir saat geciktirmeden ve ihmal etmeden adı geçen vezirim, kendi malı ile denilen şekilde sevabını benim üzerime bırakmak koşuluyla kararlaştırılan yerde hana başlanıp, bitirilmesi için gayret gösteresiniz, ihmal etmeyesiniz ve zorluk çıkarmayasınız. Siz ler ki kadılarsınız, yönetiminiz altında bulunan yerlerden parası ödenerek gerekli kereste ve taş kestirmekte ve kireç yaktırmakta ihmal göstermeyesiniz.
Ve sen ki bostancıbaşısın:
Sen de, gerektiğinde yardım için görevli verip, binanın tamamlanmasına çaba harcayasın. Özellikle, gelenler ve gidenlerin güvenliğini, huzurunu sağlamak, devletimin devamı için dua etmelerine neden olur. Şimdi durmayıp ve düşünmeyip, marangoz ve gerekli kereste, taş ve kireç hepsini değerleri üzerinden satın alıp tamamlatarak yerine göndermekte her biriniz gayret gösteresiniz. Bu işte ihmal, geciktirme ve ilgisizlik göstermeyesiniz. Şöyle bilesinliz, özel işarete güvenesiniz.
Ay: Safer
Sene: Sebʿa işr-i ve elf:H: 1017/M: 1607
Be makam-ı Konstantiniye"

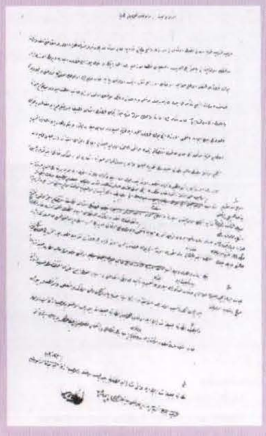

1607-1608-1609 tarihli Edirne şeri'yesi sicil defterlerinden tarih meraklısı bir kişi tarafından kopya edilip, özel bir deftere yazılmış olan ferman örneği.

"Bu buyruğum size ulaştığında, ... ihmal etmeden adı geçen vezirim, kendi malı ile denilen şekilde sevabını benim üzerime bırakmak koşuluyla kararlaştırılan yerde hana başlanıp, bitirilmesi için gayret gösteresiniz..."

Edirne valisine ve Vakıflar Bakanlığı'na

Mekke ve Medine hazinesine bağlı Edirne vakıflarından Edirne'deki Ayşekadın Hanı uzun zamandan beri harabe yüz tutmuş olup, enkazı çalınmak da ve elden çıkmaktadır. Bu nedenle, müzayede[9] yoluyla ve kesinlikle yapısının özelliğini bozmadan tamir etmek ve yıldığı yüz elli kuruştan, iki yük kuruşa Tanaz oğlu Ohanes üzerinde kalmış olduğu bildirilmiştir.
Hanı'n bu şekilde adı geçene satılması, veyahut, binanın büyüklük ve sağlamlığına göre, ileride demiryolu mevki-i (istasyonu) veya askeri mühimmat[10] deposu olmak üzere devlet tarafından satın alınması, zabıt tutularak cevaplandırılmıştır.
Hanın kira geliri olan dört yüz yirmi kuruşun, benzerlerine uyularak beş misli eklenip, mukataa'ya[11] verilmesi ve sonra, gereğine göre iki yük kuruş muacele[12] ile devlet hazinesi tarafından satın alınarak, bir o kadar ve belki daha fazla onarım masrafı yapılmasını gerektirecektir.
Ancak adı geçen hazinenin şimdilik durumundan dolayı, bu yol, pek de uygun olmayacaktır. Gerekenin yapılması için muhasebe meclisi tarafından düzenlenen mazbata,[13] maliye bakanlığının uygun görmesi doğrultusunda, gerek demiryolu ve gerekse son savaş nedeniyle, böylesine bir binanın elden çıkarılması uygun görülmemiştir. Hatta Edirne'nin işgalinde bu hana iki alay süvari askeri konulduğu bilinmektedir.
Bundan iki üç sene önce hanın, satın alınması için verilecek paranın öbür harcamalar gibi olmayıp, yine satılması için vakıflar müdürlüğü tarafından yapılan müzayedeye çıkartılana kadar, kiraya verilmesinin, benzerlerine göre yapılması ve tamir edilmesi cevabı verilmiştir.
Bu hanın ileride gereğine göre itinâhına bakmak ve kalıntılarının çalınıp, yok olmaktan korunmasını, önlemek üzere, vakıflar müdürünün alacağı gelirin verilerek, hazine tarafından satın alınması halinde, bir şey söylemeye gerek kalmayacaktır.
Kararı verilmiş olan değerini ki, iki yük kuruştan, kırk bin kuruşa çıkartılması ile kalan yüz altmış bin kuruşun hazineye gelir sağlaması konusu, bakanlık ile maliyeye bildirilmiş ve devlet tarafından satın alınmaya çalışılması uygun görülmüştür.
Han'ın ileride tamir edilinceye kadar, kalıntılarının korunmasına çalışılması gerekmektedir. Padişah iradesi, oluru da alınarak, durum, bakanlık ile vakıflar bakanlığına bildirilmiştir.
Han kalıntılarının yok olmasına ve çalınmasına meydan vermeden, korunması için gereğinin yapılması bildirilir.[14]
Sene 74+1858/1859

Edirne vallisine ve Vakıflar Bakanlığı'na yazılmış olan R: 1274/M:1858 /1859 tarihli belge.

Bu kervansaray, 1751-52 büyük Edirne depreminde yıkılmıştır. Bu depremi yaşamış olan Edirne şehri tarihçesi yazarı Urfi Mahmud Ağa,[15] Edirne Tarihi adlı eserinde Ayşekadın Kervansarayı'nın yıkılışını şöyle anlatıyor:

Edirne'de 1751 depremi

H: 1165/M: 1751 senesi Ramazan'ın 18. Pazar gecesi iftardan sonra Allah'ın emriyle şehrin batı yönünden önce duman gibi toz kalkıp, dolu yağar gibi büyük bir çatırtı duyuldu. Arkasından, bir soluk alacak kadar bir zaman bile geçmeden, acaba nedir derken birdenbire yeryüzü, deniz dalgalanması gibi öyle hareket etti ki, iniş ve yokuşlar kaybolup, her taraf görünür oldu. Birbirini izleyen sarsıntılar sonunda, sağlam yapılar bile yerle bir oldu. Yer, o derece sallandı ki, nasıl ki kuvvetli bir insan taze bir fidanı bütün gücü ile sarsarsa, yeryüzü de öyle sarsılıyordu. Bu hali insanlar ve hayvanlar korku içinde seyrediyorlardı. Hareketin şiddetinden sanarak (ki, bu derece yer sarsıntısı görülmemiş olduğundan) yaşamaktan umudumu kesip, günahlarıma tövbe ederek ve tanrı adını tekrarlayarak köşkün sütununa sarılıp, üç basamak merdivenle geniş bahçeye inmeyi akıl edemeden sarsıntı biraz hafifleyinceye kadar bu halde oturdum. Gördüm ki, büyük han yıkılmış, onca taşlar ve sütunlar ve kaplama kurşunları bahçeye yığılmış ve adı geçen taş duvar yıkılıp, iç ve dış bahçeleri birbirine katılarak geniş bir arsa olmuş. Sarsıntı durduncaya kadar hiç kimse bu halin nasıl olduğunu anlayamamıştı. Gece biraz ilerler ilerlemez, yeraltından bütün minareler toprağa secde edercesine yıkılıyor ve ayakta kalanlar, serviler gibi sallanıyorlardı. Yalnız, Sultan Selim Camii'nin dört minaresi ile İbrahim Paşa ve Defterdar camilerinin birer minareleri sağlam kaldı. Öbür bütün minareler yıkıldı. Camı kubbeleri ise, zıp zıp taneleri gibi toprağa yuvarlandılar. Nice binalar göz açıp kapanıncaya kadar yerle bir olup, karga ve baykuş yuvası haline geldi. Keza nice taş yapılar ve dükkânlar da depremin şiddetine dayanamayıp yıkılmaya yüz tuttular.

Hatta kıymetli vezir Ekmekçizâde Ahmet Paşa'nın yaptırmış olduğu taş hanın[16] batı yönündeki taş duvarı, harem bahçesine bitişik olup, o korku dolu gecede yıkılıp, yerle bir olmuş, iç ve dış bahçeler birleşmişlerdir.

Bu fakir (Urfi Mahmud Ağa) bahçedeki köşkte iftar etmişti. İftardan sonra kıyametten örnek olan bu durumla kendime gelince, hakikaten kıyamet kopuu top sesi gibi korkunç bir ses duyulup, hemen arkasından yeryüzü hareket etti. O gece sabaha kadar bu hal insanda düşünce ve akıl bırakmadı.

Toprak parça parça ayrıldı. Mevsim yaz olduğu için halkın kimi bağ ve bahçelerinde ve kimi nehir kenarlarında iftarda idiler. Açık yerde olduklarından ve iftardan sonra camilerde bulunmadıklarından fazla ölüm olmadı. Ancak, kandil asmak için minarelerde bulunan müezzinlerle, duvar altında veya yakınında bulunanlardan yüz kadar insan öldü.

Yıkılan evler kendi dillerinden:

Ey medet mimar-ı âlem
Kıl nazar virâneyim.

Dizesi ile güya yalvarıyorlardı.

Herkes o korkulu gecede kendini kurtarmaya çalışıp, Mahşer gününde olacağı gibi 'Nefsi nefsi' diyerek babası oğlunu ve anası kızını aramaz olmuşlardı.

Bu halden sonra, kimse çatı altına girmeye cesaret edemeyip, kimi avlu, kimi bağ ve bahçelerde ve kimi mezarlıklarda çerge ve çadır, kimi de tahta ve hasırdan kulübeler kurup, göçerler gibi içlerinde otururlar.

Bu hal oruç ayına rastladığı için sıcaktan büyük zahmetler çekilmiş, evlerin duvarları çatlamış veya yıkılmış olduğundan hırsızlık olayları da görülmeye başlanmıştır. Bunu önlemek için, mahalle halkı silahlı bekçiler tutup beklemişlerdir.

On dört ay kadar bu sarsıntı devam etti. Ve hep yeraltından gürlemeler gelip, arkasından yer deprendi. Bu depremişler gece ve gündüz 30'ar, 40'ar kere tekrarlandı, sonraları giderek 10'ar, 8'er ve 5'er kereye düşüp sakinlendi. Bundan sonra, Akbaş Efendi Edirne kadısı oldu, Kendisi vakfı (gelirli) olan camileri vakıflarından, olmayanların kurşunlarını sattırıp, kubbelerini kiremitle örterek 130 kadar cami ve mescidin onarılmasında büyük çaba gösterdi. Bazılarını da hayır sahipleri tamir ettirdi. Lakin kitabın yazıldığı (H:1174/M:1760) tarihine kadar II. Sultan Murat'ın hayırlı eseri olan Üç Şerefeli Camii'in dört minaresi, harem (iç avlu) kubbeleri yetenekli kişilerin gönülleri ile başları başa haraptır.

Kilise Camii ile Halebiye Camii haraptır. Ulu tanrı yakın zamanlarda böylesi ibadet yerlerinin tamirini ihsan eyleye. Bunlardan başka, camilerin tümü tamir oldular.

Eski Cami tamir edilip, yenilendiği zaman bu fakirin (Urfi Mahmud Ağa) koyduğu tarihi padişah beğendiği için, (tarihin üzerine örfinin tarihi yazıla) emrini verdiği için camide yazılan tarih benimdir.

Tarih:

Şehriyâr-ı bahr-u şeheneşeh-i âli zaler,
Pâdişah-ı heft-u kişver kasr-ı kurb-u baid
Abd-ü hakir Örfi'i dâl dedi târihin
Yapdı Eski Câmi'i Mahmut Han kıldı cedid

Sene: H: 1166/M: 1752

Bu depremde Havsa'daki kervansaray ile Hasköy imaretleri de harap olmuştur.[17]

> *"Herkes o korkulu gecede kendini kurtarmaya çalışıp, Mahşer gününde olacağı gibi 'Nefsi nefsi' diyerek babası oğlunu, anası kızını aramaz olmuşlardı... kimi bahçelerde ve mezarlıklarda çerge ve çadır, kimi de tahta ve hasırdan kulübeler kurup, göçerler gibi içlerinde otururlar."*

DİPNOTLAR

1 Sipahi: Timar sahibi süvari asker.

2 Ahmed Badi Efendi: *Riyaz-ı Belde-i Edirne* C: II, s. 98-100.(O da *Naima Tarihi*'nden almıştır.)

3 Bostancıbaşı: Sarayın iç ve dış güvenliğinden sorumlu kişi.

4 Ferman: Padişahın yazılı emri.

5 Kuşkusuz bu ölçüler, sadece Evliya Çelebi tarafından anlatılırsa hoş karşılanır.

6 Danışman Z., *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*; Zuhûri Danışman Yayını C: 6, İstanbul-1970, s. 6.

7 Havas-Mahmut Paşa: Mahmut Paşa hasları. Günümüzde Havsa ilçesine bağlı Hasköy.

8 Hoşnutluğu.

9 Müzayede: Açık artırma.

10 Mühimmat: Silah ve cephane.

11 Mukataa: Devlete ait bir gelirin geçici olarak bir bedel karşılığında kiraya verilmesi, geçici olarak satılması.

12 Muecele: Mukataaya verilen mal karşılığında peşin olarak alınan para.

13 Mazbata: Rapor.

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fon Kod. A.MKT.MUL. Tarih: 1.Ş.1275, DN: 105 VN:62, kayıtlı belge.

15 Urfi Mahmud Ağa, Bostancıbaşı Hacı Ali Ağa'nın oğludur. Edirne'de doğmuştur. 1728 yılında yine Edirne'de ölmüştür. 1757-1779 yılları arasında Sultan III. Mustafa döneminde bölükbaşı görevinde bulunmuştur. Mezarı Şeyhî Çelebi Camii duvarı dibindeyken, Ahmet Badi efendi 1910 yılında mezar taşının kaybolduğunu yazmaktadır. Urfi Mahmud Ağa tarihle ilgili birçok eser yazmışsa da *Çeşm Tarihi* adıyla basılmış küçük bir Edirne tarihi de vardır. Deprem olayını Ahmet Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne* adlı eserinde Urfi Mahmud Ağa'dan aktarmaktadır (Katip Kazancigil, *Edirne. Ahmed Badi Efendi: Riyaz-ı Belde-i Edirne* C:1, Edirne Valiliği Yayınları No: 13, İstanbul-2000, s. 13)

16 Ayşekadın Kervansarayı.

17 Ratip Kazancıgil, *Eski Edirne'den Renkli İzler*. Edirne, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi yayınları No: 27, 1997, s. 45-47.

BİR AMERİKAN İSTİHBARAT RAPORU

II. DÜNYA HARBİ YILLARINDA ZSA ZSA GABOR'UN TÜRKİYE HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

RIFAT N. BALİ

Bu makale ile takdim edilmekte olan Amerikan istihbarat belgesi çevirisinin kaynağı, Hollywood'un ünlü artistlerinden Zsa Zsa Gabor'dur (1917-). Burhan Belge ile evlenerek Ankara'da 5 yıl yaşayan Gabor, Belge'den boşandıktan sonra Birleşik Devletler'e geri dönmüş ve Amerikan Askeri İstihbaratı'na Türkiye hakkında bilgi vermiştir. Bilgilerin genelliği ve yüzeyselliği dikkat çekicidir.

Gabor'un ilk eşi, Burhan Belge idi.[1] Gabor, Belge Macaristan'da görevliyken onunla tanışmış ve hemen evlenmişti. Burhan Belge Ankara'ya tayin olduğunda da Gabor eşiyle birlikte Ankara'ya taşınmış ve Belge'den boşanacağı 1941 yılına kadar orada yaşamıştı.[2] Gabor Burhan Belge'den boşandıktan sonra, 1942 yılında ünlü Hilton oteller zincirinin sahibi Conrad Hilton ile evlenecek, bu evlilik dört yıl sürecekti. Gabor Conrad Hilton ile evliyken Amerikan Askeri İstihbaratı yetkilileri ile görüşmüş ve beş yıl boyunca yaşadığı Türkiye hakkında bildiklerini anlatmıştı. Bu makalede yayınlanan belge işte bu görüşmenin raporudur. Zsa Zsa Gabor'un verdiği bilgiler incelendiğinde, bunların oldukça yüzeysel izlenimler olduğu fark edilmekte. Gabor izlenim ve kanaatlerini dile getirirken, örneğin Türk Emniyet ve İstihbarat Teşkilatı'ndan söz ederken son derece genel ifadeler kullanmıştır, özgün bilgiye pek rastlanmaz. Zsa Zsa Gabor'un Ankara'da yaşadığı beş yıl zarfında eşi vasıtasıyla dahil olduğu kalburüstü çevre hakkındaki anılarında çok fazla bilgi yer almamakta, ilgi çekici tek bilgiyse, Atatürk'le gönül macerası yaşadığı iddiasıdır. Gabor'un verdiği bilgilerin yüzeyselliğinin bir diğer nedeni, Burhan Belge ile 15 yaşında evlenmiş olmasıdır. 15 yaşında Ankara'ya gelen Gabor, eşinden boşanıp Ankara'dan ayrıldığında sadece 21 yaşındaydı. Türkçeye vakıf olmayan bu kadar genç bir insanın sunabileceği istihbarat bilgisinin çok yüzeysel olması doğaldır. Gabor'un bilgi kaynağı muhtemelen sadece eşi Burhan Belge idi.

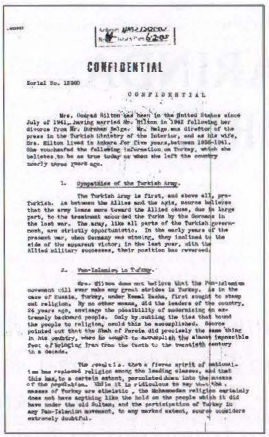

Zsa Zsa Gabor Burhan Belge ile 5 yıl evli kalmıştı.

Zsa Zsa Gabor My Story Written For Me by Gerold Frank. The World Publishing Co, Cleveland, 1960.

"MAHREM
ASKERİ İSTİHBARAT BÖLÜMÜ,
GENELKURMAY HARP DAİRESİ
New York Bürosu Askeri Ataşe
Raporu: Türkiye
Konu: Halihazırdaki hâdiseler ' 948
- Muhtelif bilgiler
Rapor no: 12360 / 1 Ocak 1944

Zsa Zsa Gabor (Bayan Conrad Hilton) kaynaklı rapor B-2, yani "muhtemelen doğru kabul edilen bilgi" kategorisinde değerlendirilmiş.

CONFIDENTIAL

Serial No. 13360

CONFIDENTIAL

Mrs. Conrad Hilton has been in the United States since July of 1941, having married Mr. Hilton in 1942 following her divorce from Mr. Burhan Belge, Who Belge was attached to the press in the Turkish Embassy at the time of his wife, Mrs. Hilton's divorce. For five years, between 1936-1941, she reconducted the following information on Turkey, which she believes to be as true today as when she left the country nearly three years ago.

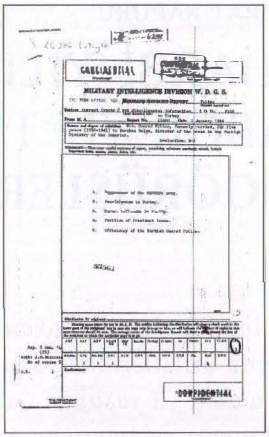
1. Sympathies of the Turkish Army.

The Turkish Army is first, and above all, pro-Turkish. As between the Allies and the Axis, sources believe that the army leans more toward the Allied cause, due in large part, to the treatment accorded the Turks by the Germans in the last war. The army, like all parts of the Turkish government, are strictly opportunistic. In the early years of the present war, when Germany was winning, they inclined to the side of the apparent victor; in the last year, with the Allied military successes, their position has reversed.

2. Pan-Islamism in Turkey.

Mrs. Hilton does not believe that the Pan-Islamism movement will ever make any great strides in Turkey. As in the case of Russia, Turkey, under Kemal Pasha, first sought to stamp out religion. By an other means, did the leaders of the country, 24 years ago, envisage the possibility of modernizing an extremely backward people. Only by ending the ties that bound the people to religion, could this be accomplished. Sources pointed out that the Shah of Persia did precisely the same thing in his country, where he sought to accomplish the almost impossible feat of bringing Iran from the tenth to the twentieth century in a decade.

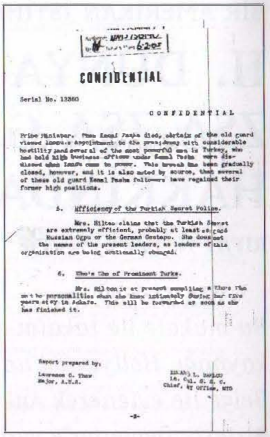
The result is, there is fierce spirit of nationalism has replaced religion among the leading classes, and that this has, to a certain extent, percolated down into the masses of the population. While it is ridiculous to say that the masses of Turkey are atheistic, the Mohammedan religion certainly does not have anything like the hold on the people which it did have under the old Sultans, and the participation of Turkey in any Pan-Islamism movement, to any marked extent, seems somewhere extremely doubtful.

CONFIDENTIAL

MILITARY INTELLIGENCE DIVISION W. D. G. S.

CONFIDENTIAL

CONFIDENTIAL

Serial No. 13360

CONFIDENTIAL

Prime Minister. Ismet Inonu's resignation, which ended the old guard viewed Inonu's appointment to the presidency with considerable hostility and several of the most powerful men in Turkey, who had held high positions office under Kemal Pasha, were dismissed when Inonu came to power. This break has been gradually closed, however, and it is also noted by sources, that several of these old guard Kemal Pasha followers have regained their former high positions.

5. Efficiency of the Turkish Secret Police.

Mrs. Hilton claims that the Turkish Secret are extremely efficient, probably at least as good Russian Ogpu or the German Gestapo. She does not the names of the present leaders, as leaders of this organization are being continually changed.

6. Who's Who of Prominent Turks.

Mrs. Hilton is at present compiling a "Who Who" of the personalities whom she knew intimately during her five years stay in Ankara. This will be forwarded as soon as she has finished it.

Report prepared by:

Lawrence S. Thaw
Major, A.C.S.

APPROVED:
Lt. Col. G. S. C.
Chief, MI Office, WTO

"Gabor Türkiye'de Panislamcı hareketin hiçbir zaman çok büyük adımlar kat edeceğine inanmamaktadır. Rusya vakasında olduğu gibi, Kemal Paşa (iktidarı) altında Türkiye ilk önce dini yok etmeye bakmıştır. 24 sene önce ülkenin liderleri son derece geri kalmış bir halkı modernleştirme çaresi olarak bir tek bunu dikkate almışlardır."

Kaynak ve güvenirlilik derecesi: Daha önce Türk Dahiliye Vekâleti'nde Matbuat Müdürü olarak vazifeli olan Burhan Belge ile 5 sene (1936-1941) evli kalan Bayan Conrad Hilton.

Değerlendirme: B-2[1]

Özet

1. Türk Ordusu'nun sempatileri
2. Türkiye'de Panislamcılık
3. Türkiye'de Alman nüfuzu
4. Reisicumhur İnönü'nün mevkii
5. Türk Gizli Polisi'nin kifayeti

Bayan Conrad Hilton, Bay Burhan Belge'den boşandıktan sonra 1941 yılının Temmuz ayından itibaren Birleşik Devletler'de bulunmaktadır. 1942 yılında Bay Hilton ile evlendi. Bay Belge Türk Dahiliye Vekâleti'nde Matbuat Müdürü idi. Eşi olan Bayan Hilton 1936-1941 (yılları) arasında beş sene müddetle Ankara'da yaşadı. Türkiye hakkında verdiği aşağıdaki malümat bu ülkeyi terk ettiği üç sene öncesine ait olmasına rağmen, (Bayan Gabor) verdiği malümatın o tarihte olduğu kadar bugün için de doğru olduğuna inanmaktadır.

1. TÜRK ORDUSU'NUN (SİYASİ) SEMPATİLERİ

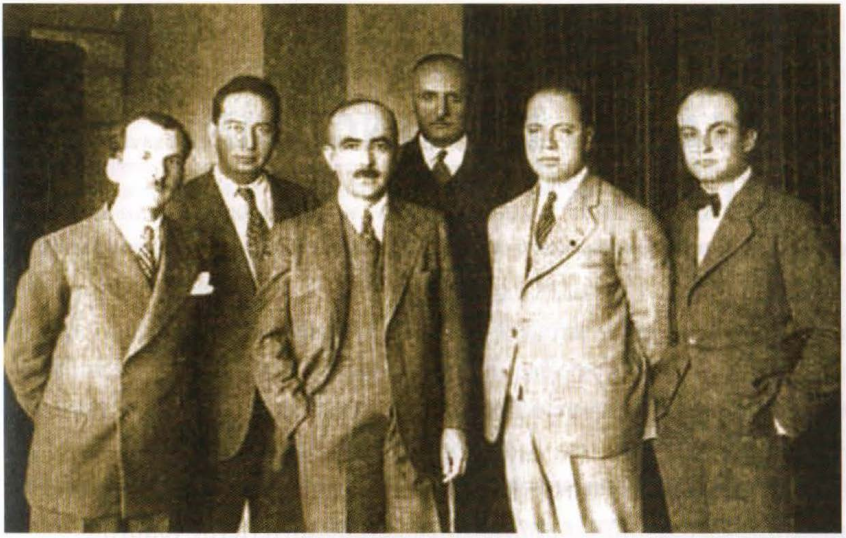
Türk Ordusu ilk önce ve her şeyin üstünde Türk yanlısıdır.

Kaynak, Almanların son harp sırasında Türklere layık gördüğü muameleden dolayı, Ordu'nun Müttefik Kuvvetler ve Mihver arasında (seçim yapmak zorunda kalırsa) daha çok Müttefik Kuvvetler'e meyilli olduğuna inanmaktadır. Ordu, Türk hükümetinin bütün kısımları gibi, tam manasıyla fırsatçıdır. Halihazırdaki harbin ilk senelerinde, Almanya galip gelmekte olduğu sırada, (askerler) gözle görülen galibin tarafına meylettiler; bu son sene ise, Müttefik Kuvvetler'in askeri başarıları ile birlikte mevkileri tam tersine döndü.

2. TÜRKİYE'DE PANİSLAMCILIK

Bayan Hilton Türkiye'de Panislamcı hareketin hiçbir zaman çok büyük adımlar kat edeceğine inanmamaktadır. Rusya vakasında olduğu gibi, Kemal Paşa (iktidarı) altında Türkiye ilk önce dini yok etmeye bakmıştır. 24 sene önce ülkenin liderleri son derece geri kalmış bir halkı modernleştirme çaresi olarak bir tek bunu (dini yok etmeyi) dikkate almışlardır. Bu (modernleşme) sadece halkı dine bağlayan bağların kesilmesiyle başarılabilirdi. Kaynağımız, Pers Şahı'nın da ülkesinde aynı şeyi yaparak İran'ı on yılda, onuncu asırdan yirminci asra taşımak gibi neredeyse imkânsız bir işi gerçekleştirdiğine dikkati çekti.

Bunun neticesi olarak ülkeyi idare eden sınıflarda şiddetli bir milliyetçilik duygusu dinin yerini aldı ve bu da bir dereceye kadar halk kitlelerine kadar indi. Türkiye'de kitlelerin ateist olduklarını söylemek her ne kadar gülünç ise de, Muhammedi

Kadro dergisinin kurucu ekibi: Vedat Nedim (Tör), Burhan Asaf (Belge), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Mehmet Şevki (Yazman), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin).

din, sabık sultan zamanında olduğu gibi halkın üzerinde mutlak bir hâkimiyete sahip değildir; kaynak Türkiye'nin herhangi bir Panislamcı harekete katılmasını son derece şüpheli görmektedir.

3. TÜRKİYE'DE ALMAN NÜFUZU

Kaynak, savaşın patlamasından önce bile, Alman Beşinci Kolcuları'nın Türkiye'yi, muhtemelen herhangi bir Avrupa ülkesinden çok daha fazla bir şekilde delik deşik ettiklerini, bazıları çok genç olmak üzere, yüzlerce Alman talebe ve teknisyenin ülkeye sızdıklarını ve neredeyse her şehirde değişik kisveler altında faaliyet gösterdiklerini iddia etmekte.

4. REİSİCUMHUR İNÖNÜ'NÜN MEVKİİ

Reisicumhur İnönü, Türkiye Cumhuriyeti'nin en başından, Kemal Paşa'nın vefat etmesinden bir sene öncesine kadar başvekil idi. İkisinin arasında, Kemal Paşa'nın vefatından birkaç sene önce başlayan ve İnönü'nün Başvekâlet'ten alınmasıyla neticelenen bir soğukluk başlamıştı. Kemal Paşa vefat ettiği zaman, (Cumhuriyet'i kuran) eski kadronun bir kısmı İnönü'nün Reisicumhur seçilmesine oldukça hasmane bir tavırla baktı; İnönü Reisicumhur olunca Kemal Paşa zamanında yüksek mevkilerde bulunan Türkiye'nin en güçlü (siyaset) adamlarından birçoğunun vazifelerine son verildi. Bu gedik tedricen kapatıldı ancak, kaynak tarafından da not edildiği gibi, Kemal Paşa'nın bu eski kadrosundaki takipçilerinden bazıları eski yüksek mevkilerini yeniden elde ettiler.

5. TÜRK GİZLİ POLİSİ'NİN EHLİYETİ

Bayan Hilton Türk Gizli Polisi'nin son derece ehil, herhalde en az Rus OGPU[4] veya Alman Gestapo[5] kadar iyi olduğunu iddia ediyor. Bu teşkilatın reisleri sürekli değiştiğinden şu anki reislerin isimlerini bilmiyor.

6. İLERİ GELEN TÜRKLER ARASINDA "KİM KİMDİR"

Bayan Hilton, Ankara'da kaldığı beş sene içinde yakından tanıdığı şahsiyetleri anlatan bir "Kim Kimdir" hazırlamakta. Bitirir bitirmez yollayacaktır.

Raporu Hazırlayan
Lawrence C. Thaw
Binbaşı, Birleşik Devletler Ordusu

Edward L. Barlow
Yarbay
Amir, New York Bürosu
Askerî İstihbarat Bölümü"

RIFAT N. BALİ
ARAŞTIRMACI

KAYNAK VE DİPNOTLAR

National Archives and Records Administration, (College Park, Maryland) RG 226 Entry 16, Records of the Research and Analysis Branch, Office of Strategic Services, Regular Services)1941-1945 : Ocak1944tarihve 53561 sayılı belge

1 Burhan Belge, (1899-1967) 1957 yılında XI dönem Muğla milletvekili seçilecekti. Aynı zamanda DP yanlısı Zafer gazetesinin başyazarıydı.

2 Zsa Zsa Gabor, *One Life Time Is Not Enough*. Delacorte Press, New York, 1991, s. 18.

3 B-z kodunun açıklaması şöyle: "B" kodu "daha önceden veya muhtemelen güvenilir" "2" kodu ise "başka kanıtlar tarafından desteklenen veya muhtemelen doğru kabul edilen bilgi" anlamını taşımakta. Kaynak: National Archives and Records Administration, (College Park, Maryland), OSS: Evaluation of Evidence, RG226, E147, Box 7, F103, "Grading of Reports" başlıklı belge.

4 Devlet Siyaset Direktörlüğü (GPU) 1934 yılına kadar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) gizli polisiydi. SSCB'nin kurulmasıyla birlikte 15 Kasım 1923 tarihinde GPU, Birleşik Devlet Siyasi Direktörlüğü'ne (OGPU) dönüştü. (http://en.wikipedia.org/wiki/State_Political_Directorate)

5 "Gizli devlet polisi" anlamına gelen Gestapo, (Geheime Staatspolizei) Nazi Almanyası'nın resmi gizli polisiydi. (http://en.wikipedia.org/wiki/Gestapo)

MİMARLIK, MEKANİK VE İNSAN ANATOMİSİ ÜZERİNE

LEONARDO DA VINCI'NİN DEFTERLERİ

AYŞE HÜR

Leonardo da Vinci'nin en ilginç çizimleri anatomi üzerine olanlardır. Eğer zamanında yayınlanabilseydi, Leonardo'ya "anatominin babası" unvanını kazandırabilecek olan bu çizimlerden anlaşıldığına göre, Leonardo organların asıl yapılarını belirginleştirmek için beden boşluklarına balmumu enjekte ediyordu ki, bu tekniğin günümüzde hâlâ kullanıldığı biliniyor. Dahası, kas sistemini araştıran, kafatasına ait sinirlerin ve koroner arterlerin yollarını izlemeye çalışan Leonardo eğer kalbi sağ ve sol diye ayıran septum'un yerini tam olarak saptayabilseydi, tarihe kan dolaşımını keşfeden ilk insan olarak geçecekti.

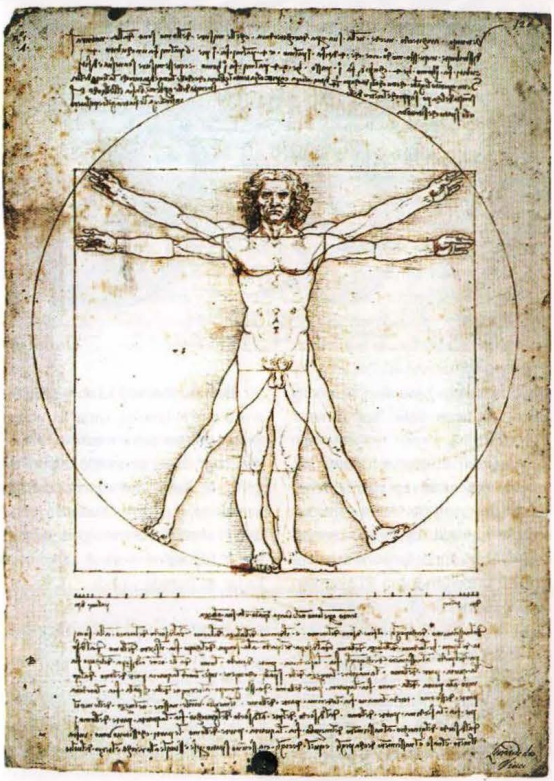
"Kendi Portresi" Vinci'nin tebeşir çizimi.
Kraliyet Sarayı, Torino.

"Eğer bir yüzün ifadesini kolaylıkla aklında tutmak istiyorsan, önce çeşitli türden kafaları, gözleri, burunları, ağızları, çeneleri, gırtlakları, boyunları ve omuzları ezberle. Örneğin burunları ele al; on ayrı çeşittedirler: Dik burun, patates burun, dış bükey burun, kâh alttan, kâh üstten bombeli burun, kartal burun, düzgün burun, basık burun, yuvarlak burun, sivri burun. Önden bakıldığında ise burunlar 12 çeşittir: Ortası itibariyle büyük olanlar, ortası ince olanlar, ucu kalın başlangıcı ince olanlar, veya tersi, delikleri geniş veya dar olanlar, yukarıda veya aşağıda olanlar, ucunun delikleri sakladığı veya görünür kıldığı burunlar. Aynı çeşitliliği yüzün başka hatlarında da bulursun. Doğal haliyle incelemek ve böylece aklına yerleştirmek zorunda olduğun her şeyi not ettiğin bir defteri de beraberinde bulundur. Sonra, portresini yapmak istediğin kişiye bir göz atar ve gizlice defterlerini karıştırırsın ve hangi burun veya ağzın modelinkilerle benzerlikler gösterdiğini görürsün ve evine döndüğünde hatırlayabilmen için yanlarına işaret koyarsın. Korkunç suratlar hakkında

bir şey söylemeyeceğim, çünkü insan onları hiç zorlanmadan aklında tutabilir."

Bu satırların yazarı insanlık tarihinin en ünlü ve çokyönlü dehası, mimar, heykeltıraş, mühendis, buluşçu, müzisyen, anatomi ve geometri uzmanı, ressam Leonardo da Vinci'dir. 15 Nisan 1452 ile 2 Mayıs 1519 tarihleri arasında yaşayan bu olağanüstü insan için yazılan ilk biyografi yine ünlü bir ressam olan Giorgio Vasari'ye (1511-1574) aittir. Leonardo öldüğünde henüz çocuk yaşta olan Vasari'nin bu eseri, günümüze kadar ünlü sanatçı hakkındaki en güvenilir çalışma olarak kabul edilmiştir çünkü Vasari bu bilgileri Leonardo'nun çok yakınında bulunma şansına sahip olan kişilerden derlemişti. Vasari'nin anlattıklarından dolayı, yakın zamana dek, Leonardo'nun Katerina adlı köylü kadınla Piero da Vinci adlı bir noterin ya da zanaatkârın oğlu olduğuna, ama annenin bu kişi ile değil, Piero da Vinci'nin patronu olan Antonio di Piero del Vacca ile evlendiğine inanılırdı. Ama Vasari'ye fazla güvendiğimiz anlaşıldı çünkü yakın tarihlerde, Leonardo'nun memleketi Vinci kasabasındaki (Toskana bölgesindeki Firenze yakınlarında) Museo Ideale'de bulunan bir belgeye bakılırsa, evlilik doğumdan birkaç ay sonra gerçekleşmiş, doğum kaydı da "Leonardo di ser Piero da Vinci," yani "Vinci kasabasından Piero'nun oğlu Leonardo" olarak yapılmıştı. Yani Vinci Leonardo'nun soyadı değildi. Zaten kendisi de eserlerini sadece Leonardo ya da "Ben, Leonardo" anlamına gelen "Io, Leonardo" diye imzalardı.

"Mona Lisa"nın yüzündeki ifade nasıl açıklanabilir? Bilindiği gibi, resme ilk bakıldığında belli belirsiz bir gülümseme görülür, ardından bu hiç kaybolur. Harvard Üniversitesi'nden nörolog Dr. Livingstone, "Mona Lisa"nın iki ayrı görme alanının yarattığı etki yüzünden aynı anda hem gülümser hem de nötr bir ifade ile algılandığını söylüyor.

"Vitruvius Adamı", ünlü ressam Leonardo da Vinci'nin günlüklerinin birinde bulunan, aldığı notların yanında çizdiği bir resimdir. 1492 yılında yapıldığı düşünülmektedir.

Gallerie dell' Accademia, Venedik.

VERROCCHIO'NUN ATÖLYESİ

Vasari'ye bakılırsa, çocukluğu boyunca kafeslerdeki kuşları özgürlüğe kavuşturmakla uğraşan Leonardo hayvan sevgisinin bir nişanesi olarak sıkı bir vejeteryan olmakla kalmamış, yaşamının belli bir döneminde, hayvansal kökenli hiçbir ürünü tüketmeyerek tam bir vegan olmuştu. Leonardo, 14 yaşına kadar Vinci'de yaşadı, büyükanne ve büyükbabasının ardı ardına ölmesi üzerine 1466'da babası ile Floransa'ya gitti. Evlilik dışı çocukların üniversiteye gitmesi yasak olduğundan, babası onu dönemin ünlü ressam ve heykeltıraşı Andrea del Verrocchio'nun (1435-1488) atölyesine götürdü. Floransalı Medici Ailesi'nin himayesinde çalışan Verrocciho, karşısında bir deha olduğunu fark etmekte gecikmedi. Bu atölyede Michelangelo'nun hocası Ghirlandaio ve Boticelli gibi Rönesans'ın büyük ressamları ile tanışma şansı bulan Leonardo, ilk çizimlerinden olan "İsa'nın Vaftizi" tablosunu Verrocchio ile birlikte; "Madonna ve Çocuk" adlı tablosunu ise tek başına bu atölyede yaptı.

1482 ile 1490 arasında Milano Dükü Ludovico Sforza'nın himayesine giren Leonardo, çıraklığını 70 ton bronz kullanarak yaptığı at heykeliyle tamamladı. Ancak bu heykel, 1495'te VIII. Charles komutasındaki Fransız orduları Milano'ya saldırdığında eritilerek top güllesi yapıldı.

Leonardo bebeğin anne karnındaki pozisyonu hakkında çizimler yapan ilk birkaç kişiden biridir (1510-12).

Royal Library, Windsor Castle.

1498'de, Isa'nın havarileri ile yediği yemeği anlatan ünlü "Son Yemek" adlı tablosunu henüz tamamlamıştı ki, Fransızlar ülkelerine döndü, Milano'da iktidar savaşı patlak verdi, bunun üzerine Dük Sforza yerinden oldu ve hamisini kaybeden Leonardo'ya yol göründü. Bir süre daha Milano'da kaldıktan sonra iki ay askeri mühendis olarak görev yapacağı Venedik'e geçen, ardından Nisan 1500'de Floransa'ya uğrayan Leonardo, Papa VI. Alexander'ın oğlu kardinal ve askeri lider Cesare Borgesia'nın himayesine girdi ve mimar ve mühendis olarak çalışmaya devam etti. 1952 yılında Topkapı Sarayı arşivlerinde bulunan mektubundan öğrenildiğine göre, Da Vinci 1502 yılında Fatih Sultan Mehmed'in oğlu II. Bayezid'den kendisini mühendis olarak işe almasını ve Haliç'in üzerine 240 metre genişliğinde, tek arklı bir köprü yapmasına izin vermesini istemiş, ancak küçük bir İtalyan cumhuriyetinden gelen bu talep Osmanlı sarayında fazla yankı yaratmamıştı. 1515'te Milano'yu yeniden alan Fransa Kralı I. François'in isteği üzerine, Papa X. Leo'ya barış görüşmelerinde sunulmak üzere mekanik bir aslan yapan ve Floransa Cumhuriyeti'nin Milano'ya karşı kazandığı zafer şerefine şehir meclisinin sipariş ettiği duvar resminde Michelangelo ile karşı duvarlarda çalışan Leonardo, bu eserini tamamlayamadan François'in emrine girdi ve Amboise Şatosu'na yerleşti. Ölünceye kadar da burada yaşadı.

BİR DÂHİNİN NOT DEFTERLERİ

Leonardo'nun yaşamı boyunca tuttuğu not defterlerinin sayısının 100 kadar olduğu sanılmaktadır. Bunlardan 31'i günümüze ulaşmıştır. Mimarlık, mekanik, resim ve insan anatomisi olarak dört başlıkta toplanabilen bu defterler değişik tip ve boyda olup, ölümünden önce kendisi tarafından arkadaşlarına verilmiş, ölümünden sonra da sağa sola dağıtılmıştır. Bunlar arasındaki 72 sayfalık bir defter bilim çevrelerinde çok iyi tanınır. 1717 yılında Leicester Earl'ü Thomas Coke tarafından satın alındıktan sonra *Codex Leicester* olarak anılmaya başlanan, daha sonra da bir başka koleksiyonerden dolayı *Codex Hammer* olarak anılan bu yazmalar, 1994 yılında Bill Gates 30.8 milyon dolara satın aldıktan sonra tekrar ilk ismiyle anılmaya başlanmıştır. Bu defterlerin ilginç yanı, yazı ve çizimlerin aynada okunacak şekilde ters yazılmasıdır. Normal biri için son derece zor olan bu iş, Leonardo için kolay olmalıdır çünkü kendisi bir solaktır.

Bu defterlerde, aralarında dört insan tarafından güç verilen bir helikopter olmak üzere tank, bilgisayar, güneş enerjisini toplayan bir kolektör gibi pek çok araçla, astronomi, suyun ve kayaların yapısı, erozyon ve teknotik yer hareketleri gibi onlarca konuya ilişkin çizimler vardır. Sultan II. Bayezid'e sunduğu 240 metre uzunluğundaki bir köprü çizimi de bu defterlerdedir. (Leonardo'nun Haliç üzerine kurmayı önerdiği köprünün küçük bir örneği, 2001 yılında Norveçli şehir planlamacısı Vebjørn Sand tarafından Oslo-Stockholm arasındaki 18 numaralı otoyolun üzerinde inşa edilmişti. Sand, amacını "eski ile yeniyi, cennetle cehennemi, sanatla bilimi, Avrupa ile Ortadoğu'yu ve Hıristiyanlıkla İslamı birleştirmek," olarak açıklamıştı.)

ANATOMİNİN BABASI

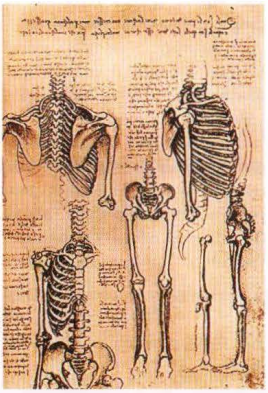
Leonardo'nun en ilginç çizimleri anatomi konusundakilerdir. Bilindiği kadarıyla, Da Vinci ünlü bir ressam olduktan sonra Floransa'daki Santa Maria Hastanesi'ndeki kadavraları inceleme izni almıştı. Daha sonra Milano'daki Maggiore ve Roma'daki Santo Spirito hastanelerinin morgunda, arkadaşı Marc Antonio della Tore ile birlikte 30 yıl boyunca mum ışığında yaptığı gözlemlerinin bir özeti olan 200 kadar çizim günümüze ulaştı. Leonardo'nun bu gözlemlerinin bir diğer ürünü de, 1495 yılında tasarlandığı sanılan bir

robot projesiydi. Bu projeye ait çizimler 1950'lerde bulundu. Eğer zamanında yayınlanabilseydi, muhtemelen Leonardo'ya "anatominin babası" unvanını kazandırabilecek olan bu çizimlerden anlaşıldığına göre, Leonardo organların asıl yapılarını belirginleştirmek için beden boşluklarına balmumu enjekte ediyordu ki, bu tekniğin günümüzde hâlâ kullanıldığı biliniyor. Dahası, kas sistemini araştıran, kafatasına ait sinirlerin ve koroner arterlerin yollarını izlemeye çalışan Leonardo eğer kalbi sağ ve sol diye ayıran septum'un yerini tam olarak saptayabilseydi, belki de tarihe kan dolaşımını keşfeden ilk insan olarak geçecekti. Ölümünden çok sonra, 1580 yılında basılan kitapta şöyle diyordu Da Vinci:

"Her ne kadar bu işleri sevsen de bazen doğal bir iğrenme ile yılgınlık duyabiliyorsun. Eğer bu da senin çalışmanı engellemiyorsa, derisi yüzülmüş, parçalanmış ve görünümü korkunç cesetlerle birlikte geçirilen gece saatleri yıldırabilir. Bu da yıldırmıyorsa, temsiller için gerekli çizim yeteneğine sahip olmaman ya da çizim yeteneğine sahip olup da perspektif bilginin olmaması yıldırabilir. Bunların hepsinin üstesinden gelsen de geometrik temsilleri ve kasların kuvvetlerini hesaplama yöntemlerini anlamıyor olabilirsin veya gayretli olmamayı sabırla bekliyor olabilirsin."

Günümüz hekimlerinin de yaşadığı, yaşayabileceği tüm zorlukları özetleyiveren bir paragraf değil mi? İnsan vücudu konusundaki eşsiz gözlemlerini yazıya da dökmüştür Leonardo: "Gırtlağın çukuru ayağa dikeydir. Kol öne mi uzatıldı, gırtlağın çukuru artık ayağın üzerine denk gelmez. Ve eğer bacak geriye atılmışsa, gırtlağın çukuru da ileriye çıkar ve böylece her duruş biçimine göre değişiklik gösterir," diye yazar not defterine. "Ressam sinirlerin, adalelerin, bağların yapısını tanımayı öğrendiğinde, hangi sinirlerin hangi organların hareketini belirlediğini ve sayılarını da tam tamına bilecektir ve hangi kasın şiştiğinde sinirlerin gerilimine yol açtığını ve hangi sinirlerin narin kıkırdaklara dönüştüklerinde o kası sarmalayıp içine aldığını. Böylece çeşitli biçimlerde ayırım gerektirmeksizin, figürlerin farklı duruşları sayesinde, farklı kasları gösterebilir ve değişik hareketler için kolları, sırtı, göğsü ve bacakları hep aynı şekilde gösteren birçoklarının yaptığı hatayı yapmazsın. Bu hatalar asla küçük kusurlar olarak düşünülmemelidir," diyerek bizi şaşırtır. Bu satırların yazarının bir cerrah mı, yoksa bir sanatçı mı olduğuna karar vermek zordur. Aslında Leonardo bize tıp ve resim sanatının birbirini nasıl bütünleyeceğinin mükemmel bir tarifini verir.

Da Vinci'nin Marc Antonio della Tore ile birlikte 30 yıl boyunca mum ışığında yaptığı gözlemlerinin bir özeti olan 200 kadar çizim günümüze ulaştı.

http://www.visi.com/~reuteler/leonardo.html

ŞEHVETLİ Mİ, ROMANTİK Mİ?

Leonardo'nun bu yazmaları neden yayınlamadığı ve etrafa dağıttığı hâlâ bir sırdır. Onun aslında sahip olduğu her türlü bilgiyi kamuya mal etmeyi çok seven biri olması bu sırrı daha da koyu hale getiriyor. Ancak mükemmeliyetçi bir kişiliğe sahip olması da bu bilgileri mükemmel bir şekilde sunmayı başarana kadar kendine saklamak istediğini düşündürüyor. Teknik konularda uzman bir tarihçi olan Lewis Mumford ise, Leonardo'nun bu bilgilerin kötü amaçlı kullanımından korktuğunu ileri sürüyor. Bir başka görüş ise Leonardo'nun sık sık ters düştüğü Katolik kilisesinin şerrinden korunmak için yazmaları gizli tuttuğu yolunda. Bu gizlilik meselesi pek çok kişiyi meşgul etmiş olmalı ki, 2005 yılında araştırmacılar Floransa'da Santissima Annunziata Basilikası'ndaki mühürlü bir bölmenin Leonardo'nun gizli laboratuvarı olduğunu iddia ettiklerinde büyük heyecan yaşandı ancak bu konuda henüz kesin bilgiye ulaşılamadı.

Bu mesafeli tutumu açıklamaya yönelik bir başka iddia da Leonardo'nun cinsel tercihleri yüzünden kamuyla ilişkilerini hep sınırlı tutma eğiliminde olmasıdır. Kendi iddiası-

Leonardo: Evrensel Deha Sergisi

2 Kasım - 31 Aralık 2006 tarihleri arasında Rahmi M. Koç Müzesi'nde izlenebilecek olan "Leonardo: Evrensel Deha" sergisi, Leonardo da Vinci'nin 1478-1513 yılları arasında tasarladığı ve çağdaş mühendisler tarafından yeniden yapılan 40 adet işlevsel, gerçek boyutlarda replikayı içeren beş bölümden oluşuyor. İlk dört bölümde, Leonardo Da Vinci'ye ilham veren doğadaki dört madde olan toprak, ateş, hava ve suya göre tasarlanmış replikalar bulunurken, beşinci bölümde Da Vinci'nin tasarladığı diğer mekanizmalar sergileniyor. Türkiye'de ilk defa gerçekleştirilecek olan interaktif sergide, ziyaretçiler bazı makinelere dokunma ve kullanabilme fırsatı da bulacak.

Yer: Rahmi M. Koç Müzesi
Tel: (212) 369 6600-01-02
Müze ziyaret saatleri:
Salı-Cuma: 10.00-17.00
Cumartesi-Pazar: 10.00-19.00

na göre, cinsel ilişkiden hoşlanmayan Leonardo, psikanalizin babası Sigmund Freud tarafından cinsel açıdan frijit (soğuk) olarak nitelenmişti. Öte yandan, Leonardo'nun genç erkeklerle ilgilendiğine dair bilgiler, cinsel ilişkinin sadece heteroseksüel olanına ilgi duymadığını düşündürüyor. Bilinen ilk homoseksüel ilişkisi, 1476'da Verocchio ile çalıştığı dönemlerde, yine aynı atölyede bulunan 17 yaşındaki model Jacopo Saltarelli ileydi. İddialar üzerine Jacopo iki ay hapse mahkûm olduğu gibi, Floransa'nın bu tür "ahlaksız ilişkileri" takip etmekle görevli meşhur Gece Devriyeleri tarafından bir süre gözlenmişti. Leonardo'nun ikinci delikanlısı, Salai ya da Il Salaino namlı Gian Giacomo Caprotti da Oreno ise Leonardo'nun yanında 10 yaşında işe başlamıştı. Bu aşk çok gerilimli olmalı çünkü Leonardo'nun zaman zaman "yalancı, ahlaksız, obur, hırsız" diye suçladığı bu gençle ilişkisi tam 30 yıl sürdü ve Salai ressamın birçok resminde boy gösterdi.

Nitekim, 1506 yılında Leonardo Lombardiali bir soylunun 15 yaşındaki oğlu Kont Francesco Melzi ile tanıştığında da Salai'nin pabucu dama atılmadı. Salai artistik yetenekleri tartışılmakla birlikte her zaman Leonardo'nun çırağı olarak tanındı. "Mona Lisa"nın bir başka versiyonu olan "Çıplak Mona Lisa" adlı tablonun altında Salai'nin imzası vardı. Aynı şekilde, Lisa del Giocondo'nun bir başka portresini yapmak için de Leonardo'dan izin almıştı. Ancak son yıllarda bu ilişkilerin cinsellikten çok romantizm içerdiği yolunda iddialar var. Bu da acaba Freud haklı mıydı, sorusunu akla getiriyor. Sadece bu ilişkiler değil, 1519 Mayıs'ında hayata Fransa Kralı François'in kolları arasında veda ettiği iddiası da dedikoduculara epey malzeme vermişti. Ancak son araştırmalar kralın o sırada başka bir şehirde olduğunu ve ölümün gerçekleştiği Amboise Şatosu'na bir gün içinde gelmesinin mümkün olmadığını gösteriyor. Neyse ki tarihe sadece bu dedikodularla değil, olağanüstü buluşları, tasarımları, resimleri, heykelleriyle geçmiş olan Leonardo da Vinci, zamanı ve mekânı aşan bilgeliğiyle evrenimizi aydınlatmaya devam ediyor.

AYŞE HÜR
ARAŞTIRMACI

Küresel ikon "Mona Lisa"

Leonardo da Vinci, bugün küresel dünyanın ikonu haline gelen "Mona Lisa" tablosunu 1503-1507 yılları arasında yaptı. Resmin halen sergilendiği Louvres Müzesi'nde, resmin önündeki zeminin belirgin biçimde çukurlaşması, "Mona Lisa"ya yönelik ilginin bir temsili adeta. Birkaç kez yakılma, asitle tahrip edilme ve çalınma tehlikesi yaşayan resmi meşhur eden durumu herkes biliyor. Mona Lisa kimdir ve yüzündeki ifade nasıl açıklanabilir? Vasari'ye göre tabloya ismini veren kişi, Fransisco del Giocondo adlı bir ipek tacirinin karısı olan Lisa Gherardini della Giocondo idi. Rivayete göre, Giocondo karısını o kadar çok severdi ki, her seyahate birlikte giderlerdi. Resmi de ikinci oğullarının doğumundan sonra yeni bir eve geçişlerinin şerefine sipariş etmişti. Aslında bu, günümüzde araştırmacıları meşgul eden 600'ü aşkın iddiadan sadece biri. Ağzın görünümünden yola çıkarak "Mona Lisa'nın dişleri çürüktü" türü iddiaları bir yana bırakırsak, bunlar arasında ilgiyi hak edenlerden biri, Mona Lisa'nın ressamın kendi portresi olduğu iddiasıdır. İddiayı ortaya atan Bell laboratuvarından Dr. Lillian Schwartz, Mona Lisa'nın ve Leonardo'nun yüzlerinin dijital analizlerine dayanıyor. Modern Freudcular da Leonardo'nun homoseksüel olduğunu ve kendisini kadın kılığında resmetmesinin doğal olduğunu söyleyerek Dr. Schwartz'ın tezini destekliyorlar. Ama en çok tartışılan konu, resimdeki kişinin yüz ifadesidir. Bilindiği gibi, resme ilk bakıldığında belli belirsiz bir gülümseme görülür, ardından bu his kaybolur. Ardından gülümseme tekrar ortaya çıkar ve yine kaybolur. Vasari'ye göre kadının yüzündeki gülümseme tablo yapılırken etrafta bulunan müzisyenlerin yarattığı hoş atmosferin sonucuydu. Freud ise kestirmeden gitti ve gülümsemenin Leonardo'nun annesi üzerinde yarattığı erotik etkinin bir temsili olduğunu söyleyiverdi. Lisa'nın gülümsemesinin acı bir gülümse mi, yoksa mutlu bir gülümseme mi ya da masum bir gülümseme mi yoksa erotik bir gülümseme mi ya da Leonardo'ya attığı çapkın bir bakış mı olduğu türü pek çok soruya neden olan şeye İtalyan sanat tarihçilerinin bulduğu cevap, Leonardo'nun denediği ve adı, İtalyancada duman anlamına gelen sfumato'dan türetilmiş sfumato tekniği. Harvard Üniversitesi'nden nörolog Dr. Livingstone ise gülümsemenin resimde değil, bizim zihnimizde oluştuğunu iddia ediyor. Ona göre, insan gözü iki bölgeye sahiptir; fovea denilen merkezi bölge ve onu çevreleyen alan. Fovea sayesinde insanlar renkleri, ince yazıları ve detayları görürler. Çevredeki alan sayesinde ise siyah ve beyazı, hareketi ve gölgeleri seçerler. İnsan gözü Mona Lisa'ya bakarken fovea bölgesi Lisa'nın gözlerine yoğunlaşıyor, çevre bölgesi ise Mona Lisa'nın çıkık elmacık kemiklerinin yarattığı gölgeyi algılıyor diyen Dr. Livingstone, iki ayrı görme alanının yarattığı etki yüzünden, insanların aynı anda Mona Lisa'yı hem gülümser hem de nötr bir ifade ile algıladıklarını söylüyor. 2005 yılında Amsterdam ve Illionls üniversitelerinden bir grup bilim insanı ise, insan duygularını ölçümlemek üzere geliştirdikleri bir program yardımıyla Mona Lisa'nın yüzündeki ifadenin %83 mutluluk, %8 iğrenme, %6 korku ve %2 kızgınlık içerdiğini ileri sürdüler. İfadenin görelileliğine dair modern bir müdahale de, modern sanatın çılgın öncüsü Marcel Duchamp'ın 1954'te, kendi yüzünü Mona Lisa'nın yüzüne benzeterek üzerine de bir çeşit Salvador Dali bıyığı yapıştırmasıyla olmuştu. Son yılların kült eseri *Da Vinci Şifresi*'nde ise, Mona Lisa'da eski Mısır tanrı ve tanrıçası Amon ve Isis'in anagramını gören Dan Brown, Leonardo'nun Katolik dini ile gizli çalışmasını ve eril ve dişil özellikleri tek bir vücutta toplamaya yönelik idealizmini öne çıkararak, Dr. Schwartz'ın "otoportre" tezini tekrarlıyor.

Tablodaki kadın, yüzündeki "gizemli gülümseme" ile sanat tarihinin bir parçası haline geldi.

Louvre Müzesi, Paris.

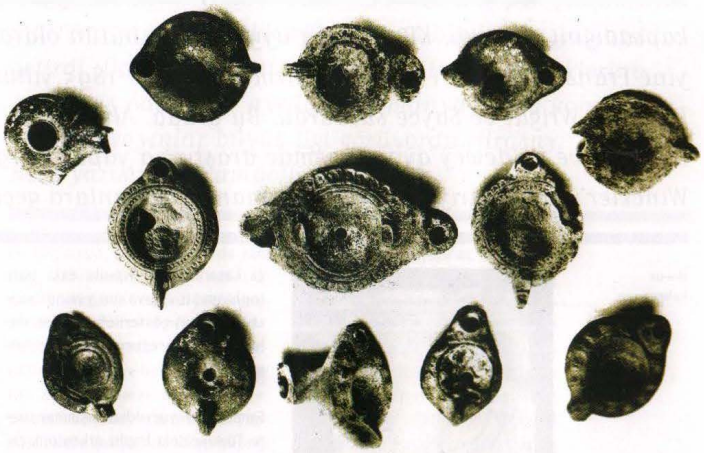
FOÇA ÜZERİNE ÜÇÜNCÜ KONFERANS

FELIX SARTIAUX'NUN KAZILARI

PROF. DR. ZEKİ ARIKAN

1913 yılında Foça'da ilk arkeolojik kazıları başlatan Felix Sartiaux'nun Foça üzerine 3. konferansı aslında Anadolu'da öteden beri yapılagelen kazıların bir özeti niteliğindedir. Sartiaux, Foça'da kazı izni alabilmesini Fransa'nın Doğu'daki etkisinin yeniden güçlenmesi olarak algılamaktadır. İlk iki konferansında olduğu gibi, burada da Foça'daki kazıları ve bunların sonuçlarını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Sartiaux çevrede de yüzey araştırmaları yapmış, bugün İtalyanların kazı yaptığı Kyme'nin önemine değinmiştir.

1913 yılında Foça'da ilk arkeolojik kazıları başlatan Felix Sartiaux'nun çalışmaları konusunda verdiği konferansların basılmış kitapçıklarından üçüncüsüne ulaşamadığımı belirtmiştim (*Toplumsal Tarih*, 152, Ağustos 2006). Yurtdışında bulunan bu kitapçığın fotokopisine ulaşabildim ve söz konusu araştırmamı tamamlar nitelikte gördüğümden dolayı burada tanıtmayı gerekli görüyorum. *Küçük Asya'da Fransız Arkeolojisi ve Alman Yayılması. Kazılar* ve *Foça'nın Tahribi*[1] başlığını taşıyan ve 55 sayfadan oluşan bu eserin yalnızca 11 sayfası Foça ile ilgilidir. Aslında konferans, Anadolu'da (Küçük Asya) öteden beri yapılagelen kazıların bir özeti, bir elkitabı niteliğindedir. Konferans, I. Dünya Savaşı'nın son yılında Coğrafya Kurumu'nda verilmiştir. Savaşın sonucu henüz kesin olarak belli değildir. Savaştan önce ve savaş sırasında Almanya ile Fransa arasındaki rekabet arkeoloji alanında da kendini göstermektedir. Osmanlı topraklarındaki bu rekabetin ekonomik yönünü de unutmamak, o günün koşullarındaki bir çekişmenin konferansın ruhuna egemen olduğu göz önünde bulundurmak gereklidir. Konferansın, Küçük Asya'daki Fransız arkeolojisi üzerine ilgi çekmek üzere düzenlendiği ve günün sıkıntılarını gidererek geleceğe yön vermek amacı taşıdığı da öncelikle belirtilmektedir.

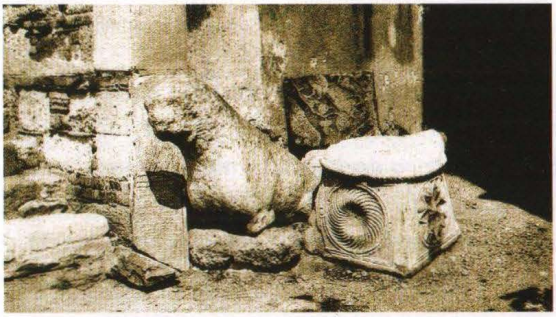
Kazılarda çıkan, pişmiş topraktan yapılmış kandiller.

Tüm görsel malzemeler *Sartiaux'un De La Nouvelle a l'ancienne Phocée* kitabından alınmıştır.

Küçük Asya'da Fransız arkeolojisi üzerine verilen tarihsel bilgiler, eserin ilk bölümünü oluşturuyor (7-19). Herhangi bir karşılık beklenmeksizin antik dönemin incelemesi Rönesans'la başlar. Bu bağlamda ilk çalışmalar İtalya'da yapıldı. Fransa İtalya'yı izlemekte geç kalmadı. Fransa'nın siyaseti her zaman Doğu'ya dönüktü ve "inansızların" hükümdarıyla ilk bağlaşmayı imzalayan da Fransa oldu. I. François, Muhteşem Süleyman'dan ünlü kapitülasyonları elde etti (1535-1536). Bu, Fransa'yı Doğu'da siyasal, ekonomik ve ticari çıkarlar açısından ayrıcalıklı bir konuma getirdi. I. François bütün bunların ötesinde, Doğu'da arkeolojik (bilimsel) araştırmaların başlatılması için gerekli yönergeyi verdi; Guilla-

ume Postel, Pierre Gilles, Jean Chesneau, Nicolas de Nicolay ve Jacques Gassot gibi bilgin gezginler Doğu'dan krallık kütüphanesi için değerli kitap vb. getirdiler. Böylece başlayan bu geleneğin arkası kesilmemiştir. Pierre Gilles'in İstanbul'da arkeolojik araştırmalar için ilk kazmayı Atmeydanı'nda vurduğunu da belirtelim.

Antik dönemden bir aslan heykeli.

duğu gibi, tüccarlar ve bilginler de bulunmaktadır. Eski eser toplayan, bitki ve kitap koleksiyonu yapan meraklıları da unutmamak gerekir. Bu yolculuklarda klasik kültür verilerine giderek artan bir ilginin olduğu görülmektedir. Spon, 3 bin 600 Grek ve Latin yazıtı toplamış, nümizmatik gerçek bir bilim niteliğini kazanmış ve yığınla eski para toplanmıştı. Truva'nın yerinin saptanması için gösterilen çabalar, daha sonraki araştırmalara ışık tutmuştur.

caya ya da Fransızca seyahat kitapları İngilizceye çevriliyordu.

17. yüzyılın sonlarına doğru antik dönem sanatının yayıldığı coğrafyaya duyulan özel ilgi yeni boyutlar kazandı. Chateaubriand'ın *Paris-Kudüs Yolculuğu Kılavuzu* (1812) Helenistik Doğu'ya yapılan yolculuklara büyük bir canlılık getirdi. Ünlü Milo Venüsü 1820'de Louvre Müzesi'ndeki yerini aldı. Yunanistan'ın bağımsızlığı, Atina'da Fransız Enstitüsü'nün kurulması, Mora'ya yapılan bilimsel geziler, Peloponnes'teki önemli anıtların ortaya çıkmasına olanak sağladı. Texier ve Guizot'nun çeşitli kurumlar tarafından desteklenen Anadolu'daki araştırmaları, Anadolu'nun tarihi, coğrafyası ve arkeolojisiyle bir bütün olarak anlaşılmasına katkıda bulundu. Bu araştırmalar Marmara Bölge-

Hitit anıtlarına ilk değinen, Texier oldu. Perrot, bu uygarlığın çok geniş bir alanı kapsadığını gösterdi. Küçük Asya uygarlığının bütün olarak geliştiğini kanıtlayan yine Fransız bilginleri oldu. Araştırmaları, 1880-1895 yılları arasında İngiliz Ramsay, Wright ve Sayce sürdürdü. Bu arada, Alman bilginlerinden Humann, Luschan ve Koldewey aynı dönemde araştırma yaptılar. 1906 yılında Winckler'in çabalarıyla üstünlük tamamen Almanlara geçti.

Horoz kabartması.

Sartiaux 17 ve 18. yüzyıllarda Anadolu'ya gelen Fransız gezginlerini sayarken, bunlardan en eski seyyahın Henry de Beauvau olduğunu belirtmektedir (1604). Anadolu kıyıları ve içlerine yapılan yolculukların giderek arttığı görülecektir. Gelenler arasında bilimsel amaç güdenler ol-

Sartiaux, 17. yüzyıldan başlamak üzere Türkiye'deki İngiliz arkeolojik çalışmaları üzerinde de durmaktadır. Spon 1675 tarihinde İngiliz Wheler ile birlikte İzmir'e gitmiş, İzmir'deki İngiliz konsolosu -adını vermiyor amabilgin Sir Paul Rycaut ile tanışmışlardı (il y trouva un consul, savant antiquiaire anglais). Dr. Pickering, onlara Yedi Kilise ile ilgili ayrıntılı bir dosya sunmuştu. 19. yüzyılda yine Yedi Kilise'yi araştırmak için Anadolu'ya gelen V.J. Arundell, bütün bu çabalardan minnetle söz etmektedir. Wood, Pococke, Dallaway, Chandler, Stuart ve Revett'in eserleri Fransızsi'nden (Bitinya) Kapodokya ve Kilikya kıyılarına kadar geniş bir alanı kapsıyordu. Texier'nin Louvre'a getirdiği mermer koleksiyonu Küçük Asya'nın en önemli buluntuları olarak görülmektedir. 1850'den sonra hem Yunanistan'a hem Anadolu'ya yapılan bilimsel geziler giderek büyük bir ivme kazandı. Hititler üzerine bilgilerimiz genişledi. Menderes Vadisi'nde Milet, Didim, Priene, Aydın gibi yerlerde yapılan araştırmalar önemli sonuçlar doğurdu. Louvre'a getirilen eserler buradaki Milet salonunda sergilenmektedir.

1885'ten sonra Fransa'nın Doğu'daki arkeolojik çalışmalarının etkisi hızla düşüşe geçti ve Almanlar Fransa'nın bıraktığı boşluğu doldurmaya başladılar. "Puis, nous nous sommes effacés, nous avons

abandoné Notre oeuvre ébauchée, nous l'avons laissée passer dans d'autre mains," (s. 19).

Konferansın ikinci bölümü, Almanların Türkiye'de yaptıkları çalışmalara ve araştırmalara ayrılmıştır. Anadolu'nun 1000 m yüksekliğindeki yaylalarında yeşeren Hitit uygarlığı Kalde, Asur ve Mısır'la iletişim içinde bulunuyordu. Kıyılarda Grek kolonizasyonu MÖ 9-8. yüzyıllarda başladı. Frigler, Greklerle Hititler arasında büyük bir uygarlığın temsilcisi olarak görülmektedir. Adalar daha çok Akdeniz'in en eski halkını barındırıyordu.

Hitit anıtlarının varlığına ilk değinen, Texier oldu. Perrot, bu uygarlığın çok geniş bir alanı kapsadığını gösterdi. Küçük Asya uygarlığının bir bütün olarak geliştiğini kanıtlayan da yine Fransız bilginleri oldu. Araştırmaları, 1880-1895 yılları arasında İngiliz Ramsay, Wright ve Sayce sürdürdü. Bu arada, Alman bilginlerinden Humann, Luschan ve Koldewey aynı dönemde Küçük Asya'da araştırmalar yaptılar. 1906 yılında Winckler'in çabalarıyla üstünlük tamamen Almanlara geçti. Winckler, çalışmalarını sürdürmek için Boğazköy'e yerleşti. Oppenheim, arkeolojik çalışma bahanesiyle kuzey Suriye'nin ekonomik ve askeri durumu üzerine yığınla belge topladı.

Elde edilen sonuçlar çok önemliydi. İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'ne Almanlar pek çok malzeme yığdı. Winckler buraya 20 binden fazla yazıt getirdi. Doğu'da araştırma yapan Alman derneklerine çok geniş ödenekler ayrılıyor, Almanya'da bu konuda yapılan yayınlar büyük ilgi görüyordu. Hrosny, Hitit yazısının Champollion'u oldu. 1916'da *Die Sprache der Helhier* Leipzig'de basıldı. Bu arada, Almanlara Anadolu'da başta demiryolu yapımı olmak üzere çok geniş ayrıcalıklar sağlandığını da unutmamak gerekir.

Sartiaux, Helenistik dünya ve klasik arkeoloji alanında yapılan çalışmaları da özetlemekte; Truva, Assos, Bergama, Milet, Sart, Efes ve Menderes Vadisi'yle Sisam Adası'ndaki kazıların sonuçlarına değinmektedir.

Fransa'nın öteden beri Türkiye'de ticaret, bayındırlık eserleri, bankacılık gibi alanlarda önemli yatırımları vardı.[2] Hukuk, eğitim alanında da durum oldukça ileri düzeydeydi.

Bu bağlamda, Sartiaux Foça'da kazı izni alabilmesini Fransa'nın Doğu'daki etkisinin yeniden güçlenmesi olarak algılamaktadır. Burada da, ilk iki konferansında olduğu gibi Foça'daki kazıları ve bunların sonuçlarını ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Çevrede de yüzey araştırmaları yapmış, bugün İtalyanların kazı yaptığı Kyme'nin önemine değinmiştir.

Sartiaux, Foça'da savaş öncesinde başlayan huzursuzluklar nedeniyle buradan ayrılmak zorunda kaldığını yazmaktadır. Bu konuda *Revue des Dext Mondes*'da çıkan (15 Décembre 1914) bir makalesine gönderme yapıyor. Bu alanda, Osmanlı arşivlerinde bulunan dosyaların incelemesi gerektiği kanısındayım.

Fransız kamuoyu Kurtuluş Savaşı'nda Türkiye'ye yakın bir ilgi duydu. 1921 yılında Jean Deny'nin anıtsal *Türk Dili Grameri* yayımlandı. Aynı yazar 1927'de, bir süre önce gazetelerde çıkmış olan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın anılarını Fransızcaya çevirdi. Albert Gabriel'in Anadolu ve Bursa'daki araştırmaları ve 1930'da İstanbul Arkeoloji Enstitüsü'nün kurulması Türk-Fransız kültürel ilişkilerine yeni açılımlar sağladı. Bu gelişmeler Gerard Tongas, Jean Sauvaget, Claude Cahen ve Robert Mantran gibi bilim insanlarının çalışmalarıyla daha da pekişti. Paris büyükelçimiz Nurettin Vergin 1966 yılında Bursa'nın fahri hemşehrisi Prof. Albert Gabriel'e İstanbul Üniversitesi'nin Docteur Honoris Causa diplomasını sunarken, onu, "Fransızların katıksız Türkü" (Le plus turc des Français) sözleriyle selamlamıştı.

Fokia kazılarında çıkan iki heykelciğin önden ve yandan görünüşleri.

İstanbul Asar-ı Atika Müzesi'ne Almanlar pek çok malzeme yığdı. Winckler buraya 20 binden fazla yazıt getirdi. Doğu'da araştırma yapan Alman derneklerine çok geniş ödenekler ayrılıyor. Almanya'da bu konuda yapılan yayınlar büyük ilgi görüyordu. Hrosny, Hitit yazısının Champollion'u oldu.

ZEKİ ARIKAN
EGE ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRETİM GÖREVLİSİ

1 Felix Sartiaux, *L' Archéologie française en Asie Mineure et l'Expansion Allemande. Les fouilles et le sac de Phocée. Conférence faite à la Société de Géographie, le 15 Février 1918*, Hachette, Paris, 1918.

2 Krş. Jacques Thobie, *Intérêts et impérialisme français dans l'empire ottoman (1895-1914)*, Paris, 1977.

WEB'DE OSMANLI TARİHİ

DR. GÜREL TÜZÜN

Bu ayki Web'de Tarih köşemizde, Osmanlı tarihiyle ilgili siteleri ele alacağız. Ancak pek çok kez karşılaştığımız bir çelişki yine kendini gösteriyor. Osmanlıya ilişkin Türkçe web kaynaklarının yoksulluğuna karşılık, yabancı dilde çok zengin ve çeşitli kaynak olduğu görülüyor.

Konuya, Kültür ve Turizm Bakanlığı web sitesinde bulunan "Tarih" bölümü altındaki Osmanlı İmparatorluğu sayfalarıyla başlayabiliriz (www.kultur.gov.tr/TR/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6A-A849816B2EFF973CA0C42468A31). Bu sayfalarda Osmanlı padişahları, bayrakları, başkentleri, pulları, sikkeleri, nişan ve madalyaları, mutfak kültürü, mimari yapılar, kültürel hayat, minyatürler ve gravürler gibi çok çeşitli konularda, çoğu kez görsel malzemeyle desteklenen bilgiye erişilebiliyor. Gene aynı sitede yer alan "Sanal Müzeler" bölümünde (www. kultur.gov.tr/TR/Belge Goster. aspx? F6E10F8892433CFFE20-0AFCAF5415DF38503F685A2D7014D) ise, örneğin Topkapı Sarayı'nı sanal olarak gezebiliyorsunuz.

Hacettepe Üniversitesi'ndeki Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Araştırmaları Bibliyografyası (www.obib.hacettepe.edu.tr) sitesi doyurucu bilgiler içeriyor. Osmanlı Devleti konusunda zengin içerikli iki özel web sitesi var. Bunlardan birincisi, www.theottomans.org adını taşıyor (www.theottomans.org/turkce/index.asp). Bilgilerin tarihçe, askeri yapı ve savaşlar, sultanlar ve harem, sanat ve kültür başlıkları altında sunulduğu sitede haritalar, kaynakça ve bağlantılar da bulunuyor. İkinci özel web sitesi ise Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yılı nedeniyle hazırlanmış ve Osmanlı Web Sitesi adını taşıyor (www.osmanli700.gen.tr/trindex.html).

Osmanlı Devleti'ne ilişkin Türkçe web kaynaklarının yoksulluğuna karşılık, yabancı dilde çok zengin ve çeşitli kaynak bulunuyor. Daha önce, web'deki İngilizce tarih sitelerinin en zenginlerinden birinin ABD'deki Fordham Üniversitesi'nde bulunduğunu belirtmiştim. Bu, yayın yönetmenliğini Paul Halsall'ın üstlendiği "Internet'te Tarih 'Kaynak Kitapları' Projesi"nin (Internet History Sourcebooks Project) web sitesi. Osmanlı Devleti'yle ilgili kaynaklara www.fordham.edu/halsall/islam/islamsbook.html #The%20Ottomans adresinden erişebilirsiniz. Burada birçok kitap ve makale metninin yanı sıra çeşitli görsel malzemelere de ulaşılabiliyor. About.com adını taşıyan web sitesinin "Avrupa Tarihi" bölümündeki "Balkanlar ve Türkiye" başlığı altında da konuyla ilgili bir dizi bağlantı yer alıyor (http://europeanhistory.about.com/od/thebalkansandturkey/The_Balkans_and_Turkey.htm). Buradan ulaşabileceğiniz bir kaynak, ABD'deki Washington Eyalet Üniversitesi'nin http: //www.wsu.edu:8080/- dee/ OTTOMAN/CONTENTS.HTM adresindeki web sayfaları. Bu sayfalarda Osmanlı Devleti'nin farklı dönemleri ile ilgili bilgiler var. ABD'de 1971'de kurulan The Turkish Studies Association'ın (Türk Araştırmaları Derneği) web sitesinde de (www.h-net.org/-thetsa/) konuyla ilgili web kaynakları yer alıyor. Sitenin "Teaching Resources" (Eğitim Malzemeleri) bölümünde eğitimin çeşitli düzeylerinde kullanılabilecek görsel malzemelerle ilgili bağlantılar bulunuyor. Bunlardan, "Padişahlar Albümü" ile çeşitli haritalar özellikle ilginç. Georgetown Üniversitesi'ndeki The Institute of Turkish Studies'in (Türk Araştırmaları Enstitüsü) web sitesi de (http://turkishstudies.org/) konuyla ilgili araştırma yapacak kişilere yönelik olarak hazırlanmış. Özellikle, ABD'de bulunan benzer kuruluşlarla ilgili bağlantıların yer aldığı "Links" bölümü çok yararlı.

H-Turk Discussion Network'un (Tartışma Ağı) http://www.h-net.org/-turk/ adresindeki web sitesi, Osmanlı Devleti ve Türkiye üzerine çalışanlar için çok yararlı bir başka kaynak. Bu sayfalara en son baktığımda Manchester Üniversitesi'nden bir araştırmacı Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un fethi sonrasında ağaçların korunmasına yönelik bir ferman çıkarıp çıkarmadığı konusunda yardım istiyor, bir Yunan araştırmacı ise 18. yüzyılda Girit'teki kölelere ilişkin bir bulgusunu diğerleriyle paylaşıyordu.

bkz.

İstanbul hakkında 10.000 madde için,
Osmanlı tarihindeki 17.000 kişinin biyografisi için
sendikacılığın dünü bugünü için bakınız...

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr

İSTANBUL ANSİKLOPEDİSİ
İSTANBUL VE TARİHİ ÜZERİNE YÜZLERCE MADDE, YORUM VE BİLGİ İLE DOLU 8 CİLTLİK BİR KAYNAK...

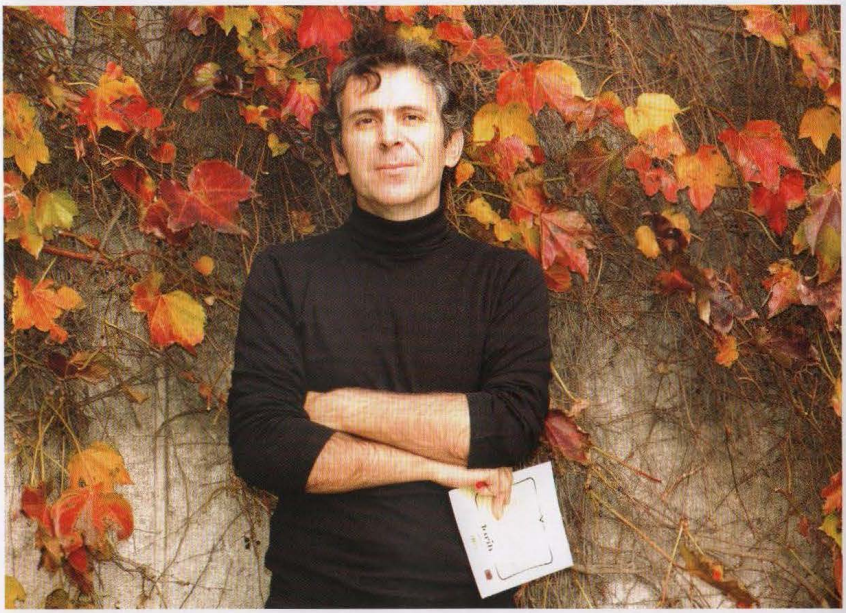
SİCİLL-İ OSMANİ,
YAYINLANDIĞI GÜNDEN BERİ OSMANLI TARİHİ İLE UĞRAŞANLAR İÇİN VAZGEÇİLMEZ BİR BAŞVURU KAYNAĞI...

SENDİKACILIK ANSİKLOPEDİSİ
3000 MADDEDEN OLUŞAN ALANINDA İLK VE TEK KAYNAK...

MİŞLİ GEÇMİŞ ZAMAN ÜZERİNE BİR SÖYLEŞİ

"ÇİZER İÇİN BEREKETLİ BİR MALZEME: ANAKRONİZM"

100. sayımızdan bu yana Toplumsal Tarih'*te çizgilerini "konuşturan" Aydan Çelik'in, bu çizimlerini derlediği* miş'li geçmiş zaman *isimli kitabı çıktı. Çelik'le kitabı üzerine yaptığımız söyleşi sınırlarını aşarak; anakronizmden mizahtaki klişelere, iktidar-mizahçı ilişkilerinden değişen mizah algısına uzanan serbest bir sohbete dönüştü.*

Fotoğraf: Aysel Kazıcı

SÖYLEŞİ: AHMET AKŞİT

Anakronik fikri nereden çıktı, nasıl gelişti?

100. sayıyla birlikte ben de *Toplumsal Tarih*'te çizmeye başladım. O sayı, "Toplumsal Tarih'in yeni yüzü" sloganıyla çıktı. Benim çizgilerim de o yeni yüzün bir parçasıydı. İlk iki yıl daha çok yazılarla paslaşan çizimler yaptım, Anakronik sonra başladı. Yazının aktif, çizginin pasif olduğu bir ilişki değil de, arada benim de şahsi yaklaşımlarımı sergilediğim çizgiler şeklindeydi. Aslında başından beri bir köşe yapma fikrim vardı ama düzenli bir şey çizmek biraz da ürkütücüdür. Ön hazırlık yapmadan başlarsan çuvallama ihtimalin yüksek. İlk Anakronik çizimi, sırtında çay bardağı taşıyan şerbetçiydi. Sonra emekli olmuş, maket yapan, cep telefonlu, dijital saatli Barbaros geldi. Yalnızca kavramsal değil, görsel olarak da bir anakroniden söz ediyoruz. Böyle başladı ve devam etti, sonra bazen gündeme göre şekil aldı, bazen benim serbest atışlarım biçiminde gelişti. Mesela Papa çizimi, bu sayıdaki "maskeli adamlar" çizimi böyle. Türkiye'de tarih eğitiminin tornasından geçmiş her ortalama yurttaş gibi

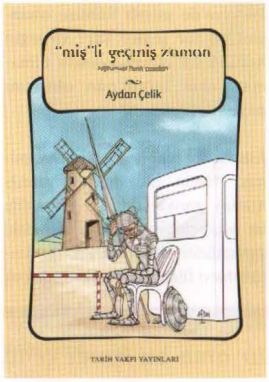
anakronizmle malul olduğumuzu düşünüyorum. Tarihle meselesini hallememiş bir ülkede yaşıyoruz. Bu bir çizer için bereketli bir malzeme. Dolayısıyla anakronizme dair çizimler sadece o köşede yer almıyor. Diğer çizimlerde de bu çeşit bir anakronizm yer alıyor.

Senin çizgilerinde bilgisayarın yaygınlaşması sonucu oluşan bir estetik, bir tür sterillik var ya da ben öyle hissediyorum. Bu, kullandığın teknikle mi alakalı, yoksa estetik bir tercih mi?

Sen nasıl görüyorsan öyledir. Sana aittir o. Bakanın gözüdür. Yok, ben orada onu anlatmak istemedim, deme hakkım ve lüksüm yok. Bu bilgisayar hadisesi biraz da efsane halini almıştır değil mi? Mesela ben daha bir tane bilgisayar görmemişken bir sürü bilgisayar fıkrası biliyordum. Dünyanın bir numaralı bilim adamları bilgisayara en zor soruyu sormuş, o da bilmiş ama bizim Karadenizli, "ne var ne yok uşağum?" diye sorunca kafayı dağıtmış ya, onun gibi abidik gubidik fıkralar. Dolayısıyla, bilgisayarda çizim deyince birçok insanın aklına aletin karşısına oturup, "bana bir saat kulesi çiz Kit, yanına da bir barış güvercini koy, ama güvercinin bir kanadı kırık olsun lütfen," diyen bir adam geliyor olabilir. Biz bu alete aynı zamanda "elektronik beyin" demiyor muyuz?

Bilgisayar dediğin koca bir kırtasiye dükkânı aslında ama babanın spor salonu sahibi olması senin 100 metre rekortmeni olmanı garanti etmiyorsa, painter programı da seni ressam yapmıyor.

Teknikle estetik arasında bir bağ olduğunu kabul ediyorum. Eldeki teknik edevat bir şekilde estetiği de şekillendiriyor. Dünyanın en büyük çizerlerinden biri kabul edilen Ralph Steadman, polaroid fotograf yeni çıktığı zaman kendince bir teknik geliştirmişti. Yeni çekilmiş, henüz ıslak durumdaki bir polaroid fotoğrafı eliyle deforme ederek karikatür yapıyordu.

Gelenekseł karikatür çini mürekkebiyle ve tarama ucu adı verilen son derece basit bir araçla yapılıyor. Bu kadar basit bir malzemeyle yapıldığı halde bu kadar etkili olan bir plastik sanat çok azdır.

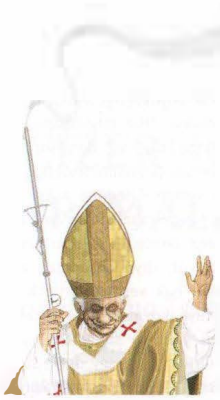
Vaktinde büyük çizgi üstadı Semih Balcıoğlu'na, "Hiç bilgisayarla çizmeyi denediniz mi," diye sormuştum. "Benim çizimimin lezzetini bilgisayar vermez," demişti. Aslına bakarsan bugünün imkânlarıyla o lezzeti verir bence. Acaba tutuculuk mu yapıyor, diye düşündüm ama sonradan hak verdim: Artistik bir şey ortaya koymak, yani yaratma faaliyeti yalnızca sonuçlarıyla değerlendirilecek bir şey değil; süreç de önemli. Kâğıt üzerinde kurşun kalemin, tarama ucunun çıkardığı hışırtı, o his, çizerken aldığınız o tat bambaşka bir şey.

Mizahçının malzemesi olan politikacının düzeyi, mizahın çıtasını da belirliyor. Mesela İnönü mizah duygusu çok kuvvetli bir lider. Dolayısıyla kendisine yapılanları da tolere edebiliyor. Ferhan Şensoy, "Paşam neden hiç oyunlarımıza gelmiyorsunuz." diye soruyor. İnönü, "Ben oyuna gelmem," diye espriyi patlatıyor.

Senin karikatürlerinde Türkiye dışında yerleşmiş semboller de epey yer alıyor. 19. yy sonu, 20. yy başı Osmanlı karikatürüyle kıyaslarsak, sanki şu anda dünyadan daha çok klişe kullanılıyor diye düşünüyorum.

Bu sorunun cevabını bilmiyorum ama sembol kullanımı meselesine dair bir iki laf edebilirim. Yeryüzünde herkesin bildiği klişeler var. 1960'larda bir adam radyo satın almak ister. Radyocu, "Hangi markayı istiyorsun," diye sorar. Adam, "Özay Gönlüm'ün çıkmadığı marka," diye yanıtlar. İçinde barış güvercini olmayan bir çizim kitabı çıkarayım diye düşünürken, sonra bir baktım ki ben de çizmişim. Yani hepimizin radyosunun bir köşesine gizlenmiş bir Özay Gönlüm var. Don Kişot da dünya üzerinde karikatürü en çok çizilmiş kahramanlardan biri. Klişe kullanmak bazı açılardan, mesela

sen de onların ucuna ekleniyorsun ama yeni bir estetikle bunu üretebiliyorsan, farklı bir gözle bakabiliyorsan niye yapılmasın?

Türkiye'de mizah konusu olmayan ne tür şeyler var? Örneğin Atatürk'ün mizah konusu olması ama İnönü'nün olmasını neye bağlıyorsun?

Aslında Atatürk'ün de mizahı yapılmış. Mesela, İsmail Şen'in yazdığı Atatürk karikatürlerinin yer aldığı bir kitap biliyorum ama buradaki karikatürler eleştirel değil, bir Atatürk hicvi filan yok. Karikatürde çok derdini ifade etmek açısından bir avantaj ama diğer taraftan anlamı daraltan bir şey aynı zamanda. Zaten daha önce bir sürü şey yapılmış, sık yapılan abartı öğesi Mustafa Kemal için geçerli değil. Seninle birlikte gördük, *Expressi*'in bu ayki kapağında bir Atatürk karikatürü var. Ratip Tahir Burak'ın 1959'da çizdiği Atatürk, diğer örneklerde görmediğimiz kadar abartılı.

İnönü'nün mizah konusu olmasının ise muhtemelen pek çok sebebi var. İnönü muhalifleri, kendilerini İnönü'yle aynı düzlemde görüyorlar zaten. Onu "tek adam" olarak algılamıyorlar. Şunu da belirtmek gerekir ki, İnönü mizah duygusu çok kuvvetli bir lider. Dolayısıyla kendisine yapılanları tolere edebiliyor. Ferhan Şensoy, "Paşam neden hiç oyunlarımıza gelmiyorsunuz," diye soruyor. İnönü, "Ben oyuna gelmem," diye espriyi patlatıyor. Yine İnönü'nün mizah duygusuyla ilgili Öztürk Serengil'in anlattığı bir anekdot var: Serengil'in "yeşşeee", "kelaJ" gibi tuhaf laflar eden Adanalı Tayfur tiplemesi çok tutuluyor. *Ulus* gazetesinde köşe yazarlarında biri, "Bu adam güzel Türkçemizi bozuyor, engellenmeli," diye zehir zemberek bir yazı yazıyor. Aynı günlerde de Kıbrıs'la ilgili yine bir Türk-Yunan gerginliği var. Bir Yunan bakanı, "Gerekirse Kıbrıs'a da gireriz," tarzında efeleniyor. İnönü'nün adama cevabı, "Yeşşeee!" oluyor. *Ulus* gazetesi, içerde o zehir zemberek yazının çıktığı gün, "Yeşşeee!" sözünü manşet yapıyor.

Mizahçının malzemesi olan politikacının düzeyi mizahın çıtasını da belirliyor. Aklıma Churchill geliyor. İngiliz karikatürcüleri öteden beri çok serttir. Adamı buldog gibi çiziyorlar. O da onlara tekzip gönderiyor, "benim yanaklarım bir bulldogdan daha sarkıktır," diye. Bu sertlik İngiliz karikatüründe hâlâ süren bir şey. *The Guardian* çizeri Steve Bell, Körfez Savaşı'ndan bu yana Tony Blair'i, Bush'un köpeği olarak çiziyor. Biz hiç böyle bir noktada değiliz. Bana, "Abdülhamid Han'ı nasıl kambur çizersin," diye okur tepkisi geliyor. İngiliz mizahı bir yandan sert ama diğer taraftan da, tabiri caizse nezaketle de bir akrabalığı var. İRA'cılar İngiliz askerlerinin geçeceği köprüye bomba koyarlar, kendileri de pusuya yatarlar. İngilizler her gün şaşmaz bir şekilde saat 5'te köprüden geçmektedir. Saat 5 olur kimse gelmez, 10 dakika sonra militanlardan biri diğerine döner ve şöyle der: "Ne oldu bunlara yahu? Başlarına bir şey gelmiş olmasın?"

Mizahçı, çelişkilerle iş yapan adamdır ama bu kendi kendisiyle çelişmeyeceği anlamına gelmez. Yirmi yıldır hayatımızda olan "zonta, maganda" gibi kelimelerin mizah dergilerinde üretildiğini unutmamak lazım. Bir çeşit lümpen eleştirisi olarak dolaşıma giren bu kavramlar giderek amacını aştı, kapsama alanını genişletti ve yoksul düşmanlığına kadar vardı.

Türkiye'de neler mizah dışı bırakılıyor, konusuna devam edelim. Karagöz'de aile kurumu saygı görürken, karı-koca çifti alay konusu ediliyor, keza din de mizah konusu olabiliyor.

Türkçede, François Georgeon'un yayına hazırladığı *Doğu'da Mizah* diye bir kitap var. İmparatorluk mi-

zahından ulus-devlete geçişte mizahın yaşadığı sorunlardan bahsediyor kitap. Bu, özellikle Karagöz özelinde çok iyi anlatılıyor. Karagöz ve Hacivat, artık toplumunun nabzını elinde tutan bir sahne sanatı değil de çoluk çocuk eğlencesi gibi algılanan, ehlileştirilmiş, evcilleştirilmiş bir şey. Halbulki yalnızca Osmanlı'da değil, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Karagöz ve Hacivat'ın bir işlevi olduğunu biliyoruz. Bu evcilleştirme hali Nasreddin Hoca için de geçerli. Pertev Naili Boratav'ın kitabının başına gelenler ortada. O kitap mevcut Nasreddin Hoca imgesini yerle bir etmişti. O imge tonton, şirin, sevimli; neredeyse bir Noel Baba imgesidir. Kaldı ki Noel Baba imgesi de reklam sektörü için sonradan üretilmiş bir şey. Muhalif, ezber bozan bir karakteri, "düşmeseydim inecektim"e indirgiyoruz. Hetorodoks bir karakteri alıp Ortodoks bir konformiste çevirmişiz.

Karikatürün Osmanlı'da ortaya çıkışı sözlü mizahtan yazıya geçişi de beraberinde getiriyor. Karikatürlerde hâlâ bu sözlü geleneğin izlerini görmek mümkün mü?

Mümkün. Bunu çok iyi yapan çizerler de var. Daha çok söz oyunları ön planda, çizgiyse söze yardım ediyor. Bu, Türkiye'de çok sevilen bir tür. Ben de seviyorum. Mesela Yiğit Özgür, Karagöz-Hacivat gibi yapıyor karikatürlerini. Genelde iki kişi konuşuyor. Biri bir şey diyor, diğeri yanlış anlıyor, öbürü yanlışı çoğaltıyor, bir iletişim kazasıdır gidiyor. Hepimizin dinlemeden konuşmak, anlamadan yorumlamak gibi "Kara-Göz'lüklerimiz" var.

Gırgır'lı yıllarda, 70'lerde Utanmaz Adam imajı vardı. Züğürt, çalışmayı sevmeyen... Üç kâğıtla, hileyle falan dünyevi zevklerden mahrum kalmama çabası içindeydi hep. 70'lerde zengin kolaylıkla hicvediliyordu. 80'lerdeki nefes almanın zorlaştığı koşullardan sonra, Gırgır'da zengin-yoksul mücadelesinde, yoksula arka çıkılan bir tutum söz konusuydu. Bu tutum o yıllarda

okuyucuyla buluşuyordu, şimdi öyle değil.

Farkında mısın, bana bir çizer değil de, mizah eleştirmeni muamelesi yapıyorsun. Neyse, çıkıntılık etmeyip soruna cevap vereyim. Yakında sözünü ettiğin konuyla ilgili bir kitap çıkacak. Adı, eğer değişmediyse "Çizgili Kenar Notları" olacak. Orada yoksulluk-yoksunluk, kenarda-kıyıda kalmışlık ve bunların mizah dergilerine nasıl yansıdığı üzerine epey bir yazı olacak. Mesela sen *Gırgır*'dan, Utanmaz Adam'dan söz ettin. Benim aklıma *Mikrop* dergisi ve Engin Ergönültaş adı geliyor. Biliyorsun, Dostoyevski'nin, "Hepimiz Gogol'un Palto'sundan çıktık," diye bir lafı var. Kitabın editörü Levent Cantek, bunu, "Hepimiz Ergönültaş'ın paltosundan çıktık," diye değiştirmiştir. Hakikaten Ergönültaş bu konuda aşılamamış bir örnektir.

Şimdiki zamana gelince; tam olarak söylediğin gibi mi emin değilim. Toplumda zenginliğe dair algının değiştiği doğru. "Patron" lafının negatif çağrışımı, yerini "girişimci" lafının pozitif çağrışımına bıraktı. Ne var ki bunu mizah dergileri yapmadı. Bugün popüler mizah dergileri için birçok eleştiri yapılabilir ama "yoksula arka çıkmamak" gibi bir tutum o eleştiri listesinin en sonlarında yer alır. Hatta bu konuda bazen ifrata bile kaçıldığını düşünüyorum. Caddebostan plajında denize donla girmenin yasaklandığı günlerde *Leman*, "Donuna sahip çık" diye kampanya

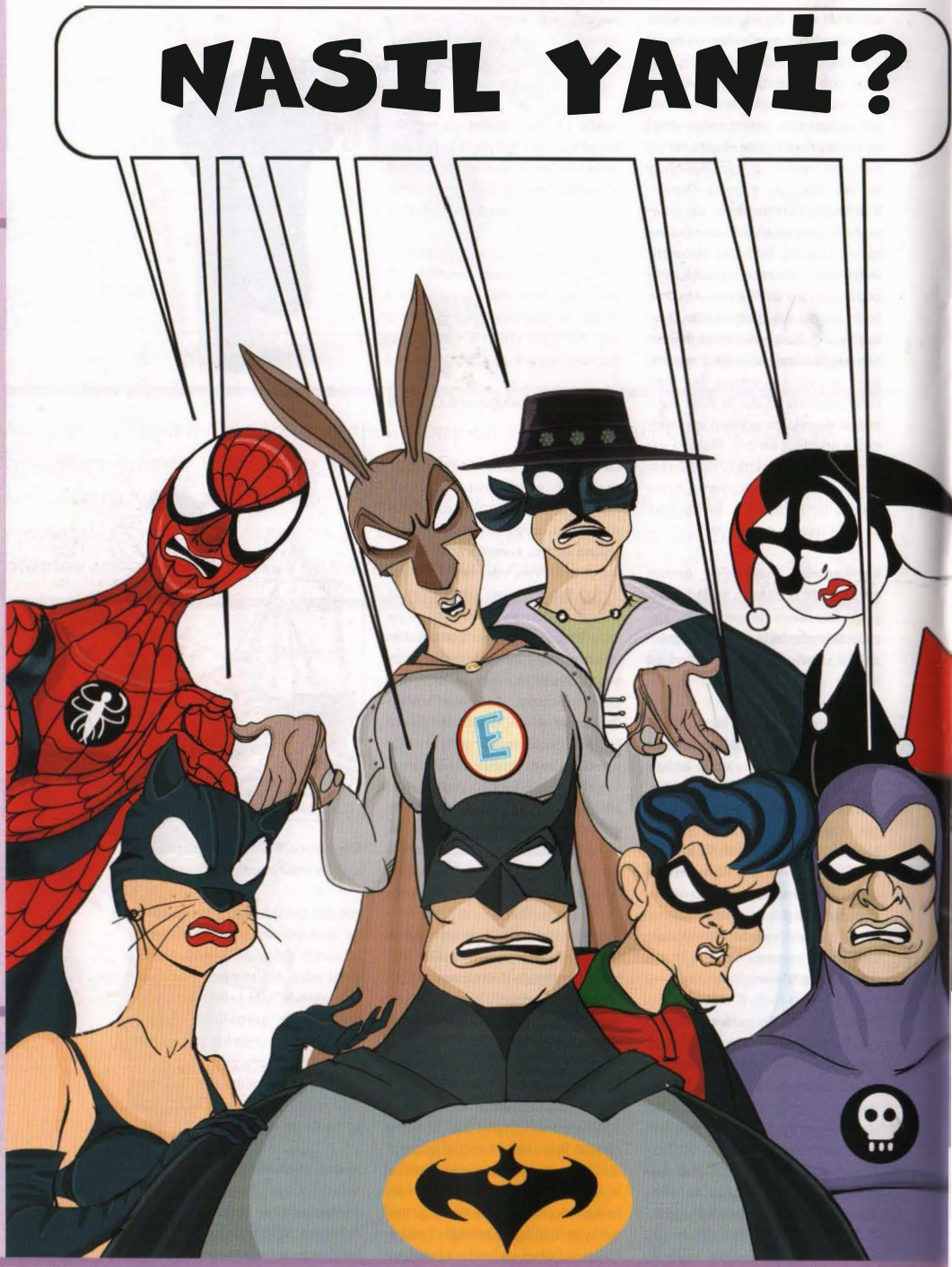
bile yaptı. Bu yasağı yoksulluğun aşağılanması olarak görüyorlardı.

Mizahçı çelişkilerle iş yapan adamdır ama bu kendi kendisiyle çelişmeyeceği anlamına gelmez. Mesela yirmi yıldır hayatımızda olan "zonta, maganda" gibi kelimelerin mizah dergilerinde üretildiğini unutmamak lazım. Bir çeşit lümpen eleştirisi olarak dolaşıma giren bu kavramlar giderek amacını aştı, kapsama alanını genişletti ve yoksul düşmanlığına kadar vardı.

Aydan teşekkür ederiz.

Asıl ben ederim. Umarım *Toplumsal Tarih* gibi ağır, oturaklı bir dergiye hafif meşrep kaçmamışımdır.

Batı dünyasında örtünen kadınlarla ilgili birbirinden "yaratıcı" öneriler geliyor.
En son İtalya Başbakanı Romano Prodi, "Yüzünüzü kapatamazsınız, görülmeniz lazım. Toplum için, entegrasyon için bu şart" demiş.

İSTANBUL

Sulukulu'de bir acayip soylulaştırma

YAĞMUR ÖTELERE YAĞAR, SEL BİZİM MAHALLEYİ BASAR

MURAT BELGE İLE FISTIK AHMET BÜYÜKADA'YI ARŞINLIYOR...

DOSYA: Şehrin sosyo-ekonomik ve tarihi müdahilleri;

OTELLER

İSTANBUL(LULAR)A RAĞMEN

KENTSEL DÖNÜŞÜM

Kapananlar, yer değiştirenler, bağımsızlar:

GÜNCEL SANAT MEKÂNLARINDA DÖNÜŞÜM

AYŞE EREK - AYŞE KÖKSAL

Tarihi, mezunları ve muhabbeti ile:

İSTANBUL (ERKEK) LİSESİ

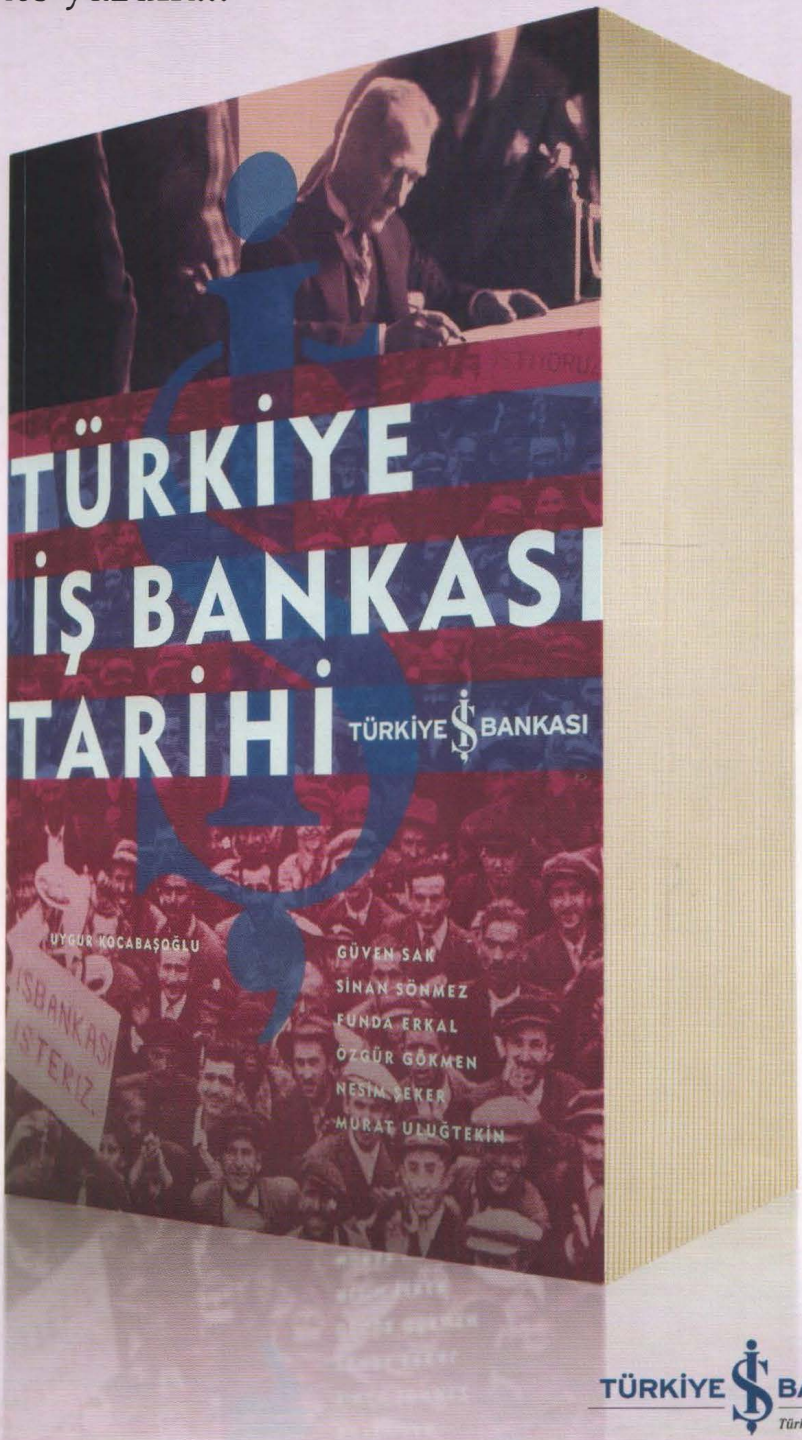
EKİM SAYISI BAYİLERDE VE KİTAPÇILARDA

TARİH VAKFI

ABONELİK İÇİN
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Ihlamur Çıkışı, 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 33 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32

www.tarihvakfi.org.tr

Birlikte yazdık...

5

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası